

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
83

2019.

Издавач

Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
redakcija@etnografskimuzej.rs

За издавача

Тијана Чолак-Антић Поповић

Главни и одговорни уредник

др Марко Стојановић

Редакција

Проф. др Марина Симић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду
Проф. др Данијел Синани, Филозофски Факултет Универзитета у Београду
др Татјана Микулић, Етнографски музеј у Београду
др Срђан Радовић, Етнографски институт САНУ
др Милош Матић, Етнографски музеј у Београду
др Марко Стојановић, Етнографски музеј у Београду
Јелена Тешић Вулећић, музејски саветник, Етнографски музеј у Београду

Инострана редакција

проф. др Мирјана Прошић Дворнић (САД)
проф. др Нашко Крижнар (Словенија)
проф. др Петко Христов (Бугарска)

Секретар редакције

Катарина Селенић

Лектор

мср Миљана Чопа

Превод

Слободанка Шибалић

Тираж

300

Штампа

„Чигоја штампа”

Ставови изражени у радовима објављеним у *Гласнику Етнографског музеја* број 83 припадају ауторима и не одражавају нужно став редакције *Гласника Етнографског музеја*.

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године.

Први број *Гласника* објављен је 1926. године.

Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан у електронском облику на адреси www.anthroserbia.org

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM
IN BELGRADE

VOLUME
83

2019.

Publisher

Ethnographic Museum in Belgrade
Studentski trg 13, Belgrade, Serbia
www.etnografskimuzej.rs
etnografski.muzej@nadlanu.com

For the publisher

Tijana Čolak-Antić Popović

Editor in chief

Marko Stojanović, PhD

Editorial board

Marina Simić, Prof. PhD, Faculty of Political Sciences / University of Belgrade
Faculty of Philosophy / University of Belgrade
Danijel Sinani Prof. PhD, Department of Ethnology and Anthropology
Tatjana Mikulić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Srdjan Radović, PhD, The Institute of Ethnography SASA
Miloš Matić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Marko Stojanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Jelena Tešić Vuletić, museum advisor, Ethnographic Museum in Belgrade

International editorial board

Mirjana Prošić Dvornić, Prof. PhD (USA)
Petko Hristov, Prof. PhD (Bulgaria)
Naško Križnar, Prof. PhD (Slovenia)

Assistant to editor

Jelena Savić

Proof editor

Miljana Čopa, MA

Translation to English

Slobodanka Šibalić

Copies

300

Print

„Čigoja štampa”

The views expressed in papers published in the *Bulletin of Ethnographic Museum*
Number 83 of the authors do not necessarily reflect the Herald newsroom
of the Ethnographic Museum.

Ethnographic museum in Belgrade founded in 1901
First volume of Bulletin of the Ethnographic Museum published in 1926
Available for free on www.anthroserbia.org

САДРЖАЈ

МУЗЕОЛОГИЈА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

<i>Јелена Танацковић</i> АНТРОПОЛОШКА МУЗЕАЛИЗАЦИЈА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У МУЗЕЈУ ЈАДРА	11
---	----

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

<i>Богдан Вукомановић</i> „ПОЉУБИ МЕ” У РОМАНТИЧНОЈ УТОПИЈИ: КУЛТУРНА КОНСТРУКЦИЈА ВРЂАЧКЕ БАЊЕ КАО МЕСТА ЉУБАВИ НА ПРИМЕРУ ЛОКАЛНОГ ФЕСТИВАЛА.....	33
---	----

КОНЗЕРВАЦИЈА И ЗАШТИТА

<i>Бојана Волаш, Вања Јовановић</i> ЛОКАЛИТЕТ У СЕЛУ ДИЋИ – КОНТИНУИТЕТ ПОШТОВАЊА КУЛТА МРТВИХ.....	63
--	----

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Никола Крстовић</i> КУСТОС – ПРОФЕСИЈА БУДУЋНОСТИ ХЕРИТОЛОШКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ. КУРС: ДЕВЕТ ЖИВОТА КУСТОСА	91
--	----

<i>Наташа Младеновић Рибич</i> РАДИОНИЦА У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА „ИСТРАЖИВАЊЕ И ОЧУВАЊЕ ВИНОГРАДАРСКЕ СЛАВЕ (СВ. ТРИФУН, СВ.ТРИВУН)” У МУЗЕЈУ КРАЛИНЕ У НЕГОТИНУ, 5. ОКТОБАР 2019. ГОДИНЕ.....	97
---	----

<i>Марко Стојановић</i> ПРИКАЗ ПУБЛИКАЦИЈЕ БАЊА КОВИЉАЧА: ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ I	101
--	-----

<i>Марко Стојановић</i> НАРОДНА КУЛТУРА У МУЗЕОЛОГИЈИ МЕДИЦИНЕ ПОГЛЕД НА ПУБЛИКАЦИЈУ МУЗЕАЛИЗАЦИЈА МЕДИЦИНЕ: МУЗЕЈИ И ЗБИРКЕ У СРБИЈИ –	109
---	-----

ХРОНИКЕ

<i>Милица Божич Маројевић</i> КО СМО МИ? О ИЗЛОЖБИ „НАЗРНИ, ПА СЕ ВРНИ” ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ	119
--	-----

<i>Наташа Рибич</i> НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ У КУЛТУРНОМ ЦЕНТРУ СРБИЈЕ У ПАРИЗУ, ОКТОБАР–НОВЕМБАР 2019. ГОДИНЕ	121
---	-----

<i>Марко Стојановић</i> А ОД РОДИТЕЉА... МИРАЗ	129
---	-----

АНАЛИ

<i>Саша Срећковић</i> ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА XXVIII МЕЂУНАРОДНОМ ФЕСТИВАЛУ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА	141
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА.....	153

CONTENTS

MUSEOLOGY AND MATERIAL CULTURE

- Jelena Tanackovic*
ANTHROPOLOGICAL MUSEALIZATION OF INTANGIBLE CULTURAL
HERITAGE IN THE JADAR MUSEUM..... 11

ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

- Bogdan Vukomanović*
“KISS ME” IN A ROMANTIC UTOPIA: CULTURAL CONSTRUCTION OF
VRNJACKA SPA AS A PLACE OF LOVE ON THE EXAMPLE OF A LOCAL FESTIVAL 33

CONSERVATION AND PROTECTION

- Bojana Volaš, Vanja Jovanović*
SITE IN THE VILLAGE OF DIČI - CONTINUITY OF WORSHIPING
THE CULT OF THE DEAD..... 63

OBSERVATIONS AND REVIEWS

- Nikola Krstović*
CURATOR - THE PROFESSION OF THE FUTURE HERITOLOGICAL
TECHNOLOGIES. COURSE: CURATORS' NINE LIVES..... 91
- Nataša Mladenović Ribić*
WORKSHOP WITHIN THE PROJECT “RESEARCH AND PRESERVATION
OF VITICULTURAL PATRON’S DAY (ST. TRIFUN, ST. TRIVUN)” IN THE MUSEUM
OF KRAJINA IN NEGOTIN, OCTOBER 5, 2019 97
- Marko Stojanović*
OVERVIEW OF THE PUBLICATION OF BANJA KOVILJACA:
CONTRIBUTIONS TO HISTORY I..... 101
- Marko Stojanović*
FOLK CULTURE IN THE MUSEOLOGY OF MEDICINE – A GAZE AT THE
PUBLICATION ‘MUSEALIZATION OF MEDICINE’: MUSEUMS AND COLLECTIONS
IN SERBIA – 109

CHRONICLES

- Milica Božić Marojević*
WHO ARE WE? ABOUT THE EXHIBITION ‘TAKE A LOOK, THEN COME BACK’ (?)
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE..... 119
- Nataša Ribić*
INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA IN THE CULTURAL
CENTER OF SERBIA IN PARIS, OCTOBER-NOVEMBER 2019 121

<i>Marko Stojanović</i> AND FROM THE PARENTS ... DOWRY.....	129
--	-----

ANNALS

<i>Saša Srečković</i> REPORT ON THE WORK AT THE XXVIII INTERNATIONAL ETHNOLOGICAL FILM FESTIVAL INSTRUCTIONS TO CONTRIBUTORS	141
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	153

Музеологија и материјална култура

*Јелена Танацковић**

АНТРОПОЛОШКА МУЗЕАЛИЗАЦИЈА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У МУЗЕЈУ ЈАДРА

У складу с променом која се последњих деценија догађа у музејским установама, у раду ће бити речи о музеализацији нематеријалног културног наслеђа у деловању Музеја Јадра. Из перспективе антрополошке музеологије размотриће се однос процеса музеализације, антропологизације и области нематеријалног културног наслеђа. С посебним акцентом на обичајним праксама, веровањима и изразима који су идентификовани на територији Јадра промислиће се могућност систематизације у музејским установама, као и контекстуализација нематеријалног културног наслеђа кроз интерсекторску сарадњу културе и туризма.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, музеологија, антропологија, етнологија, Музеј Јадра, Лозница.

Увод

Више од једног века у основи етнографске музеологије главним средством за креирање музејске стварности сматран је предмет у свом материјалном облику. Током друге половине XX века долази до промене концепта и сагледавају се нове могућности проучавања неопредмећених, неопипљивих и нематеријалних културних елемената, који су, традиционално, разматрани у ширем пољу тзв. духовне и социјалне културе. Данас је неоспорно мишљење да су материјални аспекти неодвојиви од процеса симболичког

*jelena.tanackovic994@gmail.com

изражавања, нематеријалних духовних облика, локалних знања и вештина. На тај начин превазиђена су разматрања у аналитичким категоријама материјалне, духовне и социјалне културе, а самим тим још је више поједностављена подела на материјално и нематеријално.

Иако је окосница музејског деловања и данас предмет у свом материјалном облику, сведоци смо да се последње две деценије фокус музејске делатности помера с предмета на човека, живу културу, наслеђе и идеје. Проширивањем концепта музејског предмета на нематеријално културно наслеђе,¹ које подразумева одређена традиционална знања и умећа, технологије, веровања, обичаје и праксе, савремени музеј, као једна од најважнијих установа заштите покретних културних добара, редефинише своју улогу и значај. Прилагођавајући се савременим токовима у музеологији, истраживању, заштити и комуникацији као основним музеолошким функцијама (Ван Менш 2005; Мароевић 1993) додају се нова значења. Музејска делатност све више инсистира на социјалној интеграцији, на инклузији музеја у свакодневни друштвени живот што не утиче само на јачање локалног идентитета, већ и на развој и самоодрживост заједнице. Препознајући такав приступ у основама Унесковог концепта о важности локалних заједница, група и појединаца који имају значајну улогу у „стварању, очувању, одржавању и преношењу нематеријалног културног наслеђа” (Конвенција 2010, чл. 15), носиоци наслеђа и музејски стручњаци повезују се у циљу заштите, одрживости и не престане промоције културних особености.

У раду се разматра процес музеализације нематеријалног културног наслеђа у Музеју Јадра кроз музејску документацију, систематизацију и изложбени простор. Под антрополошком музеализацијом се подразумева начин на који стручњаци у музејским установама концептуално бележе, документују и интерпретирају информације о обичајним праксама, ритуалима, веровањима, традиционалним знањима, умећима и техникама које представљају живо наслеђе локалне заједнице. Антропологизација означава процес „хуманизације” музејске делатности и интегрисања локалног становништва, музејских стручњака који су део локалне заједнице и градске управе у систем очувања, неговања, заштите и ревитализације културног наслеђа. У раду је посебна пажња усмерена на обичајне праксе које чине нематеријално наслеђе Јадра, етнографске области за коју је надлежан Музеј Јадра, као што су паљење и изливање ратарских свећа, лилање, крстови од времена, Вуков сабор, традиционални занати и културни феномени које је могуће ишчитати кроз музејски материјал. С обзиром на то да су елементи народне културе пуноправна област етнографске музеологије, новији музеолошки приступ препознаје се

¹ Препознавање важности нематеријалног аспекта културе створило је институционалну заштиту на светском нивоу. Унеско, као кровна институција која се бави заштитом и промовисањем живог наслеђа, 2003. године доноси *Конвенцију о заштити нематеријалног културног наслеђа*, коју је Србија ратификовала 2010. године, укључујући се тако у глобалне токове заштите, очувања и промовисања културног наслеђа човечанства.

у музеализацији и репрезентацији елемената нематеријалног културног наслеђа. У својству материјализованих, тродимензионалних и опредмећених сведочанстава о ритуалима, обичајима и веровањима на територији Јадра и околних области, поменути елементи обичајних пракси су данас уједно део нематеријалног наслеђа Србије. Управо због тога што представљају живе ритуалне праксе, које се преносе с генерације на генерацију, локалној заједници пружају осећај идентитета и континуитета (Конвенција 2010, чл. 2) и представљају део шире савремене културе.

Антропологизација музеологије

Бавити се културним наслеђем значи бавити се човеком као агенсом културе. Нематеријално културно наслеђе научени (наслеђени) је процес, који заједно са знањима, вештинама и креативношћу говори о човеку. То су производи које он креира, ресурси, простори и други аспекти социјалног контекста који су неопходни за одржив развој заједнице и њен опстанак. Истицање човека као агенса културе, њеног ствараоца и конзумента, уводи антропологију као науку у музеолошко истраживање нематеријалног културног наслеђа. *Когнитивно-антрополошки приступ* културу посматра као идеацијски, когнитивни систем, тј. систем знања, веровања и вредности које постоје у умовима њених припадника (Жикић 2006, 11). На основу материјалних објеката и симболичких значења обичаја, веровања или израза могуће је прочитати когнитивни систем вредности који репрезентује културу одређене заједнице. Рedefинисањем културне баштине и укључивањем свакодневног живота у музејске изложбене медије указује се на методолошке правце нове музеологије која културним феноменима и особеностима приступа холистички. Напослетку, *комуникацијско-антрополошки приступ* нематеријалном наслеђу разматра музејске предмете као знакове, метонимијске симболе времена и простора, симболичке изразе културних идеја и друштвених односа које преносе информације о култури у којој су настали (в. Мароевић 1993, 106–110; Матић 2006, 61–69). Комуникацијски приступ заснива се на схватању да је култура тотални, динамичан систем значења који је увек отворен за комуникацију с другим културним системима (Матић 2011, 132–133; Стојановић 2008, 128–133). Музејски предмети знаци су који преносе кодирани информације и представљају симболичке изразе културних идеја и друштвених односа.

Антрополошка музеологија методолошки је правац који обједињује когнитивно-антрополошки, комуникацијски и интегрални приступ и пружа методолошки основ за истраживање нематеријалног културног наслеђа. Иако опасност од „фосилизације” прети похрањивању сведочанстава о нематеријалном наслеђу дате заједнице у музејске депое, антрополошки приступ указује на потребу да се културно наслеђе хуманизује и у свету музеја

(Alivizatou 2008, 48). Хуманизација музејске делатности такође подразумева да музејски стручњаци шире свој професионални допринос и ван музејске институције, пружају своје експертско и теоријско знање, едукују носиоце наслеђа о поступку заштите, успостављају оперативне смернице за примену конвенција или других правних регулатива и помажу локалном становништву да уочи опасности или негативне промене које могу да утичу на њихово културно наслеђе. Подршка и охрабривање заједнице која поседује одређена знања или вештине један је од начина за успостављање мреже међузависне сарадње која је неопходна у интегративном приступу заштите, неговања и очувања нематеријалног наслеђа.

Методолошки приступ

Музеји се, традиционално, схватају као места за истраживање, тумачење наслеђа и едукацију јавности. На Генералној скупштини ИКОМ-а 2004. године усваја се *Сеулска декларација о нематеријалном наслеђу*, која препоручује укључивање нематеријалне баштине у музејске садржаје, као и очување и промоцију с посебном пажњом на заштити. Сврха заштите је очување интегритета наслеђа јер глобализација и константна хомогенизација културних идентитета утичу на нестанак културних особености. Музејски стручњаци су се нематеријалним наслеђем бавили и пре него што је званично донета међународна декларација. Кроз истраживање, музејску документацију, изложбене медије, током радионица, стручних вођења или едукативних предавања, дакле, кроз све облике музејског рада провлаче се информације о нематеријалном наслеђу локалне или шире друштвене заједнице.

Из Унескове *Конвенције* издвојено је неколико категорија нематеријалног културног наслеђа (Pinna 2003):

- *Културни изрази* отелотворени у физичком облику или *традиционални начин живота* (верски обреди, традиционалне економије, фолклор). Облици ових културних израза задржавају вредност онолико дуго колико остају живи у култури или економији заједнице којој припадају.
- *Колективни и индивидуални изрази* који немају физички облик: усмена традиција, језик, сећање, предање, традиционална музика, песме.
- *Симболичка и метафоричка значења* предмета, која чине материјалну баштину. Да би предмет материјалне културе могао да буде адекватно анализиран и објашњен, неопходно је применити интегрални приступ који се бави идеацијским и симболичким значењима материјалне културе.

Нематеријално културно наслеђе не постоји у „оригиналној”, појединачној или ауторизованој форми, већ представља нешто што се преноси из генерације у генерацију, усменим путем, обичајима или другим варијантама које

се мењају независно од институционалне заштите. Нематеријално културно наслеђе живи у заједници, мења се, допуњује, модификује кроз процес рекреирања или нестаје. Оно што може бити проблематично у систему заштите, у оквиру музејске делатности, јесте сам процес музеализације², који започиње издвајањем појединачних културних форми из њиховог примарног контекста. На тај начин може да дође до вештачког очувања наслеђа, или да се, уколико музејски стручњак није интегрисан у локалну средину, изгуби додирна тачка са заједницом чије се наслеђе штити, бележи и музеализује.

Постоји неколико начина на основу којих музејски стручњаци долазе до информација о нематеријалном културном наслеђу. Најважнија ствар у самом процесу истраживања и заштите јесте теренски рад етнолог-антрополога. Традиционално схваћена, етнографија има за циљ да истраживачу омогући да формира корпус етнографске грађе коју ће анализом, писањем или објављивањем трансформисати у знање о некој конкретnoj заједници, култури, теми или феномену (Миленковић 2007, 162). Теренски рад, односно метод посматрања с учествовањем основни је метод приликом истраживања нематеријалног културног наслеђа. Да би елемент нематеријалног наслеђа могао адекватно да се истражи, неопходно је континуирано пратити промене обичаја из године у годину, понашање носилаца наслеђа, као и стварати етнографску евиденцију из прве руке. Праћење промена показује се као један од најважнијих задатака етнолог-антрополога, поготово у актуелном тренутку када је епидемија вируса довела до измењених облика практиковања обичаја, или до потпуног дисконтинуитета у обележавању обичајних пракси. Истраживачко је питање да ли ће последице таквог дисконтинуитета утицати на суштину или форму нематеријалног наслеђа и у будућности.

Иако су предности приступа посматрања обичаја с учествовањем велике, присуство етнографа, као и идентификација с проучаванима, што је методолошка позиција нативног антрополога (в. Fish 2005; Narayan 2013; Tsuda 2015), представљају потенцијални проблем. Стога су критичка дистанца и саморефлексиивност неопходни због усмеравања истраживачког подухвата ка идеалу објективности, на основу којег етнологи-антропологи настоје да стварају описе који ће се заснивати на принципу етнографске стварности (в. Миленковић 2003). Настојање да се испуне ови принципи производ је индивидуалног рада који има епистемолошке и етичке димензије. Пред етнологом-антропологом, у току истраживања и потоње анализе нематеријалног културног наслеђа, отварају се питања егзотизације обичаја и конструисања изворне представе о ритуалним праксама, које се данас појављују у новом, измењеном облику.³ С друге стране, инсајдерска позиција етнографа истра-

² Музеализација означава процес смештања у музеј. С музеолошког становишта, музеализација је настојање да се нешто издвоји, физички или концептуално, из свог природног или културног окружења (Desvallees and Mairesse 2010, 50).

³ Иако обичај лилања „изворно” има аграрно-магијски карактер, он поприма све више хедонистичко-забавну функцију, која је додатно подстакнута туризмомолошком популаризацијом обичаја – организовањем фестивала „ЛилаЛо” у Лозници.

живача позиција је сваког кустоса који проучава нематеријално културно наслеђе територије коју покрива његова надлежна институција.⁴ Идентификовање елемента нематеријалног наслеђа, истраживање, испитивање историјског контекста и савремених појавних облика представљају почетак истраживачког процеса. Локалну заједницу неопходно је сагледати као „живе гласове” који имају велику улогу не само у практиковању, већ и у истраживању и промовисању наслеђа. Искуство у музеју показује да испитаници неретко постају музејски сарадници који записују своја сећања, предања о пореклу породице, податке о сродничким односима или занатима којима су се бавили. Локална заједница не само што учествује у креирању свог наслеђа, већ има велику улогу у стварању конкретне етнографије која се чува у музејским институцијама.⁵ На тај начин носиоци наслеђа постају активни и креативни сарадници истраживачког процеса, а глобализација писмености, медија и издаваштва испитанике доводи у положај учесника у научном дијалогу (Миленковић 2007, 164).

Музеализација нематеријалног културног наслеђа у Музеју Јадра

С територије Јадра до сада су у *Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије* уписана четири елемента: обичај изливања и паљења ратарских свећа (инв. бр. 4),⁶ Вуков сабор (инв. бр. 24),⁷ оби-

⁴ У Музеју Јадра су, од оснивања, радила три кустоса етнолога, који нису пореклом из Лознице. Таква позиција испоставила се као двоструко корисна. Поред свеопштих елемената културе и начина понашања, које су могли да запазе у локалној заједници, предност је била у томе што су кустоси, из делимично „аутсајдерске” перспективе, учили културне специфичности локалне средине.

⁵ Некадашњи занатлија, пинтер-бачвар Б. Ђ. Музеју Јадра поклатио је личне записе о предањима о насељавању становништва у јадарским селима, забележио је легенде о реци Дрини, технике орања, начин прехране у јадарским селима, начин израде одеће од кудеље и лана, радне навике у селима, развој опанчарског заната, песме чобанице и сл. Записао је обичаје у Подрињу, улогу долибаше на дан крсне славе, здравице и многе друге етнографске теме.

⁶ Обичај изливања и паљења ратарских свећа део је ускршњих обичаја на територији Јадра и представља израду свећа од воска и њихово приношење манастиру Троноша на Велики четвртак. Ова обичајна пракса говори о веровању мештана да се на тај начин обезбеђују бољи услови за род и атмосферске прилике у току вегетативног циклуса. Реч је о магијском поимању релација према „космичким, божанским” силама и о односу између човека и оностране стварности, о веровању којим се омогућава егзистенцијална добробит у будућности. Више на *Иливање и паљење ратарских свећа | Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

⁷ Вуков сабор најстарија је културна манифестација у Србији посвећена очувању језика, писма и усмене књижевности и организује се од 1933. године у знак сећања на реформатора српског језика Вука Стефановића Караџића, у Тршићу. Више на *Вуков сабор | Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs)

чај паљења петровданских лила (инв. бр. 37)⁸ и крстови од времена (инв. бр. 48)⁹. Поред ових ритуалних пракси, на етнографском терену идентификован је још један потенцијални елемент нематеријалног наслеђа – традиционална техника израде сираца.

С обзиром на то да концепт нематеријалног културног наслеђа није ограничен само на елементе који су уписани у Национални регистар, Музеј Јадра баштини и информације, истраживања, сећања, фотографије и видео-записе о народним предањима о прецима, бајању, топонимима, традиционалним техникама израде занатских производа, техникама ткања итд. Већина ових облика нематеријалног наслеђа примери су неодвојивости материјалне и нематеријалне културе. Иако одређени обичаји могу да имају и свој материјализовани облик, као што су крстови, лиле, ратарске свеће или занатски производи, њих није могуће пројектовати у изложбени простор или музејске депое, осим занатских производа и лила због физички мањих димензија. Остали облици ритуалних пракси (језик, манифестације, предања, веровања) најчешће процесом музеализације добијају форму интерпретације разним записима, фотографијама, узорцима, видео-материјалима, анимацијама или етнографским филмовима који реконструишу одређени обичај или технику.

Музеј Јадра је већину елемената нематеријалног културног наслеђа укључио у збирку духовне културе. Међутим, неопходно је имати на уму кључну разлику између духовне културе и нематеријалног културног наслеђа, иако оба концепта у основи укључују елементе нематеријалне природе (вештине, обичаје, веровања). Збирку духовне културе у Музеју Јадра чине записи и фотографије друштвеног живота (годишњи обичаји – породичне славе, заветине; обичаји из животног циклуса – рођење, венчање, смрт). Забележена је и духовна култура у виду записа о култним местима, веровањима у митска бића, као и вештине израде производа ткачке радности, технике израде традиционалних прехрамбених производа итд. С друге стране, музејска документација (инвентарни картони) богата је информацијама о музејском предмету – садржи музеализоване податке о не-

⁸ Обичај прављења и паљења петровданских лила је ритуална пракса која је вековима присутна код становништва на подручју Јадра. Уочи Петровдана, 11. јула, на раскршћима, трговима или поред њива, уз паљење великих обредних ватри, пале се и лиле. Паљење ватри је колективан чин у којем учествују сви мештани града и оближњих села. Ритуално паљење и веровање у аграрну магију говори о магијском поимању релација према космичким силама и веровању у прочишћујућу моћ ватре, која омогућава жељене атмосферске прилике без непогода (Стојановић 2011, 102). Више на *Паљење петровданских лила, лилање* | *Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

⁹ Обичај постављања крстова од времена представља стару религијско-друштвено-обичајну праксу у циљу заштите села и поља од временских непогода, града и олуја. Крстове подижу мештани села или припадници месне заједнице на тачно одређеним местима у оквиру сеоског атара, на раскрсници, поред пута или на имањима, са веровањем у заштитничку моћ од временских непогода. Више на *Крстови од времена* | *Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

материјалном наслеђу. У оквиру музејске документације у Музеју Јадра постоје структурирани упитници квалитативних и квантитативних података о занатима, који се употпуњују, а садрже и информације о техникама израде, друштвеном положају занатлија или религијском аспекту заната (веровањима о постанку одређеног заната, сазнањима о обредним радњама, занатским славама, занатском језику, песмама итд.).

Из информација о музејском предмету који дародавац доноси у музеј, кустоси ишчитавају знања о нематеријалном наслеђу.¹⁰ Ипак, приликом бележења таквих података треба водити рачуна да ли је у питању изобичајени облик наслеђа. За разлику од нематеријалног културног наслеђа које је живо и које се практикује и у савременом тренутку, духовна култура остаје да живи искључиво у музејској установи депоновањем значења кроз архивску, музејску или фото-документацију. Духовна култура представља статичан ентитет у смислу идентификовања датог културног феномена на етнографском терену зарад потврђивања традиционалности. Ипак, оно што је заједничко у процесу музеализације елемената духовне културе и нематеријалног наслеђа јесте управо трагање за пореклом обичаја или веровања.

Приликом етнографског истраживања нематеријалног културног наслеђа, неопходно је укључити и расположиве архивске податке, хемеротеку и историјске изворе. Поред документације коју води Центар за културу „Вук Караџић”, Музеј Јадра чува и лична сећања и импресије посетилаца и учесника Вуковог сабора, а у хемеротеци се чувају записи из новина од друге половине XX века. Уз хемеротеку, праве се копије етнофилмова, телевизијских емисија,¹¹ и води се фототека с детаљним информацијама о обичају подизања крстова од времена. Музеализују се и објашњења о топонимима у циљу допуне досадашњих сазнања, али и праћења знања локалног становништва. У оквиру етнографских истраживања искуство је показало да се одређене допуне или измене у подацима могу извршити уз помоћ удружења грађана, најчешће колекционара, што је још један вид проширивања музејског фондуса знања.

На основу свега наведеног, постављају се питања – на који начин третирати нематеријално културно наслеђе кроз музејску документацију? На који начин систематизовати знање и претражити такве информације кроз

¹⁰ На пример, некадашњи занатлија доноси алатку ковачког заната у музеј и сведочи да се некада у току ковања, када се ужарено гвозђе потапа у воду, изговарала басма која се преносила из генерације у генерацију. Данас испитаник указује на значај басме, али јој даје ново значење. Не верује у речи, али верује да је басма „тајмер”, да представља време које је потребно да гвозђе буде у води. Знање о басми као о одредници за мерење времена представља облик нематеријалног наслеђа који се бележи на основу историјата музејског предмета.

¹¹ Телевизијске емисије, документарне серије и видео-записи представљају ризницу етнолошких записа о народним обичајима. Медиј телевизије има значајну улогу у чувању духовног наслеђа и постаје незаобилазно место у тражењу података за изучавање друштвених слојева, за социолошка и антрополошка истраживања и испитивања локалних особености на појединим географским подручјима (в. Кечина 2006, 64-65).

базу података одређеног музеја? Питање музеализације нематеријалног наслеђа још увек је отворено. Постоје мишљења да се обичаји, појаве и остале манифестације нематеријалне културе инвентаришу као музејски предмети и добију посебан инвентарни картон који би имао прилагођене рубрике за ову врсту добара (в. Бижић-Омчикус 2005, 155–156). Чини се да је тренутно најприхватљивије систематизовати прикупљене записе, информације, видеоматеријале кроз категорије које дефинише *Конвенција*:

- народна знања, усмене традиције и језик;
- извођачке уметности;
- друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји;
- знања и обичаји који се тичу природе и свемира;
- вештине везане за традиционалне занате.

Постојали су покушаји да се успоставе слични критеријуми и да се стандардизују инвентари на националном нивоу за текст, визуелне документе, као и да се развију збирке записа као што су: културни простори; традиционална знања; усмена традиција; музички изрази; сценски изрази; обреди и ритуали (Бижић-Омчикус 2005, 157). Успостављањем овакве систематизације могуће је олакшано водити евиденцију о нематеријалном наслеђу у сваком музеју појединачно, допуњавати је извештајима с терена, новим сазнањима и променама. Ти подаци би, уједно, допуњавали садржај досијеа елемената који су уписани у *Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије*. Овај вид музеализације омогућио би свим музејским радницима у градским, локалним или завичајним музејима да се активно укључе у систем заштите, прошире свој професионални допринос и да се ангажују у корисној друштвеној функцији – ширењу и чувању знања (Поповић-Живанчевић 2011, 41) о нематеријалном културном наслеђу, да обављају едукативну делатност кроз радионице или предавања и дају допринос духовном животу друштва, помажући локалној заједници да схвати вредност и значај нематеријалног културног наслеђа свог краја.

Један од видова процеса музеализације огледа се и у приказивању нематеријалног културног наслеђа у изложбеним медијима.¹² У савременој музеолошкој пракси постоји тежња да се у изложбеној делатности прикажу контекст, позадина и идеацијски идентитет музејског предмета. У том смислу, посебан елемент у процесу изградње нове музејске делатности јесте повезивање елемената нематеријалне баштине с оним што се приказује на музејским изложбама (Гавриловић 2007, 46). У сталној поставци Музеја Јадра, нематеријално културно наслеђе интерпретирано је углавном фото-

¹² Кроз изложбену делатност у претходних неколико година реализоване су изложбе „Крстови од времена” у Музеју Јадра (в. Шћекић-Марковић 2019), „Вуков сабор” (2015–2017), „Пламен у обичајима и веровањима у Јадру” (2016), „Терање мрака” (2016) „Обасјаност невидљивога” (2015–2016), „Свеће у обичајима и веровањима у Јадру” (2015–2016) (в. Чугуровић, А. 2020) у Музеју језика и писма.

графијама које приказују годишње обичаје, обичаје животног циклуса и традиционалне занате.

Обичај изливања и паљења ратарских свећа и крстова од времена у сталној су поставци визуелно приказани најстаријим фотографијама из музејске збирке, указујући на традиционалност, дуговечност и континуитет локалног наслеђа. Ови елементи, још увек живог нематеријалног културног наслеђа, приказани су уз фотографију изобичајене ритуалне праксе додола, док је обичај лилања објектификован лилама, музеализованим објектима материјалне културе. Инсистирањем на традиционалности обичаја, без указивања на савремени тренутак, процес музеализације доводи до утиска културне статичности. Оваквим приказом и интерпретацијом елементима се приступа као непроменљивим карактеристикама локалне културе, што је у супротности с динамичном природом културног наслеђа. Поменути културни феномени Јадра представљају живо наслеђе, које се прилагођава времену, и из данашње перспективе изражавају особеност локалне културе. Због тога је важно да се приликом представљања нематеријалног наслеђа у изложбене медије укључи и савремени тренутак, који може бити антрополошки интерпретиран савременијим дигиталним технологијама.

Осавремењивање музејске делатности, рад на бележењу, очувању и заштити нематеријалног културног наслеђа и промена у концептуализацији изложбене делатности условљавају приказ свакодневне културе. Путем изложбених поставки неопходно је да се успоставе аудио-визуелни ефекти реализовани кроз разне врсте технологија које би омогућиле да музејски предмет или фотографија која говори о нематеријалној баштини постане „вишеканални портал за успостављање доживљајне комуникације” (Стојановић 2008, 133). Имплементирањем дигиталних технологија могуће је пружити визуелно-аудитивно-контекстуалне информације о обичајним праксама. Визуелним приказом обичаја лилања у савременом тренутку, лила, као приказани материјализовани музејски предмет, избегава сопствену „фосилизацију” и доконтекстуализацију смештањем у музеј. С аспекта посетиоца који не припада локалној заједници (нпр. туристе), овакав приказ приближава културу локалног становништва и упознаје га са специфичностима средине коју је одлучио да посети. С друге стране, код припадника локалне заједнице овакав вид приказивања доводи до самоидентификације. Од велике је важности да мештани препознају оно што је за њих и њихову историју карактеристично и да се тако виђена култура претвори (музеализује) у музејску слику. Померањем фокуса с пасивне музејске интерпретације локалне културе на активни друштвени простор који подразумева „комуникацијско окружење свакодневног живота у којем се интеракција свих учесника подразумева као основ за културну промену” (Стојановић 2009, 160), музејски стручњаци постају део интегрисаног система који има значајан утицај на реалну културу. Таква улога и садржај културног наслеђа омогућавају да се концептуализују разни облици туристичких интеракција, који на основу

обликоване (музејске) комуникације резултирају адекватним доживљајем друштвених ритуала, обичаја и религијских веровања локалне културе.

Контекстуализација нематеријалног културног наслеђа у туризму

Време развоја културних и креативних индустрија у оквиру којих се појављује и наслеђе, односно традиционални културни изрази и културна места, представљају све више део туристичке понуде. Музеализована знања могу се применити у оквиру одрживог, културног туризма, који се одређује као „неагресиван према друштвеном миљеу, што подразумева простор за активно укључивање музеализованог културног наслеђа као пандан поштовању очувања и заштите природног наслеђа” (Стојановић 2009, 159). Сагледано кроз перспективу Унескове Конвенције, нематеријално културно наслеђе постаје један од предуслова за сарадњу и интерсекторско повезивање туризма и културе у циљу очувања и промоције.

До сада су од елемената с територије Јадра, уписаних у Национални регистар, туристички реализовани и концептуализовани Вуков сабор и лилање у оквиру фестивала „ЛилаЈо”, који се организује од 2018. године. Приближавање туристичке понуде потенцијалима музејске делатности може се посматрати кроз интерактивне програме који се везују за музеје на отвореном, као што је знаменито место Тршић, које представља туристичку дестинацију. Будући да Тршић представља музеј на отвореном и дестинацију етно/руралног, културног и едукативног туризма, у музејском (отвореном и затвореном) простору реализује се интерсекторска сарадња туризма и културе. Посете Вуковој кући, Музеју језика и писма, упознавање с народним градитељством, учествовање у радионицама старих заната и калиграфије представљају вид туристичке понуде културног потенцијала села и шире регије. У Тршићу се од 1933. године организује културна манифестација Вуков сабор, која представља непрекинуту обичајну праксу саборовања, што чини посебно обележје идентитета локалног становништва. Поред програма које организује Центар за културу „Вук Караџић” из Лознице, организује се и етнобазар, на којем се продају сувенири и домаће рукотворине настале неком од традиционалних техника. Удружење жена израђује сувенире од ваљане, пустоване вуне, с мотивима културног наслеђа Јадра, као што је симбол лунуластих привезака,¹³ пронађених на археолошком локалитету Пауље, а који се налазе у збирци Музеја Јадра. Сарадња удружења грађана

¹³Привесци срцоликог (лунуластог) облика од бронзаног лима, с вертикалном средишњом пречагом и унутрашњим разгранатим делом пронађени у праисторијској некрополи на локалитету Пауље у атару села Брезјак. Делови лунуластих привезака се најчешће завршавају

с музејским стручњацима реализује се у циљу одрживе туристичке понуде, што иде у прилог чињеници да се економски допринос баштине реализује у контексту одрживог развоја туризма. Музеји омогућавају динамичну мрежу туристичких услуга. Брига за очувањем старих заната, техника и вештина испољава се као подстицај локалним заједницама да очувају не само обичаје и технике нематеријалног наслеђа, већ и да их одржавају виталним и економско исплативим. У овако усмереној контекстуализацији нематеријалног културног наслеђа у сврху његове презентације и промоције препознаје се могућност утемељења ставова према којима културни феномени, који одражавају живо наслеђе локалних заједница на туристичким локацијама, могу равноправно постати део етнотуристичке понуде у оквиру културног туризма (Стојановић 2016, 78).

Други пример контекстуализације нематеријалног културног наслеђа у туристичке сврхе, који говори о пожељним моделима у конструисању туристички употребљаваних идентитета фестивал је „ЛилаЛо”, који је посвећен народном обичају лилања.¹⁴ У оквиру тродневног фестивала одржавају се интерактивне радионице старих заната, игра се у колу за дукат, организују концерти, представе, базари и учествује се у организованом лилању код Цркве Пресвете Богородице у Лозници. Иако је фокус на традиционалном одржавању обичајне праксе, према речима Туристичке организације Града, паљење лила представља и „сценски спектакл, визуелну импресију игре с пламеном”¹⁵, туристичку атракцију која је „аутентична за град Лозницу и ширу регију Подриња”.¹⁶ Модел организације, успостављање релација између интересних група (Туристичке организације Града, Градске управе, дела локалног становништва) и циљних група (домаћих и иностраних туриста локалног становништва) указују на различита значења у репрезентацији нематеријалног културног наслеђа. Настојање да се град брендира културним наслеђем препознаје се као конструкт о идентитету, при чему су интересне групе искористиле елемент нематеријалног наслеђа као основни ресурс који нуди туристички доживљај, заснован на спознаји о аутентичности и егзотичности догађаја. Лилање је препознато као туристички бренд који би могао да привуче туристе и у том циљу се медијски промовише током целе године. Организовањем масовног лилања испред цркве, овај елемент наслеђа постаје сличан колективној ритуалној пракси паљења бадњака. Поставља се истраживачко питање да ли овакав вид манифестације доводи до популаризације, ревитализације или комерцијализације (комодификације)

увијеним ушницама за качење и коришћени су, највероватније, као декоративни мотиви који су се качили на оковратне делове одеће.

¹⁴ Фестивал организује Туристичка организација града Лознице у сарадњи с Центром за културу „Вук Караџић” и Музејом Јадра, Канцеларијом за младе и бројним удружењима грађана и појединцима.

¹⁵ „ЛилаЛо” Лозница. Туристичка организација града Лознице, 2020.

¹⁶ У таквим сценским наступима приступа се егзотизацији обредне праксе играња ватром, светлосним перформансом итд.

културног наслеђа, као и да ли афирмација културног идентитета може бити узрок или последица настанка туристичке понуде, тржишно оријентисаног ресурса. За антрополошка истраживања овакав вид манифестације значајан је, јер говори о пожељним моделима у конструисању туристички употребљаваних идентитета, док практиковање обичаја ван контроле интересних група говори о заједничким елементима идентитета, на основу којих настаје заједнички систем вредности (Стојановић 2009, 78). То значи да се суштина лилања, као елемента нематеријалног наслеђа, сагледава у практиковању обичаја независно од фестивала, у породичном или сеоском окружењу, у тзв. „социјалној интими”, што је основни мотив и предмет етнографских истраживања. Ипак, да би се говорило о одрживом туризму, неопходно је ускладити интересе, потребе и мотиве локалне заједнице, њиховог наслеђа, туристичких организација и музејских установа. Аутентично наслеђе и ресурси (знање, технике, вештине) који се могу наћи у локалној заједници, а које музеј баштини, могу се контекстуализовати у оквире одрживог или културног/етничког туризма и то је неисцрпна истраживачка тема која се може анализирати на примерима добре или лоше праксе.

Закључна разматрања

Музеј представља институцију која баштини, истражује културне елементе у материјалном и нематеријалном облику. Као тезауратор културе, музеј делује као извор знања о живом наслеђу и постаје активни агенс културе, стварајући могућност за обављање хуманизоване музејске делатности. У том смислу, музеји процењују наслеђе, промовишу културну креативност, разноврсност и традицију локалне заједнице. На примеру Музеја Јадра из Лознице, у раду су размотрени појмови музеализације, антропологизације и систематизације нематеријалног културног наслеђа. Музеализацијом материјалне и нематеријалне културе, дакле, смештањем у музеј, похрањују се и информације о веровањима, обичајима, традиционалним изразима, манифестацијама и осталим облицима културних нематеријалних феномена, што повлачи питање систематизације знања и музејске документације. Досадашња разматрања указују на закључак да је неопходно музеализовати све облике нематеријалног културног наслеђа. Као методолошки оквир нуди се антрополошка музеологија, тачније – антропологизација музејске делатности, која подразумева процес хуманизације, интегрисање когнитивног, комуникацијског и антрополошког приступа, као и процес инклузије музејских радника у заједницу, у циљу неговања, очувања, промовисања и заштите наслеђа. Препознавањем онога што чини саставни део културног наслеђа локалног становништва музејске установе измештају се из пасивног у активни друштвени простор. Музеји играју велику улогу не само

у широј сфери уметности и културе, већ и у туризму. Контекстаулизација нематеријалног наслеђа кроз интерсекторско повезивање туризма и културе приказана је на примерима Вуковог сабора и „ЛилаЛо” фестивала, који представљају део етнотуристичке понуде града Лознице. Постоје примери добре праксе, где се нематеријално наслеђе може разматрати у контексту одрживог туризма. Сарадњом локалне заједнице и музејских стручњака и својеврсном антропологизацијом музеологије постиже се препознавање специфичности дате културе, остварује се континуитет у практиковању одређених културних форми и самоодрживост заједнице у циљу друштвеног (локалног, економског, туристичког) развоја.

Извори

Закон о потврђивању Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа, 2010. Доступно на: <http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>

Нематеријално културно наслеђе. Центар за нематеријално културно наслеђе, Етнографски музеј у Београду. Доступно на: <http://www.nkns.rs>
Изливање и паљење ратарских свећа | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Вуков сабор | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Паљење петровданских лила, лилање | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Крстови од времена | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Сеулска декларација о нематеријалном културном наслеђу. 2004. Доступно на: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf

„ЛилаЛо” Лозница – Туристичка организација града Лознице, 2020.

Литература

Alvizatou, Marilena. 2008. Contextualising Intangible Cultural Heritage in Heritage Studies and Museology, *International Journal of Intangible Heritage*, Vol. 03, pp. 43–54.

Бижић-Омчикус, Весна. 2005. Нематеријална културна баштина и Етнографски музеј у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 69, Београд, стр. 147–160.

- Ван Менш, Питер. 2015. *Ка методологији музеологије*. Музеј науке и технике, Београд.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излогу: ка новој музеологији*, Етнографски институт САНУ, ур. Драгана Радојичић, Београд: Академска издања.
- Desvallees, Andre and Mairesse Francois. 2010. *Key Concepts of Museology*. ICOFOM.
- Жикић, Бојан. 2006. Когнитивна антропологија и нематеријална културна баштина, Етнографска музеологија у транзицији – осврт на прошлост и поглед у будућност, *Гласник Етнографског музеја* 70, стр. 11–23.
- Кечина, Милета. 2006. Телевизијски снимци у функцији очувања нематеријалне баштине у: *Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији*, свеска бр. 2, Музејско друштво Србије, Београд, стр. 63–67.
- Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zavod za informacijske studije, Zagreb.
- Maroević, Ivo. 2002. Povezivanje muzeologije i nematerijalne baštine protiv tradicionalnog muzeja ili vraćamo li se izvornom muzeju? *OZ* 26/2002, str. 241–247.
- Матић, Милош. 2006. Комуникацијска манипулација етнологском изложбом. *Гласник Етнографског музеја*, бр. 70, стр. 61–70.
- Матић, Милош. 2011. Концептуализација културе у херитолошкој парадигми: Музејско надмудривање с материјалном, *Антропологија* 11, св.1, стр. 117–142.
- Миленковић, Милош. 2003. *Проблем етнографског стварност. Полемика о Самоу у кризи етнографског реализма*. Етнологска библиотека, књига 12.
- Миленковић, Милош. 2007. Идеални етнограф, *Гласник Етнографског института САНУ* LIV 161–171.
- Narayan, Kirin. 2013. How Native is a „Native” Anthropologist? *American Anthropologist*, New Series, Vol. 95, No. 3, pp. 671–686.
- Pinna, Giovanni. 2003. *Intangible Heritage and Museums*. ICOM News, no. 4, Paris.
- Поповић-Живанчевић, Мила. 2011. Музеји и нематеријална баштина у: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, бр. 1, Београд, стр. 32–49.
- Стојановић, Марко. 2008. Музеолошка комуникација и перспективе у: *Музеји у Србији: Започето путовање*. Музејско друштво Србије, Београд, стр. 125–138.
- Стојановић, Марко. 2009. Музеји и туризам: нематеријално културно наслеђе – концептуализација студије случаја. *Гласник Етнографског музеја*, бр. 73, стр. 159–177.
- Стојановић, Марко. 2011. Знања и вештине у вези са природом и космосом. Имплементација Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа у Републици Србији у: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, број 1, Београд, стр. 100–104.

- Стојановић, Марко. 2015. Етнографска музеологија: од етнографије до антропологије – музеализација предмета од нових материјала, *Антропологија* 15, св.1, стр. 157–173.
- Стојановић, Марко. 2016. Контекстуализација немаеријалног културног наслеђа у етнотуристичку делатности у Србији. *Гласник Етнографског музеја*, књига 80, стр. 69–89.
- Tsuda, Takeyuki. 2015. Is Native Anthropology really possible? *Anthropology Today*, Vol. 31, No. 3, pp. 14–17.
- Fish, Jefferson. 2005. Divided Loyalties and the Responsibility of Social Scientists, *The Independent Review*. Vol. 9, No. 3, pp. 375–387.
- Чугуровић, Ана. 2020. Поновљено теренско истраживање нематеријалног културног наслеђа у: Нешковић Симић, Снежана (ур.), *Призор. Часопис за културну историју Јадра*, бр. 15. Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница, стр. 38–45.
- Шћекић-Марковић, Марија. 2017. *Крстови од времена*. Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница.

Jelena Tanacković

ANTHROPOLOGICAL MUSEALIZATION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUM OF JADAR

Summary

In accordance with the change that has been happening in the last decades within the museum institutions, the paper focuses on the musealization of intangible cultural heritage in the activities of the Museum of Jadar. From the perspective of anthropological museology, the paper considers the relation between the processes of musealization, anthropologization and the field of intangible cultural heritage. With special emphasis on the customs, beliefs and expressions that have been identified on the territory of Jadar, the possibility of systematizing in the museum will be considered, as well as the contextualization of intangible cultural heritage through intersectoral cooperation of culture and tourism.

Key words: intangible cultural heritage, museology, anthropology, ethnology, Museum of Jadar, Loznica.

Слика 1. Вуков сабор, Тршић, 2016.
Фото: Јелена Танацковић.

Слика 2. Део сталне поставке о нематеријалном културном наслеђу,
Музеј Јадра, 2020. Аутор: Јелена Танацковић.

Слика 3. Израда сираца на Ивањдан, 2020.
Аутор: Марија Шћекић Марковић.

Слика 4. Крстови од времена, Коренита 2019.
Аутор: Документација Центра за НКН.

Слика 5. Паљење петровданских лила; лилање, Тршић 2018.
Аутор: Емилија Бошковић.

Слика 6. Паљење петровданских лила; лилање, Тршић 2019.
Аутор: Јелена Танацковић.

Слика 7. Приношење ратарских свећа, манастир Троноша, 2020.
Аутор: Александар Стојановић.

Слика 8. Сирци, 2020.
Аутор: Марија Шћекић Марковић.

Етнологија и антропологија

Оригинални научни рад

338.482:316.77(497.11)

338.48-611(497.11)

Богдан Вукомановић

МА, докторанд на одељењу за етнологију и антропологију

Филозофског факултета у Београду

„ПОЉУБИ МЕ” У РОМАНТИЧНОЈ УТОПИЈИ: КУЛТУРНА КОНСТРУКЦИЈА ВРЊАЧКЕ БАЊЕ КАО МЕСТА ЉУБАВИ НА ПРИМЕРУ ЛОКАЛНОГ ФЕСТИВАЛА

Простор и место су у антрополошкој теорији категорије које се углавном узимају здраво за готово, као локалитети на којима се налази предмет истраживања и где се сâмо истраживање одвија. Међутим, савремени радови из ове области упућују на то да су простор и место категорије које су подложне процесима социјалне и културне конструкције. Услед масовног туризма, који је глобално препознат као привредна грана с највише потенцијала да допринесе друштвеном и економском расту, поједина места се испуњавају културним значењима како би привукла што већи број посетилаца. Врњачка Бања, увелико препозната као „краљица бањског туризма” у Србији, у последњу деценију и по изменила је свој изглед и добила претежно љубавни и романтични карактер. Мост љубави постао је један од њених најпрепознатљивијих симбола, а манифестација „Пољуби ме” већ се дванаест година одржава на њему на Дан заљубљених и добија локалну и националну медијску пажњу. У раду се разматра утицај ове манифестације на конструкцију локалног идентитета Врњачке Бање као места љубави, с циљем да се постојећи теоријски и практични радови из области антропологије простора и места допуне локалним примерима с наших подручја.

Кључне речи: простор, место, љубав, романтика, локални идентитет, Врњачка Бања, „Пољуби ме”.

Увод

Врњачка Бања је у Србији позната као „краљица бањског туризма”, али и као најпознатије српско лечилиште које обилује бројним изворима термоминералне воде, парковима и релативно нетакнутом природом. Традицију најпознатијег српског лечилишта стицала је још од 19. века, када је препознат лековити потенцијал њених топлих вода¹, а касније ју је надограђивала разноврсним садржајима. Иако такав имиџ она и данас успешно одржава у националном и регионалном културном имагинаријуму, напор локалних туристичких и културних центара да ово место преобликују из места на које се долази да би се лечила болест у место за побољшање здравља и квалитета живота није прошао неопажено. Данас је Врњачка Бања врло популарно место за долазак младих и здравих особа које су жељне забаве и доброг провода, пошто су у њему смештене неке манифестације које су посвећене срећи и весељу. „Врњачки карневал” и „Лавфест” два су главна догађаја којима се Врњачка Бања истакла као један од водећих туристичких центара у Србији и број њених посетилаца од 2007. године варира између 140 и 160 хиљада, да би 2016. и 2017. премашио 200 хиљада, иако је тај пораст био праћен смањењем просечног трајања боравка.² Ова креативност у осмишљавању културно-забавних садржаја резултирала је већом подршком државе и улагањима у развој Врњачке Бање. Оснажена овом подршком, локална самоуправа наставља да у области туризма бележи значајне резултате, а председник општине Бобан Ђуровић је у интервјуу истакао да је 2019. године број ноћења у овој бањи премашио 1.100.000.³ Притом, није само Врњачка Бања, већ су и оближња села такође била предмет улагања општинских власти, која су видљива углавном у изградњи спортских сала у оквиру сеоских школа и у реконструкцији игралишта на отвореном простору, као начину да се младима понуде места за разоноду. У Врњачкој Бањи у скорије време изграђено је осам нових хотела високе категорије и у приватном власништву, од којих су неки из темеља подигнути, а неки представљају значајно унапређене и реновиране верзије већ постојећих хотелских објеката и њихова изградња праћена је потрагом за радном снагом. Централни парк је преуређен, направљене су фонтане и водопади у самом средишту места, уз помоћ владе Јапана уређен је Јапански врт, општина је откупила од државе централну аутобуску станицу и потом је преуредила, а околна села на територији Врњачке Бање добила су нова игралишта и балон-сале.

Иако здравствени карактер овог места наставља да доминира, последња деценија и по означила је његову симболичку (ре)конструкцију као места

¹ Види: Jelena Borović-Dimić, *Voda u tradiciji i životu Vrnjačke Banje*, Vrnjačka Banja, Zavičajni muzej – Zamak kulture i Kulturni centar Vrnjačke Banje, 2001.

² Jelena Borović-Dimić, *Zdravlje u čaši*, drugo izdanje, Vrnjačka Banja, Zamak kulture „Belimarković” i Kulturni centar Vrnjačka Banja, katalog izložbe, 2019, 40–43

³ https://www.youtube.com/watch?v=tMrnIcJ_hMk, сајту приступљено 9. јула 2020. године.

љубави, забаве и хедонизма (Arsovski 2019). Усмерена превасходно на привлачење нових туриста који ће попунити смештајне капацитете локалних хотела и понудити аутентичне доживљаје и искуства, ова оријентисаност Врњачке Бање на љубавне манифестације има последице по начине на које се она представља широј јавности и гради свој међународни имиџ у све интензивнијој трци с другим местима која кроз туризам покушавају да убрзају свој развој. Мост љубави постао је средиште једне трагичне љубавне приче двоје заљубљених које је рат раставио, те су многи парови, у нади и жељи да ту судбину не доживе, почели да на њега каче катанце с на њима исписаним именима и кључеве бацају у реку, симболички „закључавајући” своју љубав тако да је нико и ништа не може „откључати” и њих раставити. На Дан заљубљених се на овом мосту одржава манифестација „Пољуби ме”, у којој се и млађи и старији парови такмиче у дужини својих пољубаца. На поменутом мосту се први пут одржао и музички фестивал „Лавфест”, који комбинује мотиве електронске музике и спектакла с љубављу и који сваке године пуни хотелске капацитете домаћим и страним гостима, а централни парк шаторима и импровизованим камповима. „Десанкини дани” посвећени су читању поезије у сећање на Десанку Максимовић, која је и удахнула живот причи о Мосту љубави тако што је на њему, према предању, написала своју познату песму „Молитва за љубав”.

Овакве промене Врњачку Бању чине врло погодном за анализу из перспективе антропологије простора и места, како би се додатно оспорила представа о месту као фиксираној локацији на којој се истраживање збива и на којој је предмет истраживања смештен. Место, како ћу у наставку образложити, постаје предмет локалне и културне конструкције и испуњавања значењем. Како сви ти процеси још трају и у пуном су јеку у овом месту централне Србије, они нам омогућавају да проучавамо једну сложу и савремену друштвену праксу. Стога, Врњачка Бања ће се у овом раду посматрати као једно место у настајању, а манифестација „Пољуби ме”, по свом карактеру јединствена у Србији, као средство за културну изградњу места које носи значење љубави, интима и романтике.

Појам места у антрополошкој теорији

Место се у антропологији често узимало здраво за готово, као предмет који сам по себи није нарочито занимљив, као термин који се користи да би се означила локација на којој се неко истраживање врши и на којој је одређена култура смештена, заједно са свим оним концептима и појавама који су за њу карактеристични (Rodman 1992, 640–641; Gupta & Ferguson 1992, 6–7). Према пређашњим схватањима, место постоји само по себи као природна датост на којој се нешто дешава, те је као такво измицало теоријским

расправама. Међутим, то више није случај и антропологија се сада озбиљно бави значајем који пејзажи, архитектура и просторно уређење имају за конструкцију места, а међусобни односи ових појмова с простором и местом на различите су начине доведени у везу, те сваки случај захтева посебан теоријско-методолошки приступ (McKenzie Aucoin 2017, 395). Како Маргарет Родман истиче:

„Места нису инертни контејнери. Она су политизоване, културно релативне, историјски значајне, локалне и вишеструке конструкције. [...] Места нису одређена истраживачима или темама које их интересују у одређеном контексту. Места у свету нашег истраживања нису тотализовани, есенцијализовани производи Запада. Ово води ка другом закључку: наиме, да су места социјални конструкти. Овде се нагласак ставља на места унутар света, на учинковитост појединаца и сила које измичу њиховој контроли. Физичке, емотивне и искуствене стварности које место има за своје житеље морају се разумети одвојено од етнографских локалитета.” (Rodman 1992, 641).

Савремени глобални политичко-економски токови, порозност националних граница, слободније кретање људи, робе и капитала довело је до мишљења да ће простор и место нестати као категорије услед све већих транснационалних токова, међукултурних контаката и фрагментираности простора и времена карактеристичне за модерност. Међутим, Гупта и Фергусон, смештајући проучавање места у оквире ширења глобалног капитализма, у тим процесима виде прилику за истраживање тога како се поједина места замишљају и како долазе у додир с променљивим глобално-економским и политичким условима (про)живљених места (Gupta & Ferguson 1992, 11). И заиста, управо зато што данас многа места почињу међусобно да личе до те мере да их је тешко разликовати, она постају значајнија као извор идентификације, као оно у чему људи у комодитизованом свету проналазе неку врсту сигурног прибежишта које одолева сталној промени. Карен Фог Олвиг истиче да антрополози сада сматрају да места не добијају на значају *упркос*, већ *због* (курзив К. Ф. О.) тога што живимо у свету који је тако блиско испреплетен и да је културни значај који одређена места добијају саставни део глобализације, а не њен антипод (Olwig 2003, 59). Стога можемо закључити да су процеси културне конструкције места релевантне и све више значајне антрополошке теме због процеса ширења глобализације и транснационалног капитализма.

Значајно је овде појаснити концептуалну разлику која се прави између простора, с једне, и места, с друге стране, пошто однос ова два појма није непроблематичан и различити аутори су се према њима односили на различите начине. Сета Лоу сумира схватања односа између простора и места у четири различите теоријске позиције: прва је да су простор и место одвојени конструкти између којих не постоје преклапања и да је само један од њих

теоријски релевантан. Друга, мање заступљена, такође сматра да су простор и место одвојени, али да у одређеним случајевима долази до њиховог преклапања. Трећа, најзаступљенија, заговара став да је један концепт свеобухватнији од другог, а да се онај други налази, иако територијално мањи, као испуњен значењем, за разлику од првог који је мање-више неодређен. Четврта теоријска концептуализација најчешће је коришћена од стране лаика и јавности, а она истиче да између ова два појма нема никакве разлике и да је један од њих, заправо, сувишан (Low 2017, 12–14). У овом раду ће се користити трећа, најпопуларнија перспектива према којој је „простор свеобухватнији конструктор, а место задржава своју релевантност и значење, али само као поткатегија простора” (исто, 12). Разлог за одабир коришћења овог теоријског становишта произилази из феномена којим се овај текст бави, а то су Мост љубави и манифестација „Пољуби ме”, која се на њему одржава, али и због тога што је према њему један појам, у овом случају појам места, смештен у шири контекст појма простора. Мост љубави, лоциран у самом центру Врњачке Бање, место је на којем се љубавни карактер ове бање сажима. Док највећи део Врњачке Бање заузимају виле, хотели, ресторани и извори термоминералне воде, раштркани по ужем и ширем центру града, Мост љубави се диференцира као поткатегија тог ширег простора, смештен на свега неколико десетина метара од самог срца Врњачке променаде. Мост љубави је, дакле, *место* у оквиру ширег *просторног* комплекса, које је главни носилац романтичног идентитета Врњачке Бање. Такође, на ширем плану, сама Врњачка Бања се овим мостом и јединственом манифестацијом која је везана за појам љубави диференцира од других места и градова у Србији, тако добијајући карактер *места* љубави у ширем националног *простору*. Пошто је, дакле, место изабрано као носећи појам овог рада, потребно га је ближе одредити и дефинисати и зато се ослањам на његово одређење које је дала Полин Мек Кензи Оукоин:

„Место је ’уоквирени простор који је значајан за одређену особу или групу током времена’; присуство које се отеловљује кроз људско искуство, снове, перцепцију, имагинацију, сензацију и у ком се осећај постојања на свету може развити. Оно укључује културно значајне локације чији значај лежи у живљеном искуству с именованем, локалним догађајима и сукобима, припајањем прича, афективних искустава, фиксацијом значења и памћењем локација, пејзажа, изграђене околине и телесних тачака. Оне културне активности у којима људи учествују како би простор учинили значајним, било да су ови простори изграђени, прерађени, проживљени или део просторног имагинаријума су просторно конструишуће праксе. Како локалитети преузимају културно значење, она почињу да бивају разликована од генерализованих простора као места.” (McKenzie Aucoin 2017, 397)

Ово одређење изабрано је због тога што упућује на разне начине на које се место може конструисати: кроз догађаје, свакодневицу, приче и наративе, именовање и друге процесе који ће му придати извесна значења. У овом раду ће се, због његовог ограничења, изабрати један догађај који је, ипак, за Врњачку Бању јединствен.

Један од проблема с којима се антрополошке теорије простора и места суочавају јесте њихова примена при анализи конкретних феномена. Сета Лоу понудила је решење предлагањем модела копродукције, који се састоји из истовремених и узајамних процеса социјалне продукције и социјалне конструкције (Low 1996; 2009; 2017). Иако се ауторка у свом раду користи појмом простора, а не места, њена употреба ових концепата нам је од значаја јер указује на начине на које се практично могу применити теоријске расправе о антрополошком изучавању места. Она истиче да:

„[с]оцијална продукција простора укључује све оне факторе – друштвене, економске, идеолошке и технолошке – чији је циљ физичка производња материјалног локалитета. Материјалистички нагласак који појам *социјалне продукције* [курзив С. Л.] носи је користан због дефинисања историјског појављивања и политичких и идеолошких формација урбаног простора. Појам *социјалне конструкције* [курзив С. Л.] онда може бити прикладно резервисан за феноменолошко и симболичко постојање простора посредованог друштвеним процесима као што су размена, конфликт и контрола. Тако је социјална конструкција простора стварна трансформација простора – кроз друштвене размене људи, успомене, слике, и дневну употребу материјалне локације – у сцене и акције које носе симболичко значење” (Low 1996, 861–862).

Иако овај модел неће бити у потпуности примењен, јер је то и немогуће учинити у једном краћем раду, значајан је, јер упућује на дијалогски процес конструкције места као и својеврсне односе моћи. С једне стране, он истиче све оне политичке, идеолошке и институционалне факторе који теже да месту дају посебан одраз и облик, а које најчешће спроводе људи на позицијама моћи с конкретним мотивима и циљевима, док с друге стране истиче оне начине на које људи долазе у контакт с тим циљевима и како им се прилагођавају, тумаче их, усвајају или, пак, оспоравају. Намера оних који желе да Врњачку Бању конструишу као место љубави можда неће наићи на позитиван одговор житеља, који својим свакодневним присуством и коришћењем тог места не приписују жељена значења. И заиста, као што ће се то касније видети, иако се Врњачка Бања од стране једног дела житеља доживљава као романтично и љубавно место, Мост љубави не држи монопол над тим значењима, већ друга места у оквиру Врњачке Бање за њих носе тај призив.

Како се овај рад бави темом љубави, потребно је нешто више рећи и о том концепту, који је предмет друштвено-историјске промене и научне полемике. Пре свега, неопходно је напоменути да се појам љубави у овом раду користи да би се означила партнерска, романтична љубав. Док се психо-

логија најчешће бави категоризацијама и расправама о критеријумима које неки интимни однос мора испунити да би се назвао романтичном љубављу и како такву врсту љубави можемо разликовати од других облика везаности (в. Banić Grubišić 2015, 56–60), социолошке и антрополошке науке показале су да је реч о једном нестабилном и променљивом друштвено-историјском конструкту, који у зависности од културног контекста добија различите облике и перципира се на различите начине (в. Giddens 1992; Lindholm 1998; Ryang 2006; Lee 2007; Bačević 2008; Ilouz 2012). Ипак, она није прошла незапажено и овде ће бити значајно напоменути само то да је сваки процес друштвене промене био праћен и реконцептуализацијама овог појма, покренутим од стране друштвених актера који су у тим процесима учествовали, а то је нарочито уочљиво у земљама које су прошле кроз период транзиције у глобалну капиталистичку привреду (Bačević 2007b; Alexy 2011; Lerner 2015; Lewis 2016; Tran 2018).

Овај рад тежи да појам романтичне, хетеросексуалне, партнерске љубави смести у контекст промене, али и да сагледа не облике које она добија, нити њену унутрашњу динамику, већ значај који има у (ре)конструкцији локалног идентитета места путем једног фестивала љубави, те се, стога, у ширем смислу може укључити у инвентар радова који појам љубави везује за процес културне трансформације. Укратко, у овом раду се разматра однос између емоције и конструкције места.⁴ Сета Лоу истиче да су емоције и афекти кључне компоненте у том процесу, али које нису добиле значајну теоријску подршку у етнографским радовима (Low 2017, 146). Ауторка у том циљу предлаже концепт афективне атмосфере:

„Концепт афективне атмосфере се чини прикладнијим за етнографију простора и места од психолошког конструкта емотивне атмосфере зато што не почива на културно специфичним лингвистичким означавањима емоција, нити је ограничен на искуство и перцепцију појединца или групе. Афективна атмосфера не захтева постојање неког догађаја или друштвеног покрета, иако догађаји могу створити ту атмосферу [...]. То је теоријски концепт чија се предност састоји у томе што је локализован, да циркулише и да се просторно преноси кроз друге медијуме као што су прича, тишина, поезија, музика, песме, радио-преноси, твитови, слике, филмови, инфраструктурну и природну околину.” (исто, 156).

У наставку рада ће се показати да манифестација „Пољуби ме” није неопходна да би Врњачку Бању претворила у место љубави, али је једна од погонских сила за такав процес, упоредо с другим фестивалима сличног карактера, а у њеној реализацији ће се истаћи мноштво медијума који производе специфичну, афективно-љубавну атмосферу.

⁴ Сличан приступ конструкцији места код нас су имали Марија Ајдук и Марко Пишев, који су културну конструкцију места анализирали у односу према одређеној врсти музике (Ajduk & Pišev 2018).

Истраживање је спроведено добро познатим и за антропологију специфичним методом посматрања с учествовањем, које је, опет, само један део прикупљања неопходне етнографије. Серђиу Балан истиче да је за правилно прикупљање етнографије неопходно да се задовоље три услова: дуготрајно присуство антрополога на терену, познавање језика проучаване заједнице и посматрање с учествовањем (Bałan 2011). Према аутору, од три наведена услова, трећи је најтеже одредити, али он у суштини значи да се антрополог интегрише у средину коју проучава и буде њен саставни део (исто 2011, 66). Алпа Шах сматра да је посматрање с учествовањем врло важна и револуционарна пракса, али не као научно-истраживачки метод, пошто је он у антропологији присутан готово више од једног века, већ отуда што се њиме доводе у питање западњачке концепције и начини мишљења и омогућава се нов поглед на ствари, али и зато што може открити идеолошке, историјске и политичке утицаје, који се потом могу оспорити, те тако допринети друштвеној промени (Shah 2017, 47). Како сам одрастао у селу недалеко од Врњачке Бање, а у њој завршио средњу школу и током студија се периодично током зиме и лета враћао у средину из које долазим, у проучавану заједницу сам већ одавно био укључен. Поред тога, у Врњачку Бању сам се у време овог истраживања вратио како бих завршио докторску дисертацију и започео сам стажирање у Завичајном музеју „Белимарковић”. Овај музеј је део локалног културног центра и установа коју посећује велики број туриста. Укључењем у њен рад приближио сам се једној од институција која у великој мери креира имиџ проучаваног места. Иако нисам узео директног учешћа као такмичар у манифестацији „Пољуби ме”, у фебруару 2020. године вратио сам се у своју средину, како бих се ближе упознао с људима задуженим за организацију ове манифестације, а до њих сам дошао посредством претходно успостављених контаката. Те сам контакте проширио кроз процес стажирања у Завичајном музеју и одржавања културних манифестација као што су концерти, изложбе и предавања. Како Културни центар у Врњачкој Бањи тесно сарађује с Туристичким центром, упознао сам људе који су у њему запослени. Људе с којима се јако добро познајем поново сам контактирао, али сам упознао и друге, попут локалних продаваца сувенира, радника у јавним службама, општини, као и приватне предузетнике.

У складу с наведеним теоријско-методолошким оквиром, у наставку рада презентујем своја посматрања и утиске с терена, краће интервјуе с учесницима манифестације, изјаве у новинама поводом манифестације „Пољуби ме” из текуће, као и из претходних година, видео-садржаје с интернета, неформалне и формалне разговоре с посетиоцима и организаторима из Туристичког центра Врњачка Бања (у даљем тексту: ТЦ ВБ) и утиске локалног становништва поводом ове манифестације. Такође, уз помоћ пријатеља из редакције *Врњачких новина* дошао сам до примерака овог часописа, који на месечном нивоу извештава о дешавањима на територији општине, а на интернету сам слушао извештаје других медија о догађају. Присуствовао сам самом фестивалу и на лицу места видео његово збивање

и, колико су то околности дозвољавале, долазио до могућности да укратко поразговарам с неким паровима који су били учесници такмичења. Догађај „Пољуби ме” изабран је као репрезентативан из два разлога: зато што је, као што је наведено, јединствен у Србији⁵ и зато што је, за разлику од других сличних фестивала, најуже везан за промоцију љубави. Током његовог трајања доминира дискурс о Врњачкој Бањи као месту љубави, за разлику од „Лавфеста”, који промовише електронску музику, и „Десанкиних дана”, који се баве промоцијом песништва. Циљ ми је био да прикупим оне податке који ће ми помоћи да уочим однос између начина на које се Врњачка Бања представља у медијима и од стране организатора из ТЦ ВБ, па и током самог догађаја, али исто тако и да дођем до реакција локалног становништва на те тенденције. Дуготрајно присуство у заједници ми омогућава да уочим и неке друге актере који су резервисани према конструкцији Врњачке Бање као места љубави и о њој гаје потпуно другачију слику. Такав приступ допринеће расветљавању различитих утицаја и друштвених сила које доприносе изградњи локалног културног идентитета, још једном указујући на значај места као аналитичке антрополошке категорије.

Волети се у Врњачкој Бањи

Манифестација „Пољуби ме” од 2009. године се традиционално одржава сваке године на Мосту љубави на Дан заљубљених⁶ и такмичарског је карактера. Мост љубави тог дана, поред мноштва катанаца, бива украшен црвеним и белим балонима у облику лабуда, који, пријањајући један уз други, формирају мотив срца, великим натписима на којима пише „Врњачка Бања” или „Љубав”, а мост је ограђен тако да се онемогући промет преко њега током самог догађаја. Почело је у 12 часова и поред моста је постављен штанд на којем се на лицу места пријављују тек придошли такмичари, или они који су претходно резервисали своје учешће. Сви пријављени такмичари добили су посебне мајице, које су носили током такмичења, и након њега, као поклон. Такође, имали су прилику да се пре такмичења и након њега сликају уоквирени импровизованим и украшеним црвеним рамом. Такмичење се састоји из тога да пријављени парови на знак организатора (односно, почетком ритма музике праћеног малом кишом украсних папирића који падају по такмичарима) почну да се љубе и од тог тренутка с љубљењем не смеју стати. Док су се парови љубили, локална певачица је забављала присутне певајући неке од најпознатијих љубавних песама, а водитељка програма повремено се обраћала гледаоцима са занимљивостима

⁵ Слични догађаји су покушани и у другим градовима као што су Крагујевац и Нишка Бања, али Врњачка Бања и даље остаје препознатљива по овој манифестацији, као њен зачетник.

⁶ Манифестација је једне године отказана због лоших временских услова.

о Мосту љубави, Врњачкој Бањи и порукама о значају љубави. Гледаоци су почели да се окупљају и крај ограђеног простора су посматрали читав догађај, а по мојој слободној процени било их је између стотину и две стотине. Како се догађај одвијао у самом центру места, многи пролазници су застајали, како би видели шта се збива. Број посматрача се постепено осипао због једноличности и монотоније такмичења, које су повремено биле разбијане изјавама водитељке или пи-ара Туристичке организације. Сама манифестација је дала повода неким уличним продавцима да своје понуде изложе непосредно у близини догађаја.

Афективна атмосфера, о којој се говорило у претходном поглављу, у овом се случају стварала и преносила путем неколико медијума: самим догађајем који је давао утисак празничног и фестивалског расположења, музиком која је свирала и певачицом која је певала љубавне песме, као и водитељком која је повремено говорила мотивационе поруке у којима се непрестано истицало да ће „љубав спасити свет”. Украсни папирићи, црвено-беле мајице на којима је писало „Пољуби ме”, црвени и бели кишобрани који су се делили такмичарима када би се јавиле капљице кише додатно су појачавали тај утисак. Дискурзивно (песмама и мотивационим порукама) и материјално (кишобранима, украсним папирићима, натписима, мајицама, украсним рамом, катанцима на мосту и самим мостом) стварала се и преносила атмосфера која:

„није инертан контекст, већ поље силе у којој се људи налазе. Она није производ других сила већ живљени афекат – капацитет да се афектује и да се буде подложен афекту који садашњост усмерава ка композицији, експресивности, осећају потенцијалности и догађају. То је усклађивање чула, рада и имагинаријума потенцијалних начина живљења унутар или кроз ствари” (Stewart 2011, 452 према: Low 2017, 157).

Оваква атмосфера ствара утисак да се живи у присуству и месту које је у потпуности прожето љубављу као медијумом за његов доживљај.

Главно такмичење се одржава у категорији најдужег пољупца, где је победник онај пар који најдуже издржи љубећи се. После отприлике 40 минута пропозиције постају строже, пошто се од парова тражи да се љубе стојећи на једној нози, делимично како би се трајање манифестације – која својом једноличношћу не успева да задржи пажњу гледалаца – скратило. Ове године оборен је рекорд у трајању од 112 минута од стране пара из Медвеђе код Трстеника, који већ пети пут побеђује у овој категорији. Поред тога, остале категорије у којима су се парови такмичили биле су – најстарији, и најатрактивнији пар. Ове године било је укупно тринаест парова, највише до сада, а такмичари су долазили из свих крајева Србије, као што су Шабац, Зрењанин, Крушевац, Краљево, Београд, Опово итд. (*Врњачке новине*, фебруар 2020, година LIII, број 151, 24–25). Победници у овим категоријама добили су награде које су обезбедили поједини хотелијери у Врњачкој Бањи

као покровитељи манифестације, а награде су биле услужног карактера, као што су романтични викенд за двоје, романтичне вечере, спа третмани итд.

Ову манифестацију организовао је ТЦ ВБ под покровитељством Општине, а њој је присуствовао и председник општине Бобан Ђуровић, који је након догађаја изјавио да ова манифестација добија на популарности, једним делом захваљујући инвестицијама које у Врњачку Бању пристижу током претходне две године, и да новоотворени хотелијери узимају учешће у овој манифестацији као њени покровитељи и привлаче нову клијентелу (исто, 25).

Мост љубави је атракција за многе посетиоце и они који дођу у Врњачку Бању желе да га посете и на њему се сликају.⁷ Иза себе он крије једну трагичну љубавну причу истакнуту на табли одмах поред Моста. Прича је везана за заљубљени пар – српску учитељицу Наду и војника Рељу – које је раставио Први светски рат. Када је Реља по одласку на фронт у Грчку нашао другу жену, Нада је туговала. Девојке су, потресене Надином судбином, почеле да каче катанце како би своју љубав овековечиле, а потом кључ од катанца бацале у реку како га нико не би могао наћи и њиме љубав раставити.⁸ Десанка Максимовић, позната српска песникиња, била је редовни посетилац Врњачке Бање и, према речима организатора манифестације, сваке године је у њој проводила три месеца, на том мосту написала је једну од својих најпознатијих песама, „Молитва за љубав”, и у њену се част сваке године одржавају „Десанкини дани”, где се чита поезија у присуству других књижевника и песника.

Мост љубави је врло брзо постао једна од атракција која се налази насликана на великом броју сувенира, магнета, шоља и разгледница, а број катанаца је према казивању организатора толико велики да се повремено неки од катанаца скидају како би Мост могао да издржи њихов терет. На другим мостовима у Врњачкој Бањи такође се може наћи понеки закачени катанац који своје место није могао наћи на Мосту љубави, али је њихов број занемарљив. На друштвеним мрежама сам могао видети и да понеки тек венчани млади парови често имају обичај да на њега, у свадбеној одори, закаче катанац, а потом ту слику поделе на интернету. Хотелијери у Врњачкој Бањи се ослањају на ову романтизовану слику, па у својој понуди имају романтичне викенде за двоје који у аранжманима, између осталог, укључују

⁷ Традиција качења катанаца није непозната у осталим градовима у Европи и запажена је у научној литератури. Стефан Бораз је, анализирајући Мост љубави у Паризу, уочио да долазак на мост од стране посетилаца представља вид ходочашћа и обред прелаза с извесним специфичностима у погледу циља качења и симболичког одраза ритуала (Bogaz 2019). Синтија Хемонд је катанце у мађарском Печују видела као полиморфне и полисемичне одразе религијских и музичких супкултура и симболе отпора некадашњој социјалистичкој државној култури и савременој туристичкој визији града (Hammond 2010). Сери Хоулбрук је истраживала качење катанаца у Манчестеру у циљу преиспитивања археолошких начина долажења до закључака приликом откривања артефаката (Houlbrook 2018).

⁸ <http://www.vrnjackabanja.co.rs/srpski/sadrzaj/turizamglmeni/mostljubaviglmeni>, сајту приступљено 4. априла 2020.

и кључ и катанац за Мост љубави. Будући да је тако брзо постао симбол места које је свој здравствени карактер градило скоро век и по, Мост љубави је инфраструктурни елемент који доприноси трансформацији овог места у место љубави, а сама његова позиција у центру Врњачке Бање може бити протумачена као покушај да се љубав представи као део симболичког језгра овог места, око којег су остали здравствени и угоститељско-хотелијерски објекти смештени.

Прича о Рељи и Нади је, како сам сазнао од организатора манифестације „Пољуби ме”, који је желео остати анониман, нађена у једној књизи о Врњачкој Бањи и део је народног предања за које се не зна да ли је истинито. То јој, ипак, није сметало да се прошири и ван континента, па је чак и „Њујорк тајмс” у једном свом извештају споменуо ту причу као извориште традиције качења катанца која је већ постала нека врста ритуала за младе заљубљене парове у Европи,⁹ и приказана у домаћим серијама.¹⁰ Мотив за организацију ове манифестације је тежња да се сачува успомена на Десанку Максимовић и на причу о Мосту.

Организатор је такође истакао у разговору да је измењена структура гостију била један од повода да се допуни симболички садржај места:

„Структура гостију у Врњачкој Бањи у задњих 10 година се драстично променила, али кад кажем драстично, то баш буквално значи драстично. Много мали број сад долази у Бању ради лечења. Сад људи у Бању долазе ради одмора, забаве, учешћа на разним манифестацијама, радничко-спортским играма, семинарима, конгресима и то све. Кад се неки статистички податак погледа ко су ти људи који долазе у Бању, то су углавном породични људи са децом или парови. Једноставно, Врњачка Бања покушава да промени ту слику о себи да је лечилиште, да је за старе и болесне и могу да ти кажем да успевамо јако добро у томе и човек који једном дође у Врњачку Бању, он се баш буквално заљуби у њу. Буквално су људи изненађени како Врњачка Бања изгледа. Ја радим на таквом месту где причам са људима, спроводимо анкете у Туристичко-информативном центру и оно, сви причају као: ’ало, бре, ово није то то, нема маторих, старих људи, болесних деда, баба. Ово су, бре, млади људи, овде је живо, овде је жамор, весело; у фазону дешава се нешто.”

Организатор манифестације „Пољуби ме”

Дакле, манифестација „Пољуби ме” је превасходно последица промене структуре гостију који долазе у ову бању. Тежња да Врњачка Бања промени

⁹ <https://www.nytimes.com/2014/04/28/world/europe/on-bridges-in-paris-clanking-with-love.html>, сајту приступљено 4. априла 2020.

¹⁰ У петој епизоди популарне домаће серије „Мој рођак са села” у једној сцени је приказано како одбегли млади пар на Мосту љубави закључава катанац и баца кључ у реку.

свој имиџ из лечилишта у место забаве и љубави, како сматра Петар Арсовски, део је ширих културних политика Европске Уније (Arsovski 2019, 56–57), што поменути феномен смешта у шире друштвене токове. Иако се Арсовски претежно бавио значајем музичких фестивала, слична порука важи и за љубав, јер један од циљева који ТЦ ВБ има је помирење различитих вера и нација, а нарочито оних с простора бивше Југославије, која је обједињавала народе трију вероисповести:

„То смо уприличили за Светог Трифуна, пошто је то православни празник, а код католика је то Свети Валентин, то је празник љубави, код нас празник вина, и хтели смо на неки начин да приближимо православце и католике јер ми сматрамо да су људи – људи, да се деле само на то ко је добар, лош, а никако по вери или по нацији. У прошлости је било ту преко двеста парова који су се љубили до сада на Мосту љубави, на овом такмичењу, и било је и православца, и католика, и муслимана. Свих вероисповести су се људи љубили без неког одређивања да ли је то празник католички или неки други, тако да је наша жеља да помиримо све те нације без обзира на то ко коме припада. [...] То је наше уверење због оних што стално критикују нешто: те православци, те католици, те муслимани... Овде се нисмо обазирали на те приче, јер по некој историји, статистици, пре распада Југославије највећи број гостију који је у Врњачку Бању долазио је био муслиманске вероисповести, из других држава экс-Југославије. Највише смо гостију имали из Босне, Новог Пазара и тако то.”

Организатор манифестације „Пољуби ме”

Дакле, у говорима оних који су задужени за организацију овог фестивала доминира дискурс љубави као посредника у измирењу претходно зарађених народа. Таква уједињујућа порука била је мање експлицитна, али опет приметна у поруци коју је водитељка програма пре почетка фестивала саопштила присутнима:

„Традиција каже да Врњачка Бања жели да сваке године одавде, са Моста љубави, на месту када се сусрећу зима и пролеће и када се буде она најнежнија осећања, када се буди живот, да поручи да у Врњачкој Бањи има места за свакога ко жели да ужива у животу и у љубави и жели исту такву слику да пошаље у свет. Дакле, добар дан и добро ви нама дошли.”

Водитељка програма „Пољуби ме”

Поруке уједињења у овим су изјавама уско везане за појам љубави као емоције која најбоље може допринети остварењу тог циља. Сара Ахмед истиче да емоције не почивају у појединцу, већ да циркулишу између тела, на тај начин конституишући границе међу њима и уједињујући их у циљу

супротстављања неким другим друштвеним групама, које се перципирају као угрожавајуће:

„[E]моције стварају ефекат површине и разграничења који нам дозвољава да разликујемо оно што је унутра и оно што је ван. Емоције, дакле, нису нешто што 'ја' или 'ми' имамо, већ средство којим одговарамо на објекте и на друге и преко којих стварамо границе: 'ја' или 'ми' смо обликовани и преузимамо облик контакта са другима. [...] Другим речима, емоције нису 'унутар' појединца или групе, већ производе површине и границе које дозвољавају појединцу и друштву да се оцртају као објекти.” (Ahmed 2004b, 10).

Ахмедова овде истиче да емоције функционишу као средство за оцртавање и стварање осећаја јединства друштвених група које се потом диференцирају од других група. У овом случају, љубав као емоција покушава да конструише Врњачку Бању као место љубави и јединства свих народа и нација, и тако оцрта границе места на основу те емоције, а потом да се, како је у говору организатора манифестације „Пољуби ме” назначено, дистанцира од оних који деле људе по верској или националној основи и који „стално критикују нешто”. Врњачка Бања је место, а љубав је њена граница која дели „добре и лоше”, односно оне које су „способни” да осете љубав и оне који то нису. Природа границе Врњачке Бање као места је емотивно-морална, а не верско-национална. У том процесу, стара је граница померена и на њено место постављена је нова, а на тај начин „[т]ериторијалност је тако поново уписана управо на оној тачки на којој прети да буде избрисана” (Gupta & Ferguson 1992, 11).

Врњачка Бања, иако популарна туристичка дестинација, има великих проблема да током зимске сезоне попуни хотелске капацитете. Манифестација „Пољуби ме”, иако није у тој мери популарна да би привукла велики број људи у Врњачку Бању, такође је туристичког карактера и они који дођу за тај дан у ово место, у њему се и задрже неколико дана. Број новопридошлих људи није велики, али овај својеврсни фестивал љубави ствара утисак динамичности и несвакидашње атмосфере, а велики број репортера осећај многобројности. Туристички потенцијал ове манифестације препознат је како у горенаведеној изјави председника општине, тако и у изјави коју је организатор дао приликом ранијих фестивала, показујући да жеља да се прошири порука љубави није једина која је водила стварању овог такмичења, већ да ту постоје маркетиншки и економски разлози:

„Жеља да представимо Врњачку Бању као једну од водећих туристичких дестинација у Србији, као и да буде више љубави међу нама, да се људи воле без обзира на године, веру, расу, била је основни мотив организовања ове манифестације. Видели сте да се на Мосту љубави, једном од симбола Врњачке Бање, окупио импозантан, до сада незабележен број новинара, чије су репортаже освануле у свим најзначајнијим

електронским и штампаним медијима (*Б92, РТС, Пинк, Авала, FOX, РТК, ТВКВ, К9, Новости, Блиц, Политика, Ало, Глас јавности, Газета* и др.)” (Врњачке новине, фебруар 2008, година XXXXI, број 7, 27).

„Такмичење за најдужи пољубац долази у време када Врњачка Бања бележи највећи број туриста у српским бањама. То се одразило на тај начин што смо имали за 30 одсто више ноћења него прошле године” (Врњачке новине, фебруар 2014, година XLVII, број 79, 22).

Довођење овог фестивала у везу с развојем туризма омогућава да се уоче нове везе између љубави и изградње локалног идентитета Врњачке Бање, пошто је туризам препознат не само као средство за укључивање у глобалну економију (Ваћевић 2013; Јовановић 2013), већ и као средство за изградњу и брендирање националног и локалног идентитета (Јовановић 2013). Фестивали који, попут овог, поспешују развој туризма, који су препознати као средства за економски развој (в. Butcher 2006, 22; Marciszewska 2006; Quinn 2010), такође утичу на начине на које ће се одређено место перципирати, односно утичу на „доживљај места” (енгл. *sense of place*) који Моја Книфси одређује као „доживљај који људима омогућава да осете да ’припадају’ неком месту или да неко место ’припада’ њима” (Kneafsey 1998, 112). Тај појам означава једно лично, непосредно, субјективно искуство према којем неко може успоставити близак однос с местом у којем се налази. Моја Книфси, разматрајући утицај туризма на идентитете места, одбацује доминантне теорије по којима туризам или чува, или уништава локалне идентитете, и предлаже, слично као и Сета Лоу, дијалошки модел по којем локални резиденти могу на различите начине одреаговати на покушаје трансформације места. Она наводи:

„Туризам нити (ре)конструише, нити уништава претходно фиксирани и стабилни идентитете места, већ доприноси сталном процесу измене, док је у исто време посредован елементима континуитета који постоје унутар месних идентитета. Како Оукс (1995) предлаже, туризам би, стога, требало промислити као још један процес кроз који се локални идентитети константно реконструишу.” (исто, 114).

Дакле, посредством туризма, за чији развој је ТЦ ВБ био задужен, а чији развој је и један од мотива за одржавање манифестације „Пољуби ме”, даље доприноси конструкцији идентитета Врњачке Бање као места љубави.

„Пољуби ме” није једини фестивал који тежи да Врњачку Бању конструише као место љубави. Иако је за то поставио темеље, друга дешавања с тематиком љубави, као „Лавфест” или „Десанкини дани”, такође имају удела у томе. Будући да је тема љубави заживела као део локалног идентитета, неке друге манифестације с овом тематиком могу се очекивати у будућности. У разговору с људима запосленим у *Врњачким новинама*, уредница овог часописа најавила је да ће председнику општине поднети предлог

пројекта на којем ради већ неколико година и који је назвала „Сајмом љубави”. Природа те манифестације би, како је рекла, била таква да би се на њему скупили самци оба пола из других делова Србије, који ће ту моћи да пронађу љубав. Други запослени који су у том часу присуствовали обзнањивању ове идеје били су њоме задовољни, али ипак, то за сада остаје само на нивоу замисли. Ипак, имајући у виду удвостручене инвестиције које у Врњачку Бању стижу од државе и солидан почетак који је манифестација „Пољуби ме” направила, можемо очекивати да ово мало место централне Србије не буде познато само као место где се љубав слави и дешава, већ и као место где се љубав ствара.

Љубав између похвале и скепсе

У досадашњем делу рада пажња се задржала на оним елементима и процесима који наглашавају промену, или макар тежњу за њом, од стране ТЦ ВБ, који је овом манифестацијом – чија је припрема коштала свега око 500 евра – опет донео далеко више зараде од ове скромне цифре. Имајући у виду писања и извештавања таблоида и електронских медија, као и репортажа постављених на *YouTube* каналу, Врњачка Бања успева да се оваквом пропагандом у колективном имагинаријуму од места здравља преобрази у место љубави.

Међутим, Книфси пише:

„Док идентитети могу бити у константном процесу промене, такође постоје и елементи континуитета који омогућавају да се говори о доживљају места, да се направе квалитативне, субјективне изјаве о томе како места изгледају. Однос између промене и континуитета је у сваком месту различит, а промена је у неким местима много бржа и приметнија него у неким другим. Иако туристичка индустрија може тежити да представи поједностављену, лако преносиву и већ спремну слику неког места, ове конструкције постоје упоредо са другим дубоко укорењеним изражајима месног идентитета над којима не морају нужно доминирати нити их надјачати.” (исто, 114).

Идентитети, стога, нису тако лако заменљиви и није могуће направити радикалан раскид с претходним поимањима одређених места. Њихови дотадашњи идентитети пружају отпор променама и опирају им се. Сета Лоу истиче да је „[j]едан од најефикаснијих начина да се истражи социјална конструкција места анализа ’оспорених простора’, оних ’места где се актери укључују у опозицију, сукоб, субверзију и отпор’ – најчешће с различитим приступима моћи и ресурсима” (Low & Lawrence-Zuñiga 2003, 18 према: Low 2017, 75). Оно што ће, дакле, у овом делу бити истражено јесу одговори локалног становништва и посетилаца на покушаје социјалне продукције места од стране ТЦ ВБ и њених покровитеља и партнера.

Слика о томе да је Врњачка Бања место љубави наишла је на делимичан отпор и критику локалног становништва, па чак и неких гостију који ово место и даље виде претежно као бању и лечилиште. На примеру „Лавфест” фестивала, Арсовски је забележио и случајеве негодовања због превелике буке коју та манифестација прави и употребе наркотика, која се шири упркос тежњама полиције да ту праксу сузбије (Arsovski 2019, 28–55), као и због загађења животне средине, која се огледа у хаотичним и прљавим парковима када се тај фестивал заврши. За манифестацију „Пољуби ме” и за Мост љубави мештани су такође имали подељена мишљења. Пре свега, локално становништво чврсто верује да је читава прича у вези с трагичним судбинама Наде и Реље измишљена у пропагандне сврхе, али, упркос томе, многи подржавају њену инструментализацију у циљу доношења профита. Локална продавачица сувенира која ради у повећој радњи на променади, иначе мастер туризмологије, била је чврсто уверена да је прича о Мосту љубави чиста фабрикација, а да се Врњачка Бања изградила захваљујући природним атракцијама и минералним изворима, док је тек касније почела да се развија у складу са захтевима савременог туристе који сада чезне за спа и велнес центрима, ванпансионским услугама и одмором који је леп, забаван, занимљив и опуштајући. Такав одмор супротставила је савременом, убрзаном и стресном начину живота. Према њеном мишљењу, потреба савременог туристе јесте уживање у сваком смислу.

Слично размишљање имала је и директорка Угоститељско-туристичке школе у Врњачкој Бањи. Она је у причи о Мосту љубави видела фабрикацију, али њене критике су биле упућене на рачун тога што је манифестација напросто монотона. Према њеном мишљењу недостаје организованост и сматра да би фестивал био много успешнији уколико би се уприличили дочек и смештај за све такмичаре, а да се у току самог такмичења одвијају друге активности, уместо да се само посматрају парови који се љубе. За њу би боља промоција омасовила тај догађај и омогућила већу зараду хотелима у току зимске сезоне. Овакви и слични коментари и размишљања нису видели тежњу ТЦ ВБ да помири вере и нације, већ је за њих посреди била искључиво жеља за профитом. Укратко, за њих је туристички потенцијал фестивала „Пољуби ме” био само бренд који се може и мора боље испромовисати, како би довео до веће зараде. Другим речима, испитаници нису били критички настројени према комерцијализацији која лежи у тим процесима, већ су подржали идеју да туризам може и мора допринети локалном развоју. Некритичан однос према туризму, као по сваку цену оправдано средство за економски раст на примеру Књажевца уочила је Јана Баћевић (Baćević 2013), а Деана Јовановић је на примеру брендирања Србије показала како се политикама туризма тежи изменити њен међународни имиџ, тј. слика која се шаље у свет симболички „продајући свој идентитет” (Jovanović 2013). Ипак, очекивано је да овакав однос према Врњачкој Бањи углавном имају они који долазе из струке на коју се ово место највише и ослања.

Овде, дакле, имамо ситуацију да се један циљ ТЦ ВБ (измирење народа и вера) не усваја од стране народа, али се други циљ (развој туристичког и економског потенцијала) ове манифестације – подржава. Међутим, током боравка у Врњачкој Бањи, временом ми се искристалисао утисак да локално становништво нема велику жељу да се у тај пројекат активно укључи, рецимо, учествовањем у фестивалу љубљења. И заиста, парови који се љубе на фестивалу углавном долазе са стране, а потенцирање медија да на овај догађај долазе људи из свих делова Србије као да подржава ту чињеницу. Житељи овог места (макар они с којима сам ја разговарао, а међу којима су били и млади људи) нису се до сада укључили у ово такмичење, нити су имали жељу да га у будућности омасове сопственим учешћем, а њихови разлози за то били су различити. Девојка у средњим тридесетим, која је запослена у Музеју бањског лечења истакла је да, иако је била скоро шест година у обећавајућој вези, није желела да учествује у овом такмичењу јер јој је било непријатно и неумесно да своју интиму јавно исказује пред мноштвом гледалаца. Такође, била је и врло негативно критички настројена према имицу који Врњачка Бања гради последњих година, јер мисли да се то чини на штрб очувања природе и животне средине, које највише испаштају због нових грађевинских пројеката. Иако и она сматра да је прича о Мосту љубави јако добар извор прихода, ипак заступа став да зелене површине морају бити приоритет за место какво је Врњачка Бања. Аверзија се такође могла видети и према самом значењу које Мост љубави носи. Локално становништво, поред тога што, како је већ речено, углавном пориче истинитост приче везане за њега, сматрајући га пропагандним средством, обичај качења катанаца види као одраз ирационалности и сујеверја, а у таквој пракси нису проналазили никакав смисао чак ни они који су катанац некада раније окачили, јер су то описали као „чисто помодарство”.

„Сматрам да је то сујеверје, под број један, а под број два, лично сам видео како се ти ланци скидају са моста: ланци, катанци, шта год: тако да знам да је то, ето, једна лепа замисао и да једном у два-три месеца дође човек са алатом и скине један део ланаца јер ти мостови нису намењени да носе толики терет. Тако да, и да качиш катанац, то нема баш нешто претерано смисла јер доћи ће човек и скинуће то. То је више плацебо код људи у глави да они своју љубав одрже ту. *Nice touch*, али потпуно бесмислено.”

Дејан Богичевић (25)¹¹

„Качио сам када сам био баш, баш, баш млад, са неких 14–15 година. Не постоји неки посебан разлог, већ помодарство чисто. Као и сваки млад човек, из помодарства сам то радио, просто хтео сам да

¹¹ Имена су лажна ради заштите идентитета испитаника.

испоштујем тај обичај. Нема то неког посебног значаја или да је нешто вредно помињати. Људи то раде, ето, из помодарства.”

Синиша Дебелјак (25)

Домаће становништво, дакле, углавном не придаје Мосту љубави неку симболику, а у такмичењу „Пољуби ме” не види нешто више од жеље општине за профитом. Оно што их одбија код овог фестивала јесу транспарентност љубави и њено јавно исказивање. Љубав се у овом месту перципира као приватна и лична ствар и због тога врло мали и занемарљив број учесника у њему чине парови из Врњачке Бање. Улична продавачица била је једна од ретких која, држећи тезгу одмах крај самог моста¹², у њему види једну лепу причу, романтично место за младе и заљубљене, али већина младих и средовечних људи не придаје значаја томе. За њих су Дан заљубљених и фестивал њему посвећен комерцијализоване прилике за зараду, о чему је већ писала Јана Баћевић (Ваћевић 2007а), а мноштво тезги које продају макете Моста љубави и друге предмете са сличним мотивима, као и награде намењене победницима фестивала, сведоче у прилог њеној тези.¹³ Баћевићева у том раду Дан заљубљених супротставља прослави 8. марта, Дана жена, и истиче да је Валентиново бацило у сенку празник који је био посвећен борби за права жена, те је тако један празник који је био јаван и националан сада заменио празник који парови прослављају сваки на свој начин, у приватној сфери. На тај начин је Баћевићева Дан заљубљених имплицитно сврстала у домен приватног, али фестивал на Мосту љубави ипак оповргава ту претпоставку с јавним симболима и јединственом организацијом која тај празник ипак чини колективном прославом.

Без обзира на изражену скепсу житеља овог места, Врњачка Бања у неким сегментима за њих носи призив романтике, али ту романтику људи смештају на другачија места, или је на други начин замишљају. Дејана (25) је отворено оспорила романтичност фестивала „Пољуби ме”. Врњачку Бању, овакву каква је, не види као романтичну, и пре свега је доживљава као место свог одрастања и сазревања, на тај начин успостављајући лични однос према њој. Иако се жестоко противи комерцијализацији, она ипак сматра да ово место има потенцијал да буде романтично, ако у овом тренутку већ није, те предлаже алтернативну манифестацију која би за њу имала више љубавног карактера од постојеће:

¹² Сваки посетилац би током шетње врњачком променадом видео око двадесетак тезги на којима се продају разноврсни сувенири и ситне ствари. Док су све тезге на први поглед исте, тезга коју је ова госпођа држала одмах до самог Моста љубави је, према речима запослених у ТО ВБ, на лицитацији достигла цену већу него све друге тезге на променади, само због своје локације.

¹³ За комерцијализацију љубави и њену инкорпорираност у капиталистичку економију види Illouz 1998.

„А зашто не би организовали цез фестивал, то може имати везе са љубављу, романтичне вечере уз цез музику? Не – зато што цез није комерцијала. Значи, овде се ради о комерцијалним стварима које становништво, они који су циљна група, медиокритети којима је то упућено, то прихвата и слуша, и воли, и ложи се на такве ствари. Зашто цез фестивал не би могао да буде романтичан, у парку, с упаљеним бакљама?“

Дејана Димић (25)

Овим је романтика смештена не на Мост љубави, већ на парк и зелене површине које су у причама и наративима становника, али и посетилаца, били означени као главни носиоци љубави. Млади људи с којима сам разговарао, а којима је конструкција Врњачке Бање као места љубави преваходно упућена, романтику виде у природи коју она већ поседује, а не у манифестацијама које се ту одржавају и фабрикују за привлачење туриста. Врњачка Бања је за њих преваходно лечилиште, али лечилиште које је већ од раније имало љубавни карактер због природе којом обилује. За њих је Врњачка Бања, дакле, већ била место љубави, те су покушаји да се она таквом начини неуспешни и сувишни. Парадоксално, што се више ТЦ ВБ труди да Врњачку Бању учини местом љубави, она јој у очима становника све више одузима такав карактер. Ови примери нам показују да су места конструисана, а у стварности често оспоравана, и да на њима можемо видети како се сударају предузетничке концепције разменљиве вредности (енгл. *exchange value*) и резиденцијалне концепције употребне вредности (енгл. *use value*), при чему се прве односе на комодитизоване и комерцијалне облике конструкције места, а друге се односе на некомодитизоване и субјективне перцепције места, као што је то осећај „бити код куће“ и у свом дому (Rodman 1992, 647). За мештане је Врњачка Бања преваходно бања, оно што је раније била и оно по чему је препознатљива, док су забавни садржаји за њих само маркетиншке стратегије.

Архитектура и градња су неки од најважнијих фактора који доприносе симболичкој изградњи једног места (Low 2017, 36–38). Током свог рада у Завичајном музеју „Белимарковић“ упознао сам се с његовим садржајем. Поред изложби разноврсног карактера посвећених значајним личностима овог места, у њему се већ неколико година налази изложба под називом „Здравље у чаши“. Поставка представља старе бањске чаше и друге народне предмете од дрвета, пластике и порцелана, из којих се испијала и у којима се чувала термоминерална вода. Управница ове установе, а уједно и ауторка поменутих изложбе, често у својим изјавама за телевизију (али и у неформалним разговорима) истиче да је Врњачка Бања првенствено лечилиште, и гаји изразито негативан став према Мосту љубави. Њена највећа замерка је та што је поред многих документованих и потврђених љубавних прича из Врњачке Бање за њену промоцију употребљена једна измишљена легенда. Иако не негира љубавну историју и прошлост овог места, ипак сматра да је лечење његова примарна функција, а љубав и разонода су за њу допуна тог

лечења. Изложба „Здравље у чаши”, као и друге изложбе које су посвећене материјалној култури с ових простора и култури сећања на старе бањске виле, стоје у очигледној опозицији према савременим облицима промоције Врњачке Бање и показују међусобно супротстављајуће контексте који у историјској перспективи производе једно место (Apaduraj 2011, 274–276).¹⁴ Случај Врњачке Бање представља мало компликованију слику у виду Музеја бањског лечења, отвореног у мају 2015. године на спрату изнад једног кафића на централном тргу Врњачке Бање. Овај музеј, који су Музеј науке и технике из Београда и локална општина подигли средствима Министарства културе, излаже стара медицинска средства којима су бањски лекари лечили болесне, њихове писане рецепте и упутства везана за испијање минералних вода и режим исхране, и тако Врњачку Бању представља кроз призму здравља и лечења уместо романтике.

Када се од Моста љубави крене променадом ка извору „Снежник”, наићи ће се на велики број дрвених штандова на којима се продају сувенири од најразличитијег материјала и разнолике намене. На штандовима код централног трга локално становништво продаје лековито биље и природне препарате, као терапију за болести срца, варења, коже, напетости, али и домаће производе попут ракије и меда. Мештани кроз своју активност на овим штандовима теже да увећају своје приходе и несвесно или свесно допуњавају биомедицински лечилишни карактер овог места народном медицином.

Међутим, било би погрешно тврдити да локално становништво не доприноси конструкцији Врњачке Бање као романтичног места. Само зато што многи сматрају да је легенда о Нади и Рељи измишљена не значи да мештани нису својим обрасцима понашања допринели њеној симболичкој изградњи. Социјална конструкција простора одвија се и на несвесном нивоу, кроз његово свакодневно коришћење или одсуство коришћења (Low 2017, 68) и кроз уобичајене друштвене активности стварају се контексти који често одлазе ван постојећих материјалних и концептуалних граница (Apaduraj 2011, 275–276). Највише у току сезоне, променада и централни парк су први избор породица, заљубљених и брачних парова за шетњу. Несумњиво, већина њих су посетиоци, али и по објавама на друштвеним мрежама и по казивањима испитаника, централни парк је често споменут као место где се излази с партнером, брачним другом или с децом. И поред тога, најбољи пример несвесне конструкције Врњачке Бање као места љубави од стране мештана је Ђорђе Петровић, млади локални самоуки лицидер, који недалеко од центра држи радионицу и штанд с великим бројем лицидерских срца. Поред једног романтичног обичаја који је везан за њих, важно је напоменути да су Ђорђева срца привукла пажњу модног креатора Џорџа Стајлера, који их је касније приказао у оквиру

¹⁴ Ападурај користи појам „суседства” (енгл. *neighborhood*) као категорију која генерише и ствара контексте, а коју супротставља појму локалности (енгл. *locality*), односно тенденцији нација–држава да контексте једног места подреде националним контекстима (в. Apaduraj 2011).

своје модне колекције.¹⁵ На овом примеру можемо видети како глобализација не подразумева уништење локалних специфичности (исто 2011), већ њихову географску и културну дифузију.

Када је реч о посетиоцима, с друге стране, тј. онима који нису из Врњачке Бање, али у њу повремено долазе, за њих је ово место несумњиво место љубави и промоција је дефинитивно оставила утисак. Непосредно пред почетак фестивала упознао сам се с младим брачним паром у тридесетим годинама, који је дошао из Новог Пазара и који је муслиманске вероисповести. Пре почетка догађаја сели смо у оближњи кафић. Већ неколико година долазе у Врњачку Бању на Дан заљубљених, али не ради учешћа у фестивалу, већ због обележавања њихове везе. За њих је ово место романтично због Моста љубави, природе и паркова, али и зграда које имају, како кажу, „старински изглед”. Њихов пример показује ефикасност пропаганде ТЦ ВБ, која тежи помирењу верских и националних разлика, пошто Дан заљубљених нису доживели ни као католички, ни као православни празник, већ као генерализован празник љубави која надилази верске и националне границе.

Сличан утисак имали су и сами учесници фестивала, што се може видети из краћих разговора које сам с њима обавио. Учесници који су освојили награду за најстарији пар, где мушкарац има 66, а жена 55 година, изјавили су да су у Врњачку Бању дошли из Зрењанина управо због такмичења и да у ово место долазе сваке године на око десетак дана. На питање да ли Врњачку Бању доживљавају као љубавно место изјавили су:

(Мушкарац): „Да, не само лечилиште, него и љубави и човек, ако је расположен, пола бриге одузима, мање лекова троши, баци бригу на весеље.”

(Жена): „Мештани су позитивни, кад се вратим кући, ја сам једно два месеца срећна, а то исто значи, мање лекова пијемо и нама лепо, а и кад није све лепо, нама је лепо јер смо још под утиском. [...] Шта ми је романтично, мени као маторој жени: овај парк, онда ова народна музика, неко колце... Не знам, све ми се свиђа и ови људи што су тако пријатни.”

Најстарији пар из Зрењанина

Пар је недвосмислено видео Врњачку Бању као љубавно место, пошто у околини Зрењанина немају овакву манифестацију, а љубав је за њих имала, како се из исказа види, терапијску функцију, којом је идентитет овог места био допуњен. Лечење и љубав за њих постоје симултано – не смењују се, већ се преклапају.

Други парови били су селективнији говорећи о љубавним аспектима којима ово место располаже. Вишегодишњи победнички пар, који је ове го-

¹⁵ <https://artandpopbybm.blogspot.com/2016/12/licider-na-dar.html?pref=fb>, сајту приступљено 17. децембра 2020.

дине оборио сопствени рекорд у дужини пољупца, Врњачку Бању видео је као место љубави углавном због Моста љубави. Занимљиво је то да упркос томе нису окачили катанац на њему, нити планирају, пошто то виде као сујере, али су о самом такмичењу и даље имали речи хвале.

(Девојка): „Многи осуђују ову манифестацију због љубљења на јавном месту, али, мени се лично свиђа, окупља доста младих парова и једноставно шири љубав и позитивну енергију, тако да не сматрам да је нека медијска пажња око тога сада битна или небитна, али мислим да је добра манифестација и да треба да се убудуће одржава.”

Победнички пар из Медвеђе

Други пар из Крушевца је, пак, имао несугласицу у вези с тим да ли је Врњачка Бања романтична или не. Момак је био тог мишљења због фестивала „Лавфест” и „Пољуби ме”, док је девојка изјавила да је за њу то породично место. Кроз смех су изјавили да су се за учешће у такмичењу одлучили јер су се скоро били посвађали, па су на тај начин хтели да се помире. За разлику од победничког пара, они су окачили катанац на мосту да би обележили годишњицу везе.

Иако су посетиоци, па и неки мештани, готово без оклевања истакли да је Врњачка Бања романтична, многи су имали потешкоћа да истакну зашто и шта тачно у њој има романтичан призвук. Тек након неког времена успео сам да их наведем да кажу неке конкретне примере, као што су паркови, природа, „старинске зграде”, Мост љубави итд. Лингвистичке категорије за њих нису биле погодне за исказивање тог доживљаја, али, иако нису успели да је изразе, били су у могућности да *осете* љубавну атмосферу. Везујући тај доживљај за непосредно телесно искуство, истакли су још један важан аспект конструкције места, а то је аспект отеловљења. Како Сета Лоу истиче:

„Додавање отеловљеног простора анализи социјалне конструкције и социјалне продукције простора решава прегршт проблема. Особа као покретно просторно поље, просторно-временска јединица са осећањима, мислима, преференцијама и намерама, као и несвесним културним веровањима и праксама, ствара простор као потенцијалност за друштвене односе, дајући му значење, форму [...]. Социјална конструкција простора тада добија материјални израз кроз особу/просторно-временску јединицу, док је социјална продукција схваћена посредством особе/просторно-временске јединице и глобалних и колективних друштвених сила.” (Low 2009, 29).

Атмосфера којом Врњачка Бања за њих одише љубављу неухватљива је и неопипљива јер нема конкретан материјални облик, иако је несумњиво део њиховог личног искуства. За њих је та атмосфера присутна независно од тога има ли каквог збивања, или га нема, али осећај је у овом случају интензивираан самим фестивалом „Пољуби ме”, где се на лицу места мате-

ријализује љубавни карактер места и у исто време искуствено проживљава кроз присуство тела такмичара који се љубе. Тај етерични „дух љубави” којим место одише је у овом фестивалу, више него у било ком другом, добио своју конкретну, телесну форму. Поред саме материјалности Моста љубави, окићеног катанцима и у афективној атмосфери, у догађају „Пољуби ме” видимо на делу дискурзивне и отеловљене аспекте конструисања Врњачке Бање као места где се љубав доживљава, интензивира, али и обнавља, као што је то било у случају пара из Крушевца. Број романтичних мотива којима Врњачка Бања располаже има утицај не само на њен доживљај, већ и на интензитет тог доживљаја. Сара Ахмед, анализирајући културну политику мржње према азилантима и терористима, показује како одређене емоције добијају на интензитету тиме што се везују за конкретне ствари и објекте (Ahmed 2004b). Укратко, када се осећање страха веже за више ствари, лица и места која се перципирају као опасна, онда се и страх повећава. Исто се може рећи и за љубав: како се љубав и романтика све више везују за Мост љубави, паркове, архитектуру, природу и фестивале, уместо само за мост, тако се и интензитет те љубави појачава, а тим се појачавањем олакшава перцепција одређеног места као романтичног.

Имајући у виду тај „лепљиви” карактер емоција (Ahmed 2004a, 2004b), можемо с правом претпоставити да Врњачка Бања придавањем епитета „романтично” појединим местима доприноси промени свог локалног имиџа, који се потом путем медија преноси и омогућава стварање слике о одређеном месту „на даљину”.

Негде између здравља и љубави

У раду се анализирао манифестација „Пољуби ме”, која се већ дванаест година одржава на Мосту љубави, сада већ традиционалном симболу Врњачке Бање, као фестивал који доприноси промени локалног идентитета овог места, од места здравља ка месту љубави. Након прегледа појединих антрополошких радова на тему простора и места, дата је основа за посматрање овог догађаја као значајног за (ре)конструкцију имиџа Врњачке Бање. Посматрајући с учествовањем (или, у одређеном смислу, посматрајући *без* непосредног учествовања) и скупљајући етнографску грађу *in situ* дошло се до закључка да ТЦ ВБ уз своје партнере и покровитеље покушава, посредством фестивала за Дан заљубљених, да лечилишни карактер овог места промени у место забаве и љубави, истовремено се (пре)оријентишући ка млађој популацији као циљној групи. Локално становништво је имало критичан став према оваквим тежњама, оцењујући их као маркетиншку стратегију која може нарушити вековну лечилишну традицију овог места, а посетиоци који су овде дошли са стране углавном су усвојили дискурс о Врњачкој Бањи као месту љубави, селективно одређујући шта ће за њих

бити схваћено на тај начин. У складу с тим, закључак овог текста је да фестивал „Пољуби ме” производи међусобно супротстављене дискурсе о симболичком карактеру Врњачке Бање и да његова промена није једноставан нити линеаран процес.

Један од закључака на који ови налази упућују јесте тај да се покушајем промене идентитета Врњачке Бање од лечилишта ка романтичном локалитету он симболички „отима” од локалног становништва и предаје у руке потенцијалним туристима који се с новим имицом могу лакше повезати. Скепса према тенденцијама ТЦ ВБ представља покушај да се сачува традиционални изглед Врњачке Бање и тако успостави веза с местом у коме су мештани одрасли и сазрели, а љубав, ако је у њему виде, подређују очувању здравља и природне околине. Други закључак, који делимично произлази из првог, јесте тај да Врњачка Бања, упркос значајним променама, и даље остаје у доброј мери *бања*, те да је њен идентитет допуњен, а не измењен. Напослетку, трећи закључак упућује на то да промотивне делатности ТЦ ВБ остварују жељени циљ да посетиоцима са стране приближе ово место као место љубави кроз организацију њој посвећеног фестивала, док с мештанима то није случај.

Како Врњачка Бања наставља да се убрзано мења у различитим правцима, неопходно је истражити друге манифестације и друштвене актере који учествују у локалној трансформацији, како би се добила целовита слика овог места. Питања на која би, сматрам, било значајно одговорити јесу следећа: Зашто се Врњачка Бања уопште мења? Који глобални процеси утичу на њену трансформацију? Да ли се, и који се локални одговори јављају, како би се оспорила ова трајекторија промене? Употреба других методолошких средстава и експланаторних алата може дати одговоре на ова питања која ће, потом, пружити могућност сумирања закључака и давања једне свеобухватније слике најпознатијег српског бањског лечилишта, које је држава препознала као изразито беневољентно за њену социоекономску политику.

Литература

- Ahmed, S. (2004a, Summer). Affective Economies. *Social Text*, 22 (2), 117–139. doi:10.1215/01642472-22-2_79-117
- Ahmed, S. (2004b). *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ajduk, M., & Pišev, M. (2018). BLOK BRATE, BRUKLIN BRATE: Prilog proučavanju odnosa muzike i mesta na primeru antropološkog istraživanja novobeogradske hip-hop kulture. *Antropologija*, 18 (3), 59–71. Preuzeto s: <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/2d2c1b88aa904c4e9d-92c2c102a7fd99.pdf>

- Alexy, A. (2011). Intimate Dependence and its Risks in Neoliberal Japan. *Anthropological Quarterly*, 84 (4), 895–918. doi:10.1353/anq.2011.0051
- Арадурај, А. (2011). *Kultura i globalizacija*. Београд. Библиотека XX век.
- Арсовски, П. (2019). *Transformacija lokalnog identiteta Vrnjačke Banje pod uticajem muzičkog festivala Lovefest – antropološka analiza*. Мастер рад. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Баћевић, Ј. (2013). Антропологија, туризам и транзиција: концепције о развоју туризма у Књажевцу. (I. Ковачевић, & А. Банић, Eds.) *Nova srpska antropologija 9: Antropologija turizma*, 127–138. Preuzeto s: <http://www.anthroserbia.org/Publications/Details/54>
- Баћевић, Ј. (2008). Conceptualizing the Romantic Relationship. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 3 (3), 63–79. doi:10.21301/eap.v3i3.4
- Баћевић, Ј. (2007a). Дан заљубљених као Осми март транзиционе Србије: анализа једног (новог?) празника. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 55 (1), 77–89. Preuzeto s: <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/ce6f50a8170245d79619798cc8c94450.pdf>
- Баћевић, Ј. (2007b). Лjubав у доба транзиције. In V. Ribić, *Antropologija post-socijalizma* (pp. 280–303). Београд: Српски генеалошки центар. Preuzeto s: <http://www.anthroserbia.org/Publications/Details/5>
- Балан, С. (2011). Ethnographic Method in Anthropological Research. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, 61–69.
- Банић Грубишић, А. (2015). Лjubав у доба постapокалипсе – начини замишљања лjubави након краја света. *Etnoantropološki problemi*, 10 (1), 55–74. doi:10.21301/EAP.V10.I1.3
- Борраз, С. (2019). Love and Locks: Consumers Making Pilgrimages and Performing Love Rituals. *Consumer Culture Theory*, 7–21. doi:10.1108/s0885-211120190000020004
- Butcher, J. (2006). Cultural Politics, Cultural Policy and Cultural Tourism. (M. K. Smith, & M. Robinson, Eds.) *Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation and (Re)presentation*, 21–35. doi:10.21832/9781845410452-004
- Фог Олвиг, К. (2003). Global Places and Place-Identities – Lessons From Caribbean Research. (T. H. Eriksen, Ed.) *Globalisation: Studies in Anthropology*, 58–77. doi:10.2307/j.ctt18fs8zb.7
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Gupta, A., & Ferguson, J. (1992, February). Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7 (1), 6–23. doi:10.1525/can.1992.7.1.02a00020
- Hammond, C. I. (2010). Renegade Ornament and the Image of the post-Socialist city. (T. Kovacs, Ed.) *Halb-Vergangenheit. Stadtische Raume und urbane Lebenswelten vor und nach der Wende*, 181–195.
- Houlbrook, C. (2018). Lessons from love-locks: The archaeology of the contemporary assemblage. *Journal of Material Culture*, 23 (2), 214–238. doi:10.1177%2F1359183517745715

- Illouz, E. (1997). *Consuming the Romantic Utopia: Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Illouz, E. (2012). *Why Love Hurts*. Cambridge: Polity Press.
- Jovanović, D. (2013). Identitet na prodaju – kreiranje nacionalnog identiteta za potrebe turizma. (I. Kovačević, & A. Banić, Eds.) *Nova srpska antropologija 9: Antropologija turizma*, 113–126. Preuzeto sa: <http://www.anthroserbia.org/Publications/Details/54>
- Kneafsey, M. (1998). Tourism and Place Identity: A case-study in Rural Ireland. *Irish Geography*, 31 (2), 111–123. doi:10.1080/00750779809478623
- Lee, H. (2007). *Revolution of the Heart: A Genealogy of Love in China, 1900–1950*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lerner, J. (2015, June). The Changing Meanings of Russian Love: Emotional Socialism and Therapeutic Culture on the Post-Soviet Screen. *Sexuality & Culture*, 349–368. doi:10.1007/s12119-014-9261-2
- Lewis, T. (2016). Adventures in love, risk and romance: Navigating post-traditional social relations on Indian dating shows. *European Journal of Cultural Studies*, 20 (1), 56–71. doi:10.1177/1367549416640551
- Lindholm, C. (1998). Love and Structure. *Theory, Culture, Society*, 243–263. doi:10.1177%2F0263276498015003011
- Low, S. (2017). *Spatializing Culture: The Ethnography of Space and Place*. London, New York: Routledge.
- Low, S. M. (2009). Towards an anthropological theory of space and place. *Semiotica*, 21–37. doi:10.1515/semi.2009.041
- Low, S. M. (1996, November). Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica. *American Ethnologist*, 23 (4), 861–879. doi:10.1525/ae.1996.23.4.02a00100
- Marciszewska, B. (2006). Cultural Tourism and Socioeconomic Development in Poland. (M. K. Smith, & M. Robinson, Eds.) *Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation and (Re)presentation*, 71–85. doi:10.21832/9781845410452-007
- McKenzie Aucoin, P. (2017). Toward an Anthropological Understanding of Space and Place. (B. B. Janz, Ed.) *Place, Space and Hermeneutics*, 395–412. doi:10.1007/978-3-319-52214-2_28
- Quinn, B. (2010). Arts festivals, urban tourism and cultural policy. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2 (3), 264–279. doi:10.1080/19407963.2010.512207
- Rodman, M. C. (1992, September). Empowering Place: Multilocality and Multivocality. *American Anthropologist*, 94 (3), 640–656. doi:10.1525/aa.1992.94.3.02a00060
- Ryang, S. (2006). *Love in modern Japan: its estrangement from self, sex, and society*. London; New York: Routledge.
- Shah, A. (2017). Ethnography? Participant observation, a potentially revolutionary praxis. *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, 7 (1), 45–59. doi:10.14318/hau7.1.008

Tran, A. L. (2018, September). The anxiety of romantic love in Ho Chi Minh City, Vietnam. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 24 (3), 512–531. doi:10.1111/1467-9655.12858

Извори

- Borović-Dimić, Jelena, *Voda u tradiciji i životu Vrnjačke Banje*, Vrnjačka Banja, Zavičajni muzej – Zamak kulture i Kulturni centar Vrnjačke Banje, 2001.
- Borović-Dimić, Jelena, *Zdravlje u čaši*, drugo izdanje, Vrnjačka Banja, Zamak kulture „Belimarković” i Kulturni centar Vrnjačka Banja, katalog izložbe, 2019.
- Врњачке новине*, фебруар 2008, година XXXXI, број 7.
- Врњачке новине*, фебруар 2014, година XLVII, број 79
- Врњачке новине*, фебруар 2020, година LIII, број 151.
- <http://www.vrnjackabanja.co.rs/srpski/sadrzaj/turizamglmeni/mostljubaviglmeni>, сајту приступљено 4. априла 2020.
- <https://www.nytimes.com/2014/04/28/world/europe/on-bridges-in-paris-clanking-with-love.html>, сајту приступљено 4. априла 2020.
- https://www.youtube.com/watch?v=tMrnIcJ_hMk, сајту приступљено 9. јула 2020. године.
- <https://artandpopbybm.blogspot.com/2016/12/licider-na-dar.html?spref=fb>, сајту приступљено 17. децембра 2020.

Bogdan Vukomanović

“KISS ME” IN A ROMANTIC UTOPIA: CULTURAL CONSTRUCTION OF VRNJAČKA SPA AS A PLACE OF LOVE ON THE EXAMPLE OF A LOCAL FESTIVAL

Summary

In anthropological theory, space and place are categories that are generally taken for granted, as sites where the subject of research is located and where the research itself takes place. However, contemporary works in this area suggest that space and place are categories that are subject to the processes of social and cultural construction. Due to mass tourism, which is globally recognized as an industry with the most potential to contribute to social and economic growth, some places are filled with cultural meanings in order to attract as many visitors as possible. Vrnjačka Banja, widely recognized as the “queen of spa tourism” in Serbia, has changed its appearance in the fifteen years and gained a predominantly romantic character. The Bridge of Love has become one of its most recognizable symbols, and “Kiss Me” event has been held for twelve years on Valentine’s Day. It has received local and national media attention. The paper discusses the influence of this event on the construction of the local identity of Vrnjačka Banja as a place of love, aiming to contribute to the existing theoretical and practical works in the field of anthropology of space and place with local examples from our areas.

Keywords: space, place, love, romance, local identity, Vrnjačka Banja, “Kiss me”.

Конзервација и заштита

Прегледни рад

902.3(497.11)“2014/2015“

903/903:7.025.3(497.11)

904:726“653“(497.11)

Бојана Волаш

МА конзервације и рестаурације, конзерватор и рестауратор,
слободни уметник

Вања Јовановић

Магистар конзервације и рестаурације, виши конзерватор рестауратор
професор конзервације у средњој школи „Техноарт Београд“

ЛОКАЛИТЕТ У СЕЛУ ДИЋИ – КОНТИНУИТЕТ ПОШТОВАЊА КУЛТА МРТВИХ

Локалитет „Манастирско“ у селу Дићи одликује се изузетним континуитетом трајања. Први налази датирају из бронзаног доба – праисторијски тумул који чини најстарији налаз на локалитету. Темелји цркве с краја 13. века, с корпусом хоризонтално постављених споменика украшених симболима изведеним у рељефу чине другу групу налаза, датирану од 13. до 16 века. Надгробни споменици из 19. века физички повезани с модерним обележјима сахрањивања из 20. и 21. века образују трећу целину налаза. Рад прати конзервацију и рестаурацију како стећака, тако и једног предмета из групе керамичких артефаката из периода од 16. до 18. века. Наведени су и анализирани узроци девастације ове две врсте налаза и описан је специфичан конзерваторско-рестаураторски третман предмета од камена и предмета од керамике с овог локалитета. Конзервацијом овог гробља створена је прегледна целина спремна за археолошко, етнолошко и историјско истраживање. Средњовековно гробље у селу Дићи представља једну од највећих и најкомплекснијих некропола на територији Србије и има изузетан историјски значај због којег га је неопходно сачувати, детаљније истражити и адекватно презентовати.

Кључне речи: локалитет „Манастирско“, надгробни споменици, стећци, орнаменти, керамички фрагменти, девастација, конзервација.

Увод

Истраживања на локалитету¹ у селу Дићи (општина Љиг) нису потекла из академских институција, нити консултовањем стручне археолошке литературе. Свест о значају локалитета „Манастирина” (Манастирско) као својеврсно нематеријално наслеђе преносила се генерацијама и као таква сачувала до краја 20. века. Снага овог предања била је главни покретач активности које су се од 1991. године одвијале на терену с циљем откривања и чувања трагова предака, да би се за нека од тих открића испоставило да датирају још из бронзаног доба. У народу околних села Дићи и Бањани постојало је још увек живо усмено предање о важности овог места и одржавању литије². Управо на инсистирање мештана села Дићи започела су та прва истраживања, која су потврдила значај овог локалитета.

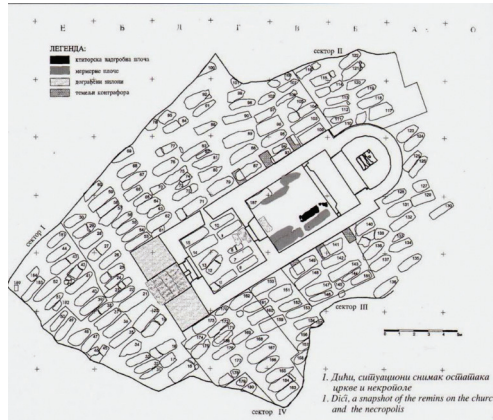
Те 1991. године пројектом је руководио Жељко Жеж, археолог Завода за заштиту споменика културе Ваљево, а пројекат „Ископавање остатака средњовековне цркве у селу Дићи” омогућили су мештани околних села новчаним донацијама. Наставке пројекта 1992. и 1993. године финансирао је Министарство културе. На терену „Мастирина” пронађени су остаци до тада непознате средњовековне цркве, унутар које су, у наосу, откривени надгробни споменици. Око цркве се, у правилним редовима, налазило 180 надгробних споменика, као и праисторијски тумул на који се наслања апсида грађевине. Ови археолошки радови прекинути су 1993. године услед недостатка средстава и веома лоше политичко-економске ситуације у тадашњој Југославији.

Године 2014. отпочели су радови на конзервацији и рестаурацији³ споменика лоцираних у редовима око цркве, као и у самој грађевини, а њима је руководио Слободан Савић, вајар конзерватор-рестауратор, и били су финансирани од стране Министарства културе, локалне заједнице и црквене општине Љиг. Пројекат „Споменик културе средњовековна црква и старо гробље у селу Дићи – конзервације средњовековних надгробних обележја” обухватао је уређење терена (консолидација тла, исправљање споменика), конзервацију и рестаурацију надгробних обележја (чишћење неабразивним средствима, консолидацију, реконструкцију и заштиту површине споменика). Радови су трајали две летње сезоне и током њих је откривено додатних 60 споменика.

¹ Локалитет се налази у непосредној близини ушћа речице Драгобиљ у Палежничку реку (ове две речице творе реку Љиг), поред Ибарске магистрале.

² Ова литија називала се „Крстоноша” и дешавала се на дан Светог Јована Летњег. Сећање мештана сведочи о литији која се одржавала до пред сам Други светски рат.

³ Радовима на конзервацији и рестаурацији некрополе руководили су Слободан Савић, вајар конзерватор-рестауратор, Игор Ђорђевић, вајар, и Бојана Волаш, конзерватор-рестауратор, уз стручну сарадњу с археологом Жељком Жежом.

Шематски приказ некрополе с основом цркве.

Карактеристике локалитета

На простору „Мастирина” 1991. године, до пред само археолошко истраживање, налазило се активно гробље, али и споменици „крајпуташи” из 19. и 20. века. Пар метара даље од модерног гробља била је уочљива хумка обрасла жбуњем, у чијем подножју расте стогодишњи јасен, с урезаним „белегом”⁴. Хумка је, како је касније открило археолошко истраживање, представљала остатке цркве из 13. века, с великим корпусом хоризонталних надгробних споменика у пластици карактеристичној за средњи век.

Сва ова окрића остала су више од 20 година изложена утицајима времена, као и утицају људског фактора. До тренутка када су се стекли услови за наставак радова на терену, претрпела су бројна оштећења у виду ломљења пољопривредним машинама, оштећења настала деструктивним утицајем флоре и фауне, таложење атмосферске прљавштине.

Налазе с овог локалитета, укључујући и оне који су откривени 2014. и 2015. године, могуће је поделити на три групе:

- Праисторијски тумул, датиран у средње бронзано доба;
- Остаци средњовековне цркве и надгробна обележја, смештени у период између 13. и 16. века;
- Усправни споменици „крајпуташи”, с новим и данас активним гробљем, настали од 19. века до данас.

⁴ Током литијског обреда свештеник је урезивао крст у кору јасена, а након тога поворка литије настављала би даље.

Праисторијски тумул

Како би се скренула пажња на значај детаљнијих истраживања откривеног праисторијског тумула из средњег бронзаног доба, размотрићемо, у кратким цртама, најчешће облике сахрањивања. Још у праисторији гробови су важили за света места, изузетно важна за заједницу. Од првобитних тумула на којима су се спаљивали покојници, преко громила па до појединачних надгробних споменика, значај ових светих места има свој континуитет. Од породице, наследника или заједнице упокојеног очекивало се да се побрине за земаљске остатке преминулог. Понекад је и сâм упокојени себи за живота дизао гробницу. Спаљивање тела кроз све епохе одликују исте побуде: рационалистичка (сакривање трулежне људске природе и процеса који након умирања наступају, као и спречавање животиња у скрнављењу гробова) и духовна, која за циљ има да наредним нараштајима исприча причу о претку и служи као вечна кућа покојника, понекад с не тако позитивним намерама. „Душе покојника могу бити, како-када, и добри, и зли демони, али и они најбољи нервозни су и осетљиви, и неодољива туга за животом чини да су пакосни и завидљиви; то нарочито важи за душе оних који су умрли не испунивши дужности или не искусивши живот – дакле, душе младих момака и девојака, жена које су умрле на порођају, људи који су уморени насилном смрћу. Отуда је у нашем интересу да према мртвацу будемо неповерљиви, да избегавамо додир с њим и, у сваком случају, да му спречимо повратак” (Чајкановић 1973: 46).

Претеча гробница, тумули или тумулуси, представљали су блага узвишења кружне основе, на којима би се спаљивала тела покојника. Није ретко да се на тумулу нађу остаци керамичких посуда, накита и осталих дарова потребних покојнику за прелазак на други свет. Ова места била су од великог значаја за праисторијске заједнице и представљају сакрални простор на којем се изводе ритуали. Како су стара „варварска” племена уважавала тумуле на које су наилазили током сеоба, континуитет светог места би се само настављао, а обичаји сахрањивања би се постепено мењали.

У случају скелетног сахрањивања, које се углавном везује за период првих векова наше ере, форма некрополе остала је иста. Покојник се сахрањивао на посебно припремљеном терену и његово тело би се, након обављених посмртних ритуала, затрпавало земљом и камењем и на тај начин би се образавала хумка. Честе су појаве више хумки на малом простору и таква врста распореда указивала је на припадност једној заједници (Саће 1985: 65–73). Нажалост, током првих археолошких истраживања финансијска средства нису давала прилике за дубље истраживање тумула с овог локалитета. Такође, један његов део наслања се на приватно имање, што је довело до оштећења тумула (нарушена је кружна основа) узрокованих обрадом земље тешким пољопривредним машинама. Претпоставља се да се локалитет простира на великој површини, а томе у прилог говоре и чести проналасци стећака, како током копања рака за ново гробље, тако и приликом пољо-

привредних радова на околним њивама. Тумул је сада делимично опасан кружним каменим зидом који га визуелно одваја од налаза из средњег века.

Средњовековна црква и надгробни споменици

Истраживања спроведена током 1991. и 1992. године показала су да се ради о једнобродној грађевини с припратом, зиданој у Рашком стилу. Црква није имала централну куполу и била је изграђена од грубо тесаног камена, повезаног кречним малтером. Зидови цркве су били живописни, а једини очувани остаци фреско-малтера налазили су се на зиду апсиде у олтару, и то у парапетној регији, а представљали су делове бордуре и флоралних орнамената (након радова 1992. године ови фрагменти премештени су у Ваљевски музеј).

Црква је била активна до доласка Турака, да би након тога страдала у пожару (Јеж 1991: 159–176). Пожар је проузроковао урушавање кровне конструкције и отпочело је пропадање малтера и зидова. При прелиминарном истаживању тла унутар грађевине пронађени су растресита земља с деловима фреско-малтера, пар гвоздених клинова с кровне конструкције, фрагменти керамике, као и неколико кованица датираних између 1371. и 1454. године. Наредни слој земље указивао је на трагове горења и паљевине. Олтар је био одељен од наоса цркве каменом олтарском преградом која је била лепо клесана – профилисана и бојена у црвено преко танког слоја фреско-малтера. Такође, улаз у цркву био је веома богато направљен од тесаних монолита украшених декоративним стубом од пешчара. На највишем степенику до портала урезан је монументални симбол кључа.

Најважнији налаз у цркви представљало је откриће пет надгробних плоча. Једна дводелна ктиторска раскошно је украшена трима розетама и бордуrom, са читљивим натписом који говори о ктитору цркве, непознатом властелину Влгдрагу, који је управљао овим просторима до 1327. године, када се упокојио. Натпис се састоји од 13 редова и написан је ћириличним писмом „босанске” варијанте, уобичајеним за понародњени рашки правопис 13. и 14. века. Властелин Влгдраг, челник краља Уроша II Милутина, сахрањен је у наосу цркве с касније упокојеним члановима своје породице (исто). Ова ктиторска плоча направљена је од мермера, а поред ње се налази једна мања, такође дводелна, лепо обрађена мермерна плоча, украшена розетом и хералдичким крином. У непосредној близини ктиторске налазе се још две монолитне мермерне плоче без украса, од којих једна с нечитљивим (отрвеним) натписом. Још једна плоча постављена је ка северу, у виду монолитног плитког сандука, без натписа и украса, а испод ње је гроб који је био скрнављен.⁵ У припрати цркве откривено је још 11 плоча без декорације или натписа.

⁵ Да се ради о скрнављењу сведочи положај у којем је плоча затечена током првог археолошког истраживања (била је окренута наопако).

Сви надгробни споменици су од кварцних пешчара или витрокластичних туфова – ингимбрита⁶ локалне провенијенције, осим плоча у наосу цркве, које су мермерне. На овом налазишту тренутно је обрађено и конзервирано 240 плоча, а сам број споменика непрестано расте (власници околних њива постали су осетљивији на ову тематику, па приликом пољопривредних радова, у случају проналаска нових стећака, откриће пријављују локалном свештенику). Просечне димензије плоча су 180 x 60 cm, али поједине достижу дужину од 2 m. Сматра се да је некропола неколико пута већа од простора који тренутно заузима.

Лето: мермерне плоче из наоса.

Десно: детаљ – натпис на ктиторској плочи.

Усправни споменици – „крајпуташа“

На западном делу некрополе, на самом споју средњовековног у модерно активно гробље из 20. и 21. века, налази се неколико десетина усправљених споменика, који визуелно подсећају на „крајпуташе“. Ове споменике, поред издужене форме, одликују визуелне представе покојника у народним ношњама тог краја, изведене у рељефу. На неколико ових „крајпуташа“ пронађени су остаци боје (плава и црвена), па се може претпоставити да је један број њих био обојен. Споменици су изузетно очувани и само неколико њих је било оборено (услед слегања тла или услед људског деловања). Пројекат конзервације и рестаурације (2014–2015. год.) није обухватао интервенције на овој групи налаза.

⁶ Петролошке анализе обавили су Дивна Јовановић и Иво Филиповић, стручњаци Геолошког завода „Гемини“ у Београду.

Симболи и облици на надгробним плочама

Значајан број надгробних плоча аморфног је облика, без декоративних елемената и натписа. Плоче су углавном у облику паралелоипеда са заобљеним ивицама, или у случају касније варијације, оовидна форма и форма плитког сандука. Једну групу надгробних споменика одликује карактеристична оса симетрије творећи тако тип „рибљих леђа”.

Симбол крста јавља се на само неколико плоча и то у пар различитих облика: у виду човеколиког крста (соха, анк), тау крст и малтешки крст. Као симбол на надгробним плочама крст се, иако представља најкоришћенији симбол на средњовековним стећцима на просторима бивше Југославије, на овим надгробним плочама не јавља толико често. Он је понекад присутан у комбинацији с различитим геометријским облицима, кружницом и квадратом.

Најчешћи симбол на стећцима овог локалитета представља управо оса симетрије која, као симбол дугог трајања, дели камен на две половине – два вида постојања. Осовини се често додају краци и на тај начин симболично приказано дрво живота с три, пет, седам или девет грана представља одјек древне иранске митологије (Miletić 1982: 97)⁷. Сâмо дрво прати континуитет култа још од старословенске религије,⁸ па до хришћанства (Miletić 1985: 97–100). Апстрахована и сведена форма људске фигуре такође је присутна на надгробним споменицима с изразито наглашеним округлим главама и одликама полности. Свастика се јавља на једном мањем споменику, као и представа мача.

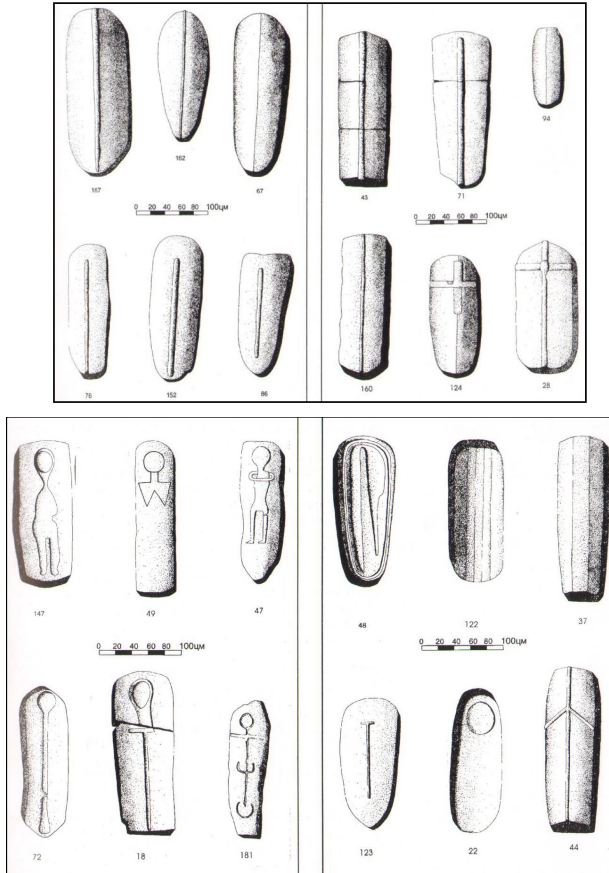
Розете, представе крина и натписи резервисани су за споменике у наосу цркве. Крин представља честу појаву на средњовековним стећцима. Његова три листа означавају свето тројство, а сâм љиљан веже се за култ Богородице. Розете су често комбиноване с другим симболима, или се понављају у низу у виду орнамента. Разликују се по броју латица, или по томе да ли су слободне, или уписане у круг.

Представе људских фигура и еволуција њиховог представљања може се пратити од споменика који припадају групи насталој у периоду између 14.

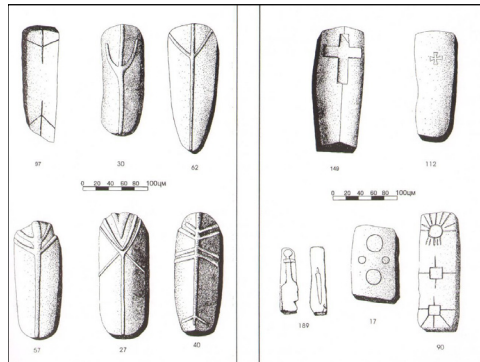
⁷N. Miletić 1982. 97

⁸ „Култ дрвета и биљака једини је од старих култова с којим се црква, нарочито наша православна, брзо и безусловно измирила, тако да он данас у њој има своје нарочито место и своју симболику. Као што се у старим религијама ниједна култна радња, ни молитва, ни жртва, нису могле ни замислити без манипулација с границима каквог светог дрвета, тако се у нас не може извршити водоосвећење без босиљка; и када наше старе жене, идући у цркву, носе у руци босиљак или, у Приморју, границицу маслине, оне чине исто што и савременици Софоклови, који су, идући у храм, обавезно носили свете границице у руци. Колико је наша црква показала мало интересовање да ратује против старинског култа дрвета, најбоље се види из чињенице да у култу светог дрвета, записа, у адорирању његовом и приношењу жртава њему, узимају учешћа и свештеници. Све то учинило је да је култ дрвета и биљака у нашем народу и данас још необично свеж и јак” (Чајкановић 1973: 7).

и 16. века, па до стојећих споменика – „крајпуташа”, које одликује слична морфологија. Уклесани симболи на овом налазишту веома су вредни налази, како због своје оригиналности, тако и због свог континуитета. Они осликавају време у којем хришћанство није до краја блиско људима из ових крајева, па су били склони симбиози своје проторелигије и ове нове, која је стигла под утицајем Византије.

Шематски приказ рељефних украса.

Шематски приказ рељефних украса.

Конзерваторско-рестаураторски радови на надгробним плочама из 14, 15. и 16. века

Узроци оштећења

Пример механичког оштећења на камену, узрокованог пољопривредном машином.

На споменицима ове групе биле су приметне две врсте девастације. Прва врста оштећења јесу механичка и настала су посредством људског фактора. Огреботине и ломљења узроковани су пољопривредним машинама и осталим оруђима (код споменика накнадно пронађеним у њивама), али су слична оштећења настала и на споменицима који су враћени из сеоских домаћинстава, где су до 2014. године имали употребну улогу.⁹

⁹ Мали број споменика нашао се на приватним имањима сељана, где је добио секундарну улогу степеника испред улаза, градивни део корита за дворишну чесму, или је, просто, коришћен као материјал за зидање објеката.

Друга врста оштећења настала је природно, услед деловања воде, померања тла и раста вегетације, што је довело до пуцања и потпуне физичке неповезаности делова на самом споменику. На површини камена уочене су тврдокорне маховине и лишајеви, услед чије је континуиране активности, као и због тектонских поремећаја и атмосферских прилика, дошло до настанка продубљених канала на појединим местима на површини надгробних обележја. Овај тип оштећења, који се створио дуж камених пора, чини да камен делује попуцало.

На неким споменицима од кречњака биле су видљиве дубоке рупе настале деловањем воде која представља главни узрочник деградације овог материјала. Кречњаци су у односу на друге врсте камена веома осетљиви на утицај воде и подложни су оштећењима јер мраз, као и промена температуре (услед смене дана и ноћи) под екстремним климатским условима, реверзијом напона, могу изазвати замор материјала, односно пуцање камена.

Две врсте оштећења камена која су карактеристична за кречњаке јесу ерозија и корозија. Ерозију камена проузрокују кишне капи тако што механички уништавају слабо везане честице и на тај начин мењају површински рељеф. Корозија камена представља хемијски процес услед којег се посредством кишнице ствара угљена киселина која разорно делује на калцијум-карбонат и преводи га у растворљиво једињење – калцијум-бикарбонат¹⁰.

Због релативно кратке изложености ових споменика атмосферским утицајима (14. век – 16. век, па затим делимичне изложености у периоду од 20 година, између 1992. и 2014. године) површина камена није претрпела већа оштећења. Близина магистрале представља извор аерозагађивача опасних по ову некрополу. Велика концентрација издувних гасова доводи до таложења честица чађи које имају својство везивања сумпорних гасова, па чим дође до влажења, ствара се сумпорна киселина¹¹. Неуређен терен задржавао је воду на самом тлу, што је негативно утицало како на презентацију налазишта, тако и на сâм камен, због могућег кретања соли кроз споменике и стварања погодног тла за развој флоре и фауне.

Влага капиларним путем доноси у камен растворљиве соли (било из атмосфере или из земљишта), а по сушењу остају на површини или под самом површином камена, где се сушењем кристалишу. Кристали таложењем постају већи, што доводи до љуспања и осипања површинских слојева ка-

¹⁰ $\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O} = \text{H}_2\text{CO}_3$ – формула стварања угљене киселине у атмосфери. Угљен-диоксид (CO_2) из атмосфере с кишом прави угљену киселину (H_2CO_3). Дејство угљене киселине највише се уочава на кречњацима. Реакцијом кречњака (CaCO_3), који је иначе слабо растворљив у води, и угљене киселине (H_2CO_3) добија се калцијум-бикарбонат ($\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$), који се добро раствара у води. Поново се, под дејством воде (кише), ова покорица калцијум-бикарбоната ($\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$) раствара, остављајући на камену специфичан „испран” изглед. Стварање калцијум-бикарбоната у формули $\text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{CO}_3 = \text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$.

¹¹ Исти феномен догађа се током киселих киша. Дешава се уз присуство сумпор-диоксида и азотних оксида који праве киселине у контакту с водом. Ове киселине растварају кречњаке и угрожавају цео живи свет.

мена. Плоче су веома добро очуване и ни на једној нису били примећени трагови деградације камена услед деловања соли. Највећу опасност по очување рељефне пластике на плочама представља ходање по надгробним споменицима.

Лишајеви су најстарији, највећи, најагресивнији и најупорнији непријатељи камених надгробних обележја. Они су веома упорни биљни организми који се успешно развијају на голим површинама, као и у самом камену, и подносе веома лоше услове у окружењу. Увлаче се између минералних зона, унутар порног простора, на специфичан начин деградирају минералну материју и отварају пут другим агенсима разарања. Лишај је у стању и да веома дуго задржава влагу у себи, а самим тим и влагу у камену, што стимулише друге видове деградације. На стећцима делују врло неестетски, у виду црних или белих „печата”, који у влажном периоду добијају готово потпуно црну боју. Постоји 15000 врста лишајева, а у основи се деле на листасте, љускасте и жбунасте. Лишајеви настају удруживањем алге и гљиве, и тиме стварају најуспешнији пример симбиозе два различита организма (Драгићевић, Ршумовић 2008: 51–53).

Маховине су примитивне биљке у еволутивном погледу, али широко распрострањене. Оне расту свуда, формирају танак земљани омотач на стенама, зидовима, дрвећу, претежно у влажнијем подручју, али се могу прилагодити и сувљим областима. Маховине наносе посебну штету зидовима надгробних обележја тиме што могу дуго да задржавају воду и на тај начин утичу на стварање микропукотина, које касније доводе до физичког пуцања и распадања камена.

Пример деловања маховина. Пример деловања лишајева.

Споменици који су били изложени од 1992. године заражени су лишајевима и маховином и задрљани таложењем атмосферске прљавштине, чему је допринела близина фреквентне саобраћајнице. Надгробна обележја пронађена у току 2014/15. године већином су оштећена механички (алатима и машинама), или само задрљана земљом.

На овим надгробним споменицима примењени су следећи конзерваторско-реставраторски поступци:

- исправљање споменика, позиционирање и уређење терена;
- чишћење споменика – уклањање маховина и лишјајева;
- лепљење – спајање поломљених плоча и њихово фиксирање;
- реконструкција недостајућих делова;
- заштита површине споменика.

Исправљање споменика, њихово позиционирање и уређење терена

Током радова на конзервацији и реставрацији 2014. године, односно, током фазе откопавања и нивелације терена, дошло је до значајног открића – 20 нових надгробних плоча. Оне су снимљене и документоване, а касније и позициониране по већ важећем правилу за читав корпус споменика¹². Спомен-плоче које су враћене са сеоских газдинстава распоређене су по истом принципу у непосредну околину праисторијског тумула који се налази североисточно од цркве.

Терен је нивелисан, уклоњен је вишак земље и на овако уређен простор у дебелом слоју присут је камени агрегат величине 3 cm, како би се омогућили боља дренажа воде и спречавање развоја флоре. На простору праи-

¹² Приближно паралелни редови концентрично су постављени око цркве у правцу исток–запад.

сторијског тумула аплицирање каменог агрегата спроведено је само испод плоча и у њиховој непосредној околини.

Чишћење споменика

Осим из естетског разлога (уклањање лишјајева и маховина, као и њихових продуката – тамних флека), чишћење се спроводи и због заштите камена, односно спречавања даље деградације камених плоча. Нечистоће налажене на површини могу садржати одређену количину штетних материја које негативно делују на камен. Иза црне покорице, која је продукт деловања маховина и лишјајева, скупља се влага, која поспешује продор штетних материја у унутрашњост камена. Чишћење се одвијало помоћу апарата за чишћење камена који користи воду под притиском, као и различите врсте кретања воденог млаза. Овим начином механичког уклањања маховине и лишјајеве могуће је у потпуности уклонити, а тамне флеке ублажити¹³.

Хемијска средства у конзервацији и рестаурацији користе се тек када други поступци не дају резултате, нарочито у случајевима када су нечистоће дубоко пенетрирале у камен. Третирање камена хемијским препаратима не само да може да доведе до потпуног уклањања површинске патине, већ може и да раствори градивне састојке камена.

Чишћење поломљеног фрагмента.

¹³ На основу искустава од претходних радова на овом локалитету потпуно уклањање тамних мрља на камену препаратом *Brio action 2* (италијанске фирме *Tenax*) није дало задовољавајуће резултате, па је третирање хемијским производима избегнуто. У току радова 2014. године хемијско средство незнатно је осветлило тамне флеке, а пробе су показале да би даље чишћење створило проблеме попут неуједначене обојености површине камена око тамне површине уз незнатан губитак саме флеке.

Лепљење и фиксирање поломљених камених плоча

Један је број споменика услед тектонских померања тла, негативног деловања вегетације, као и деструктивног људског фактора и неодржавања, разбијен на два или више делова. Спомен-плоче лепљене су двокомпонентним епокси-лепком, а у случају истрвених ивица, пукотине су попуњаване малтером. С плоча је, пре спајања њихових делова, било потребно уклонити нечистоћу са спојева. Након тога, припреман је терен и постављени су дрвени кајлови, који су служили за подупирање делова плоче у циљу довођења на исти ниво као и главнине за коју се фиксира фрагмент. Када је пажљиво испланирано и организовано дизање и примикање одломљеног дела главнине, наносени су лепак или малтер, зависно од проблематике. За лепљење је коришћен лепак на бази епокси-смоле¹⁴ фирме *Tenax*, након чега су се, због спречавања могућег померања, спојени делови фиксирани стегама с гуртнама и кајловима.

Затечено стање споменика.

Фиксирање и лепљење. Чишћење споменика.

¹⁴ Епоксидне смоле представљају хемијски инертне полимере који се користе као адхезиви због својих изузетних одлика. Не мењају боју, не скупљају се након сушења и веома су трајне.

У случају спајања плоче с истрвеним ивицама коришћен је малтер справљен од кварцног агрегата с белим цементом као везивом и додатком адитива. Након постављања малтера и примицања и фиксирања делова плоче, површина малтера припремљена је за израду завршне ретуш-пломбе. Овако нанесен малтер није аплициран до саме површине камена, како би остало простора за завршну обраду реконструисаног дела, односно за ретуш-пломбу. Оба начина лепљења камена подразумевају израду завршног слоја који одговара оригиналној структури.

Реконструкција недостајућих делова

Након утврђивања затеченог стања камена, односно степена његове деградације, али и климатских и амбијенталних услова у којима ће споменици бити након третмана, за реконструкцију је одабран цементни малтер.

Пре аплицирања малтера било је потребно изоловати оригинални део камена прајмером на бази акрила. На овај се начин материјал за израду плombe, у овом случају малтер, боље веже за оригинални материјал.

Процес реконструкције вршио се у неколико етапа, зависно од величине недостајућих делова. Први, дубљи слој малтера (песак, бели цемент, адитиви) справљан је од каменог, крупнијег агрегата, ради постизања што боље чврстине малтера. Наредни слој садржао је ситнију гранулацију песка, да би последњи слој укључивао и оксидни пигмент, како би се тонирањем постигао задовољавајући естетски ефекат ретуш-пломбе.

Израда првог слоја плombe.

Споменик након израде ретуш плombe.

За израду малтера за реконструкцију користе се агрегат, везиво (цемент) и адитиви. У случају дубоких оштећења потребно је било употребити крупнији агрегат, зависно од врсте камена – мермер, кварц. Коришћењем агрегата постижу се боља постојаност и већа запремина у односу на коришћење само везивних компоненти. Кварцни песак се препоручује као агрегат за интервенције на кречњачком камену због особине да задржава исту запремину и зато што има сличну површинску структуру.

Код мермерних споменика који су се налазили у наосу цркве као агрегат коришћен је мермер, односно мермерни прах и мермерни гриз, као и комади дробљеног мермера. У оба случаја малтер је припремљен у размери 3:1 у корист песка.

Код реконструкције се водило рачуна о избору материјала, ради постизања што веће сличности с оригиналном површином, како у изгледу, тако и у перформансама реконструисаног дела.

Заштита површине споменика

По завршеном процесу реконструкције обављена је заштитна површине камена. На споменике је аплицирано средство за хидроизолацију и антиграфитну заштиту. Према спецификацијама произвођача, ово средство на бази силикона омогућава паропропусност камена, а у исто време пружа изолацију од атмосферских утицаја (*Protex, Tenax*). Такође, ово средство гарантује антиграфитну заштиту.

Аплицирање средства за заштиту.

Због структуре камена заштитни слој морао је бити нанет прскањем, како би течност ушла у све поре. Након наношења овог заштитног слоја,

површина камена незнатно је потамнела, да би након потпуног сушења добила првобитну боју. Овај процес поновљен је два пута, како би се обезбедио виши степен заштите камена. Како су спомен-плоче постављене густо око цркве, неминовно је да људи ходају преко стећака, што за последицу има танког заштитног филма, као и трошење рељефне пластике.

Источна страна – затечено стање локалитета.

Локалитет након извршених конзерваторско-рестаур. радова.

Затечено стање припрате.

Припрата након завршених конзерваторско-рестаур. радова.

Јужна страна пре конзерваторско-рестаур. радова. Јужна страна након конзерваторско-рестаур. радова.

Конзервација осталих налаза

Фрагменти употребне керамике.

Током конзервације и рестаурације надгробних споменика 2014. године, у фази откопавања и нивелације терена откривено је неколико фрагмената керамике. Ови фрагменти датирани су у време од 16. до 18. века и представљају фрагменте употребних посуда остављених вероватно као вотивни дар. Већи део фрагмената изузетно је танак, црвен у пресеку, с остацима зелене глазури и беле боје која се везује за османски период. Неколико фрагмената, већином оних дебљих, у пресеку, поред глине, садрже и ситне комаде кречњака, а њихов пресек светао је и порозан. Налази из периода од 16. до 18. века говоре о наставку живота ове некрополе и након паљења цркве по доласку турских освајача.

Део керамичких посуда конзервиран је током 2018. године у сарадњи са средњом школом Техноарт Београд¹⁵ и ученицима завршног разреда смера конзерватор културних добара. У овом ће раду бити испраћене конзервација и рестаурација једног керамичког предмета – крчага, који је уједно и једини скоро у потпуности сачуван керамички налаз с некрополе.

¹⁵ На конзервацији и рестаурацији керамике с некрополе Дићи радила је ученица Тања Прчић, а на овом пројекту ментор је била професорица конзервације и рестаурације Вања Јовановић.

Ток конзерваторско-рестаураторског третмана крчага

Крчаг није заведен ни у конзерваторску, ни у археолошку документацију и власништво је Црквене општине Љиг. Овај керамички предмет ископан је 2014. године на северној страни у односу на цркву, у току сређивања терена за насипање каменим агрегатом (тачна локација није позната јер је предмет пронађен у уклоњеном слоју земље). Крчаг је пронађен цео и заједно с још неколико керамичких фрагмената одложен у наос тек обновљене цркве. Потпуно неочекивано, управо је ту, након само неколико недеља, разбијен, услед непримерене секундарне улоге коју је добио (свећњак). Људским немаром делови разбијеног крчага изгубљени су и тек наредне, 2015. године, крчаг је склоњен из цркве.¹⁶ Висина крчага износи 20 cm, а ширина у најширем делу 15 cm. Предмет је рађен на витлу. На његовој површини видљива је бела боја коју делимично прекрива зелена глазура, нанесена једноставно и само на горњи део предмета. Крчаг је израђен од црвене глине и спада у групу керамике доброг квалитета (печен је на температури од 600°C до 900°C) и чврсте структуре, и као такав, може се третирати физичким и хемијским средствима.

Затечено стање предмета

Крчаг – затечено стање.

Крчаг је запрљан земљом, воском и продукцима сагоревања воска (чађ). Разбијен је на четири дела, а недостају још три фрагмента (фрагмент с најширег дела предмета, фрагмент с грла крчага и највећи део дршке). Ивице фрагмената су непорозне и лепо налажу једна на другу. Глазура је стабилна,

¹⁶ Обновљена Црква Светог Јована Крститеља у функцији је од 2014. године. Обреди се одржавају неколико пута годишње, али је црква отворена свакодневно и на располагању је парохијанима.

али веома испрљана, посебно бела боја у коју је највише пенетрирала чађ. На површини нису видљиве наслаге растворљивих соли.

Предлог конзерваторско-рестаураторског поступка

- чишћење предмета;
- консолидација ивица прелома;
- спајање и лепљење фрагмената;
- реконструкција недостајућих делова;
- ретуширање недостајућих делова.

Ток конзерваторско-рестаураторског процеса

Чишћење

Пробе чишћења изведене су на свим фрагментима и на свакој боји понаособ. Најбољи резултат постигнут је коришћењем дестиловане воде, и то кратким влажењем површине с које се уклањају различите наслаге. Дестилована и деминерализована вода се користе у конзервацији керамике, како би се избегло уношење растворних соли које су чест проблем код археолошке керамике. У овом случају није констатовано присуство соли, тако да се могло безбедно приступити третману. Чишћење је вршено дестилованом водом у више фаза, уз изузетан опрез током уклањања нечистоћа на обојеним деловима. Током овог поступка земља с површине је уклоњена, а флеке од чађи су ублажене. Због директне изложености чађи највише је потамнела унутрашњост посуде. Није се инсистирало на потпуном уклањању слоја чађи који је, осим прашкастих компоненти на површини, садржао и масноћу од воска (због паљења свећа у крчагу).

Чишћење овог типа масноћа било би могуће једино употребом органских растварача, што смо желели да избегнемо због могућег продирања у структуру керамике. Коришћењем само дестиловане воде и малих тампона вате безбедно су, и до веома задовољавајућег нивоа, очишћени сви фрагменти крчага.

Чишћење дестилованом водом.

Консолидација ивица прелома

Консолидација је веома важан процес који, ако се не уради, може да угрози спој фрагмената. Код консолидације керамике доброг квалитета, што је случај с крчагом с некрополе у селу Дићи, било је потребно консолидовати само ивице, и то петопроцентним раствором консолиданта (паралоид Б72¹⁷ растворен у ацетону). Припремљен консолидент наносен је четкицом. У случају консолидовања керамике лошег квалитета може да се користи већи удео смоле у растварачу, а сâмо наношење може да се обави потапањем, како би консолидент заситио структуру и испунио ваздушне коморе у порозној керамици.

¹⁷ Паралоид Б- 72 је синтетичка смола, која је по саставу метил-метакрилат-кополимер и растворљив је у толуену, метилен-хлориду, етилен-дихлориду, етил-ацетату, ксилолу и ацетону. Отпоран је на воду, алкохол, базе, киселине и уља. Транспарентан је, флексибилан и трајан, па се стога у конзервацији керамике користи као консолидент и као лепак.

Спајање фрагмената – лепљење

Пробно састављање предмета.

Финално лепљење могуће је урадити тек након прецизно урађеног пробног спајања предмета и дефинисања тачног распореда фрагмената. Фрагменте је потребно лепити по унапред утврђеном редоследу, како не би дошло до поремећаја статике и мимоилажења фрагмената. Овде треба нагласити да се фрагмент лепи тек када је спој потпуно чист и сув.

На крчагу није било пуно делова, тако да се прво приступило лепљењу трбуха посуде, затим реконструкцији малог недостајућег фрагмента на трбуху посуде, па затим лепљењу великог дела с вратом за основу. Овакав редослед био је условљен немогућношћу манипулисања реконструисаним делом с унутрашње стране због изузетно малог отвора на грлу крчага. Као лепак коришћен је педесетопроцентни раствор паралоида Б72 у ацетону. Да би сви фрагменти задржали своје позиције током процеса сушења лепка, спојеви су осигурани креп-траком, и то оном која не оставља трагове након уклањања. Иако се ова врста лепка релативно брзо суши, с реконструкцијом крчага се наставило тек након неколико дана, како би било сигурно да су се слојеви лепка потпуно осушили и на најдебљим фрагментима.

Реконструкција и ретуш недостајућих делова

Реконструкција керамичких предмета врши се само ако су познати подаци о фрагментима који недостају, и до тренутка када је постигнута читљивост форме. У овом случају реконструисан је само мањи фрагмент на трбуху крчага. Прво је било потребно спремити восак¹⁸ за прављење калуца. Плоча од воска постављена је с унутрашње стране предмета, а потом загревана феном, како би добила жељени облик. Восак је фиксиран за предмет

¹⁸ Восак је потребно истопити и разлити у форму квадрата. Овако добијена плоча не сме бити превише дебела, како би могла да се савија у присуству топлоте.

креп-траком, како би се осигурали стабилност и боље пријањање калупа. У овако припремљен калуп уливен је моделарски гипс, направљен с дестилованом водом и акрилним адитивима који побољшавају квалитет гипса. Након потпуног сушења гипсаног одливка, калуп је уклоњен и отпочела је обрада реконструисаног дела (најпре зубарским алаткицама и скалпелима, а затим брусним папирима финије гранулације).

Ретуш реконструисаног дела урађен је квалитетним пигментима и акрилним везивом, а добијена боја наношена је прскањем, како би се добила што вернија имитација околних површина и текстуре керамике. Како се ради о специфичној врсти поентилистичке технике, потпуно је задовољен принцип читљивости интервенције, јер је ретуш видљив из непосредне близине.

Израда калупа од воска.

Обрада реконструисаног дела. Ретуш с унутрашње стране.

Препоруке за чување и одржавање керамике и надгробних споменика

Простор у којем ће керамички налази бити складиштени треба да задовољи основне услове за чување материјала од керамике (температура од 16°C до 24°C; релативна влажност 50%)(±10)), као и редовно хигијенско одржавање, да не би дошло до развоја микроорганизама. Крчаг, као и фрагменте, не треба излагати наглим променама температуре, директном извору светлости (природном или вештачком). Овим мерама превентивне конзервације могу се избећи промене особина уграђених материјала (у случају конзервираног предмета) и различитог старења фрагмената који припадају истом предмету (у случају нетретираних керамичких налаза). Транспорт предмета мора се изводити у кутијама од полипропилена или бескиселинског картона.

Камене надгробне споменике неопходно је обилазити и документовати сваку промену. Заштиту површине камена би било пожељно понављати на пет година.

У међувремену потребно је изводити годишње прање и провере стања сваке плоче појединачно.

Посебно важан чинилац одржавања овог локалитета јесте редовно сезонско сређивање травнатог покривача у окружењу надгробних плоча, ради превенције ширења вегетације по репрезентативном делу гробља.

*Изглед реконструисане средњовековне цркве и вишевековног гробља
(Фото: Туристичка организација Љиг).*

Закључак

Археолошка истраживања показала су да овај локалитет представља изузетно важно сакрално место с континуитетом сахрањивања од бронза-

ног доба до данас. Конзерваторско-рестаураторски радови спроведени током 2014. и 2015. године имали су за циљ уређење терена и конзервацију корпуса средњовековних надгробних обележја. Неколико месеци пре почетка ових радова завршена је реконструкција цркве, што је допринело њеној већој посећености, али самим тим и већој изложености људском утицају.

Током 2014. и 2015. године обављено је исправљање споменика – усадника из 19. и с почетка 20. века и уређење тла у њиховој околини. Овај поступак имао је за циљ комплетно сређивање простора и стварање прегледне културно-историјске целине, коју чине: праисторијски тумул, средњовековна црква са средњовековним надгробним обележјима, гробље с краја 19. и почетка 20. века и савремено гробље. Број откривених надгробних плоча расте из године у годину, а након последње интервенције (2015. године) износио је 240 документованих и конзервираних споменика.

Откриће ове некрополе упознаје нас с ликом властелина Влгдрага и његовим положајем у средњовековној Милутиновој држави, чији најсевернији део обухвата и ову област.¹⁹ Некропола с црквом, чији је ктитор челник краља Милутина, помера устаљено мишљење о граници према Београду и као нову границу српске државе намеће управо неки нови, досад неутврђен центар, који је везан за ову некрополу и у којем је властелин Влгдраг могао да столује.

Поред наведеног, некропола у селу Дићи говори о континуитету сахрањивања од средњег бронзаног доба до данас (3500 година) и представља невероватно сведочење о смењивању народа, религија и политичких утицаја. У исто време, ова некропола пружа информације о значају самог места и поштовању култа мртвих.

Иако постоје докази о трајању некрополе до 16. века, први следећи налаз о сахрањивању се везује за 19. век („крајпуташа”). Због тога се намеће питање о улози некрополе у периоду од краја 16. до краја 19. века. Једини материјални налаз из овог периода представља управо керамика из доба Османлија, која говори о поштовању култа мртвих (приношење вотивних дарова). Можда се у периоду под Турцима сахрањивање на овом месту наставило, али у нешто измењеном облику, и не више тако очигледно као до тада.

Сва досадашња истраживања, као и конзерваторско-рестаураторски радови, била су условљена више него скромним финансијским средствима, па некропола никада до краја није истражена и конзервирана. Потребно је уложити средства у даље истраживање и презентацију овог веома важног открића, које нас ближе упућује на разумевање времена и обичаја народа насељених на овим просторима.

¹⁹ Године 1316. Милутин улази у сукоб с угарским краљем Карлом Робертом и управо у том сукобу губи Мачву и Београд, тако да се у литератури северне границе Милутинове средњовековне државе везују за планину Рудник. Откриће некрополе у селу Дићи помера ову границу знатно северније према Београду.

Библиографија

- Jež Жељко. 1991. *Резултати археолошких ископавања средњовековне цркве у селу Дићи код Љига*, Гласник Друштва конзерватора Србије 17, Београд, 159–176.
- Jež Жељко. 2001. *Некрола Дићи – прилог познавању средњовековних надгробних споменика*, Саопштења XXXII–XXXIII, Београд, 135–147.
- Vešlagić Šefik. 1971. *Stećci, kataločko-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Vešlagić Šefik. 1982. *Stećci, kultura i umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Зечевић Емина. 2005. *Мраморје, стећци у западној Србији*. Београд: Српско археолошко друштво.
- Wenzel Marian. 1965. *Ukrasni motivi na stećcima*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Miletić Nada. 1982. *Stećci, Umetnost na tlu Jugoslavije*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- Ћаче Slobodan. 1985. *Nekropola u prostoru zajednice. Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici, Referati održani na XI kongresu arheologa Jugoslavije*, Mostar, 65–73.
- Ћоровић Vladimir. 1956. *Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobних spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku, Naše starine III*, Sarajevo, 127–147.
- Драгићевић, Љубинко, Михаило М. Ршумовић. 2008. *Конзервација и рестаурација камена*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Bradley A. Rodgers. 2004. *The Archaeologists manual for conservation*, New York: Springer.
- Чајкановић Веселин. 1973. *Мит и религија у Срба*. Коло LXVI Књига 443. Београд: Српска књижевна задруга.

Vanja Jovanovic, Bojana Volas

LOCATION IN THE VILLAGE OF DIĆI - CONTINUITY OF WORSHIPING THE CULT OF THE DEAD

Summary

The site «Manastirsko» in the village of Dići is characterized by the exceptional continuity of the sacred place. The first findings date from the Bronze Age - a prehistoric tumulus, which is followed by the foundations of the church from the late 13th century with a corpus of horizontally placed monuments decorated with unusual symbols in relief, and then tombstones from the 19th century associated with modern burial features from the 20th and the 21st century. The paper follows the conservation and restoration of both 'stećak' tombstones and one object from the group of ceramic artifacts from the period of 16th to 18th century. The causes of the devastation of these two types of findings are listed and analyzed, and the specific conservation and restoration treatment of stone and ceramic objects from this site is described as well. The conservation of this cemetery has created an overview unit ready for further archaeological, ethnological and historical research. The medieval cemetery in the village of Dići is the largest and most complex necropolis on the territory of Serbia, and has an exceptional historical significance, which is why it is necessary to preserve it, investigate it in more detail and adequately present it.

Keywords: ornaments, tombstones, stećak tombstones, "Manastirsko" site, ceramic fragments, causes of devastation, conservation

Осврти и прикази

КУСТОС – ПРОФЕСИЈА БУДУЋНОСТИ ХЕРИТОЛОШКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ. КУРС: ДЕВЕТ ЖИВОТА КУСТОСА

Ако се непрекидно преиспитујемо шта је то музеј, онда је логично да се исто тако преиспитујемо и – шта би била музејска професија? Шта ради кустос? Исцрпне одговоре на то свакако не нуди Каталог радних места (у музеју) или сертификат Народног музеја. Посматрамо ли професију као органску појаву која се мења, прилагођава и опстаје, или, пак, замрзнуту слику у времену? Занимљиво је замишљати или предвиђати како ће посао кустоса изгледати у будућности, али и какво образовање ће тај посао подразумевати. Колико далеко ћемо морати да гледамо? Јер, свако образовање је поглед у будућност – ближу или даљу, али свакако будућност – што је, наравно, контрадикторно с професијом која неминовно мора гледати у прошлост.

Данас се кустоски позив дефинише кроз два доминантна наратива: чување и заштиту музејских артефаката и комуникацију (развој програма) с различитим корисничким групама. Како ће нова ИКОМ дефиниција музеја сасвим сигурно нагласити друштвени значај музеја¹, то ће се и домен професије проширити. Заправо, већ Декларацијом ИКОМ-а из Женшена уведен је појам „проширеног” музеја,² која нас већ „тера” да у далеко ширем контексту посматрамо не само музеј као установу, већ и музејску/е професију/е као суштински део делатности. Иако би се ове скорије промене дале окарактерисати готово као маркетиншки слоган – „будућност је стигла”, право је питање шта заиста носи будућност, и како школовати кустоса за године и деценије које долазе.

Не могу, а да се на тренутак не препустим чарима футурологије. Замислимо будућност. Моја деца не желе да се баве разликом између аналогне и дигиталне реалности, нити ову разлику виде. Ово је већ реалност у којој генерацијски јаз представља јединицу мере: ја се, наравно, питам: колико

¹ Међународни савет музеја формирао је посебно Тело за музејску дефиницију, предлоге и потенцијале које предводи Јете Сандал (Jette Sandahl), с циљем ревидирања дефиниције, како би одговарала савременим захтевима. Предлог за нову дефиницију је и отворена платформа преко које је стигло преко 250 предлога за нову дефиницију музеја, што недвосмислено говори и о разноликости струке по овом питању. Детаљније на: <https://icom.museum/en/news/the-museum-definition-the-backbone-of-icom/>

² Детаљније у: *Proceedings of a Post-Conference Planning an extended museum (cultural & natural heritage – society – economy – land & townscape): Extended museum and its milieu*, Музеологија, ТОМ 18, 2018. (Eds. Dorota Folga-Januszewska), Krakow: Universitas, National Comitee ICOM Poland and the Museum of King Jan III's Palace at Wilanow.

виртуелно може бити реално? Било која „игрица” новије генерације и јачих графичких перформанси омогућава наговештај. Не мислим само на графичку симулацију, већ на целокупност доживљеног искуства.³ Додатно, игре чије перформансе фанови унапређују додацима и модовима омогућавају стварање готово традиционалног облика заједнице коју везује интерес. Варијације на тему виртуелне и „појачане” реалности (енгл. *Augmented Reality*) постале су доступне и у продавницама широке потрошње.

Повежимо ово с музејима. Онлајн-посетиоци озбиљних музеја третирају су једнако као они стварни – којима улазница омогућава иницијацију у стварни музејски простор. Да, све су то посетиоци – ако је неко мерило, предузимљивији музеји „продају” своје услуге и онлајн. Да ли овим промовишемо тржишну оријентацију музејског посланства сличну идеји креативних индустрија? Никако и напротив – али, ако желимо успех јавних сервиса (а колективна меморија дефинитивно мора бити у домену јавне сфере), морамо разумети времена у којима живимо, као и алате које користимо. Дигитализација (музејске) баштине, уколико желимо да будемо отворени по овом питању и да сагледавамо њене дугорочније могућности, потпуно редефинише смисао и целовитост збирки, преиспитује разлоге прикупљања и вредности, а коначно и саму музеологију као науку. Видећи је као део информационих наука и делимично се ослањајући на облике футуролошких размишљања, Иво Мароевић нам је то предочио „далеке” 1993. године.⁴ Вратимо се на замишљање музејске (виртуелне) будућности: предмет се може дотаћи, видети увеличан или умањен до изузетних размера, помирирати, пробати, слушати, може се комбиновати на незамисливе начине, користити надреално – и то само тако што ћемо имати приступ некој јефтиној технологији. Питање је онда – шта ће бити реалан предмет, како ћемо поимати презентацију и употребу, а како интерпретацију? Да ли ћемо пре говорити о реалним предметима или предметима проучавања? Очито је – филозофија (али и методологија) бављења памћењем и сећањем биће сасвим другачија.

Само наиван може помислити да нас од ове будућности дели један привредни „квантни скок”. Но, да ли ћемо користити могућности, не у смислу технологије, већ у смислу преиспитивања реалности и веза које смо с њима створили, међусобних односа, људских вредности, моћи и власти, да ли ћемо моћи да утичемо на то да постанемо одговорнији и с(а)веснији грађани једног града или целе планете? Дакле, едукација подразумева сталну вредносну константу у сфери сазнајног, с једне стране, и континуирано унапређивање и алата, и „заната”, и вештина, с друге стране.

³ Детаљније у: Љиљана Гавриловић, *Стварније од стварног. Антропологија Асепота*, Београд: Етнографски институт, 2016, 47.

⁴ Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1993.

Потреба (и)ли неопходност: почеци

Свест о мирењу „константе” и „промене”, која толико дуго мучи и сâм музејски свет, била је једна од идеја водила курса „Херитолошке технологије”, или незванично – „Девет живота кустоса”. Додатно, реални и практични проблеми у Србији последњих година били су дистанцирана практична делатност и академска сфера, као и забрана запошљавања у институцијама културе. То је створило још већи јаз између ионако тешко помирљивих теорије и праксе, али и између институционалне и ванинституционалне сфере, и допринело алијенацији музејске делатности од заједница, последично и катастрофално лошим (новијим) одлукама носилаца власти у домену колективног сећања. Отварање Народног музеја и Музеја савремене уметности у Београду само је делимично релаксирало професионалну напетост и скућеност и политички изазвану дерегулацију струке.

Пилот-верзија курса „9 смрти кустоса” 2016. године била је на београдском Филозофском факултету у оквиру предмета Критичка музеологија и херитологија. Исте године у музеју „Старо село” у Сирогојну одржана је Међународна летња школа музеологије, на којој је један од гостију био професор музеологије с Универзитета Сорбона, светски познати и признати Доминик Пуло, а која је резултирала и сјајним зборником радова.⁵ Идеја је била да се ове две активности обједине у једну и постану део међународних програма музеја. Но, погубним управљањем музејом од средине 2016. године даља реализација ове идеје је „запечаћена”. Срећом, курс је од 2018. године поново постао део академске средине и Семинара за музеологију и херитологију Одељења за историју уметности, под нешто мање драматичним, незваничним насловом „9 живота кустоса”. Но, идеја повезивања стручњака с домаће и иностране музејске сцене са студентима који су у свом образовању већ прошли кроз курсеве Увод у студије баштине, Херитологију и Музеологију, а у циљу подизања заједничке свести о истом менталном простору, истој потреби и мисији како код професионалаца у области заштите, тако и код студената, показала се као одличан рецепт.

⁵ *Расправе о баштини и музејима. Укрштања Француске и Србије* (енгл. *Discussing heritage and museums. Crossing paths of France and Serbia*), (Ур. Н. Крстовић и И. Станковић), Сирогојно: музеј на отвореном „Старо село”, 2017. године, коју је касније реиздала и: *Collège des ED de Paris 1, l'ED441 Histoire de l'art (Paris 1 Panthéon-Sorbonne University)* у нешто скраћеном и дигиталном издању под уредништвом И. Станковић и Д. Пуло. Детаљније: Dominique Poulot and Isidora Stanković (Eds.), *Discussing Heritage and Museums: Crossing Paths of France and Serbia*, Choice of Articles from the Summer School of Museology Proceedings, Paris, Website of HiCSA, online October 2017: https://hicsa.univ-paris1.fr/documents/pdf/Publication-sLigne/universite%20ete_Belgrade_Poulot/Heritage&Museums.pdf

„Како се догодило да кустос (ипак није) умро од досаде?“

Није кустос, (и)ли куратор, или баштиник само музејска професија, нити су поделе у заштити и креирању културног окружења и стварању културно-меморијског садржаја тако јасне. Реч је о професији будућности која се бави прожимањем, да се позовем на Збинека Странског и његово виђење музеологије, различитих географских, хронолошких, идејних и вредносних реалности. И Гугл се ономад исповедио да су СТЕМ вештине све мање на цени, а да се све више осећа потреба за хуманистичким знањима.⁶ Према једном јапанском истраживању, занимање краја 21. века биће – песник. Велики музеограф с краја 19. века био је уверен да је музеј дело уметника, сањара и поете – и, ето нас – у распону од 200 година направили смо пун круг.

Идеја кружења и протока идеја кључна је и за структуру курса: 9 „предавања“, 3 менторисане радионице, групни пројекти студената у виртуелном простору и „јавне одбране“ пред „стручним жиријем“. Све то остаје као легат на платформи „Доживи наслеђе“⁷ наредној генерацији студената: да инспирише и континуирано подиже лествицу квалитета рада.

Теме и гости

Девет „предавања“ заправо је девет дебата на девет тема, с два госта који долазе из најразличитијих области меморијског деловања. Теме су: (1) Увод: Како се догодило да је кустос умро од досаде; (2) Радозналост убија; (3) Смртоносне информације – предмет или контекст; (4) Славни (мртви) аутор; (5) Слобода говора и нечујни гласови; (6) Чекајући Годоа?!; (7) Неподношљива лакоћа управљања; (8) Убити гласника! и (9) Преживети одговорност.

Методолошки акценат свакако је на замени *ex-cathedra* приступа дебатама. На сваком од девет, назовимо их, дебатних предавања присутна су барем по два госта релевантна за тему: нису то само представници великих институција или пројеката, већ и актуелних иницијатива и иновативних начина промишљања и реализовања праксе. За три године (2016, 2018. и 2019. године) у предавањима и дебатама учествовали су представници Народног музеја у Београду, Кикинди, Смедереву, Галерије Матице српске, Народне

⁶ Команија Гугл изненадила је јавност својим предвиђањима (што је пренео, између осталих, и Гардијан) да такозване СТЕМ вештине неће бити доминантне за потребе развоја компаније колико креативност и хуманистика, јер ће доминантни захтеви бити усмерени на креативна и комплексна промишљања и критичко мишљење, развој етичких стандарда и филозофију пословања. Детаљније на: <https://www.theguardian.com/education/2018/dec/20/future-graduates-will-need-creativity-and-empathy-not-just-technical-skills>.

⁷ Детаљније: <https://nikolakrstovic.wixsite.com/senseheritage/9loc-2019>.

библиотеке Србије, Музеја у Шапцу, Етнографског музеја у Београду, Музеја Југославије, Музеја афричке уметности, музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну, Музеја града Београда, Музеја савремене уметности Војводине, Музеја науке и технике, Музеја рудничко-таковског краја, Савремене галерије у Суботици, али и тада још увек у борби за опстанак, Културног центра Пожеге. Поред институционалних, музејских представника, курс су обогатили и представници ЕИ САНУ, Деска Креативна Европа Србија, Коларчевог народног универзитета, Независне културне сцене Србије, Европа Ностре Србије, Европског центра за културу и дебату – КЦ Града, Центра за рехабилитацију имагинацијом, Здружене акције „Кров над главом”, виртуелног Музеја корупције и Радничког музеја „Трудбеник”. Свој велики допринос у преносу знања и вештина дале су и ауторке пројеката „Живот и смрт хероја – неутралности не може бити”, режисер драме „БетонМаХала”, аутор изложбе *Maison* Барили, уредница редакције за културу РТС-а, уредница портала *SEECult*, ауторка платформе „Критика на делу”, аутор антрополошког романа „Чај од шљива” и дигитални стратег лондонског одсека компаније Гугл, аташе за културу амбасаде САД у Србији, средњошколци – аутори изложбе у ГМС „Млади бирају”, представник Норвешког института за науку и технологију и аутор виртуелног Музеја плеса, градски већник за културу, представнице Европског музејског форума и Форума словенских земаља, ренцерке и креаторке професионалне платформе *Museum Unbound* уз помоћ Амбасаде САД у Београду.

Зашто је важно да се представници свих ових установа и пројеката, аутори и менаџери, активисти и ствараоци нађу у слушаоници Филозофског факултета и дебатују о различитим темама, како међусобно, тако и са студентима? Генерацијски јаз у време отежаног приступа послу у институционалном сектору („за производњу”) меморије све је већи и ствара све већи отпор код младих према самој идеји постојања система заштите и интерпретације културног наслеђа, или се манифестује као специфичан облик страхопоштовања. У таквом амбијенту, будућност саме професије доведена је у питање. Ако у Србији немамо макар једног јунака, као што је кустоскиња Гугенхајма која је председнику САД, Доналду Трампу, послала Каталанову златну ве-це шољу под називом „Америка” на његов коментар о „уср*ним” земљама,⁸ онда немамо ни професионалност. Други разлог је и тај што цивилни сектор у области културе и наслеђа бива све више и више (не својом вољом) изопштен из система доношења одлука и заштите професионалног интегритета. Не заборавимо да у цивилни сектор спадају и сва струковна удружења. Додатно, цивилни сектор не учествује у довољној мери у заједничким пројектима с установама, што представља неспособност преговарања и налажења заједничких решења у оба домена – и у институционалном, и у ванинституционалном. Зато је важно да студенти „на

⁸ Детаљније: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/trump-van-gogh-painting-guggenheim-museum-gold-toilet-us-president-white-house-melania-new-york-a8178731.html>

свом терену” имају могућност да упознају све релевантне актере на сцени, идеје, промишљања, проблеме, облике сарадњи, платформе и сл. Акцент овде треба свакако ставити на термин „на свом терену”, јер он означава не само географију (слушаоницу, долазак „других” у госте), већ и ментално стање – као врсту искреног и отвореног преиспитивања речи и дела гостију као представника својих институција и организација. Уједно, то је и модел упознавања с будућим колегама у условима колико-толико равноправних могућности. Као илустрација, добро је, а и веома лепо видети, како директори најзначајнијих установа културе и истакнуте личности искрено и отворено, спремни на дијалог и дебату, одговарају на студентска питања одговорима који нису нити генерички, нити унапред припремљени.

Резервоар нових идеја

Искуства из разговора с гостима и дебатним предавачима акумулирају се у студентским есејима и, нарочито, групним завршним пројектима. Завршни пројекти представљају комбинацију онлајн курираног садржаја и јавне презентације – одбране пројекта. Увек изазивају посебно узбуђење јер оцену квалитета процењују три професионалца из области културног наслеђа, али и сами студенти. Тиме је избегнута форма класичног испита и нервоза која га уобичајено прати, али је и створен осећај извесне иницијације у реални свет с другачијим правилима. Уједно, отворене теме и свима доступан садржај представљају својеврсну документацију о томе шта је у видокругу и у вредносном систему генерација које долазе, какви су начини комуникације, али и естетика комуникације, етика рада и сл. Овде је добро напоменути да је већина пројекта феноменолошка и ретко када припада само једној (матичној) дисциплини традиционално установљеној на Филозофском факултету. Оно што се јасно осећа је да су студенти веома позиционирани на линији антропологизације наслеђа, чак и када се ради о „чистим” уметничким или историјско-уметничким темама. Баш као и у малопређашњој дискусији о границама реалног, тако је и овде идеја границе између дисциплина ретко када чврсто зацртана. Наслови већ сами по себи указују на поље деловања и вредносни оквир: *ArtTinder*, Музеј сујеверја, Сећања.уи, Који је твој страх?, Археологија савремености, Међународне романсе, Музеј заборављених ствари, Затворена врата, Комерцијализовање уметности, БеоГраф, Како се изгубити у Лувру, Живот у фасцикли, Филм и протест, Кликни за археологију, Прљави послови, Пази! Наслеђе из претходних година или, пак, овогодишњи *ТерАРТtеmо се...*, Трг испод трга, Сеобе, *StartArt*, *Pismo/Глава*, Музеј поезије, *ArtLista*, *ООО-РУК!*, *Покр3т...*

Никола Крстовић

РАДИОНИЦА У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА „ИСТРАЖИВАЊЕ И ОЧУВАЊЕ ВИНОГРАДАРСКЕ СЛАВЕ (СВ. ТРИФУН, СВ.ТРИВУН)” У МУЗЕЈУ КРАЈИНЕ У НЕГОТИНУ, 5. ОКТОБАР 2019. ГОДИНЕ

У оквиру пројекта „Истраживање и очување виноградарске славе (Св. Трифун, Св.Тривун)”¹ организована је радионица у Музеју Крајине у Неготину, у суботу, 5. октобра 2019. године. Радионицу посвећену очувању виноградарске славе Св. Трифун као елемента нематеријалног културног наслеђа (НКН) водили су стручњаци из институција културе који су активно укључени у заштиту те врсте наслеђа. Ова радионица окупила је чланове локалне заједнице који се баве виноградарством, туризмом и просветном делатношћу, с циљем ближег упознавања са значајем очувања нематеријалног културног наслеђа, као и улогом локалне заједнице у његовом препознавању и заштити.

У првом делу радионице др Милош Матић и др Марко Стојановић из Етнографског музеја у Београду ближе су упознали заинтересоване чланове локалне заједнице с одређењем појма нематеријалног културног наслеђа – онако како је дефинисано Унесковом конвенцијом (2003),² те с улогама носилаца, стручњака и институција културе у очувању тог *живог* људског наслеђа. Затим је мср Наташа Младеновић Рибих, представник Центра за нематеријално културно наслеђе Србије, говорила о процедури уписа еле-

¹ Пројекат „Истраживање и очување виноградарске славе (Св. Трифун, Св.Тривун)” реализује се уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије, а његов је носилац Музеј Крајине у Неготину. Овим пројектом планирано је да се, у сарадњи с регионалним координаторима за нематеријално културно наслеђе и стручњацима из институција културе, спроведе теренско истраживање с циљем утврђивања присутности виноградарске славе на територији Републике Србије, нарочито у областима с развијеном виноградарском традицијом, као што су Тимочка Крајина, Жупа, Фрушка гора, Сремски Карловци, Смедерево, Вршац, Топола и Оплепац. Поред идентификовања елемената обичајне праксе и њених носилаца, анализом прикупљених података би се установиле локалне варијанте прослављања Св. Трифуна као заштитника виноградарства, те мапирале активности у вези с очувањем овог *живог* наслеђа. Крајњи циљ овог пројекта је израда номинационог досијеа за упис виноградарске славе у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије. Више о пројекту видети на: https://www.facebook.com/pg/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D1%98-%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%98%D0%B8%D0%BD%D0%B5-462611267143627/photos/?tab=album&album_id=3142881282449932.

² Унескова Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа усвојена је 2003. године, а ратификована је у Народној скупштини Републике Србије у мају 2010. године. Текст Конвенције доступан је на: <http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>.

мената у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа и потребној документацији која је саставни део номинационих досијеа.³ Уследило је излагање регионалног координатора за нематеријално културно наслеђе за источну Србију Сузана Антић из Народног музеја Зајечар и Емиле Петровић из Музеја Крајине, које су представиле досадашња теренска истраживања и рад на номинационом досијеу виноградарске славе (Св. Трифун, Св.Тривун), која ће бити предложена за упис у Национални регистар НКН Србије. Такође, приказан је кратки филм посвећен берби грожђа у Неготинској Крајини, као и филм посвећен виноградарској слави.

Уследио је разговор током којег су чланови локалне заједнице изнели своје мишљење о различитим аспектима виноградарске обичајне праксе. Виноградари су говорили о процесу производње вина, сарадњи с локалном самоуправом, али и потреби да се што више младих укључи не само у прославу виноградарске славе, већ и у сâм посао производње вина. Представници Туристичке организације Општине Неготин говорили су о пратећим манифестацијама у оквиру прослављања виноградарске славе и истакли да желе да нађу праву меру, како овим садржајима не би нарушили саму обичајну праксу. Такође, било је речи и о преношењу знања о обичајима овог краја, али и о нематеријалном културном наслеђу уопште, кроз формалну едукацију у локалној основној школи. Радионица посвећена очувању виноградарске славе Св. Трифун као нематеријалне баштине била је добра прилика за размену искуства између носилаца нематеријалног културног наслеђа, заинтересованих чланова локалне заједнице и стручњака, где је акценат стављен на финализацију рада на предлогу за упис виноградарске славе на Националну листу НКН. С тим у вези, сагледане су активности локалне заједнице које се организују поводом прослављања Св. Трифуна и разматрани начини на које ове активности могу да се унапреде и допринесу развоју програма одрживости ове обичајне праксе, што је важан предуслов за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије.

мср Наташа Младеновић Рибих,
Центар за нематеријално културно наслеђе
при Етнографском музеју у Београду

³ Усвајањем Унескове конвенције (2003) држава Србија се обавезала да ће на својој територији предузети мере које су неопходне за очување нематеријалног културног наслеђа. С тим у вези, формирана је мрежа стручних тела и институција које су активно укључене у имплементацију Конвенције, попут Центра за нематеријално културно наслеђе Србије, при Етнографском музеју у Београду. Један од основних задатака Центра је вођење и чување Националног регистра нематеријалног културног наслеђа, као и целокупне документације о нематеријалном културном наслеђу у електронском, папирном, видео и аудио облику. Више о раду Центра, али и процедури уписа на Националну листу погледати на: <http://www.nkns.rs>.

ПРИКАЗ ПУБЛИКАЦИЈЕ БАЊА КОВИЉАЧА: ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ I

Вишеслојна истраживања предеоних целина, становништва и његове културне историје захтевају дуготрајан, темељит и посвећен рад, при чему се боравак на терену показао као незаменљив. Од почетних претпоставки до успостављања целине, монографија етнологичке Марије Шћекић Марковић о Бањи Ковиљачи управо сведочи у прилог таквом ставу. Ауторка у поглављима своје публикације из много углова разматра истражене податке о дуготрајној непрекидној насељености шире тзв. антропогеографске области којој припада данашњи бањски урбани простор смештен при горњем току реке Дрине. Приступ за који се Марија одлучила у обликовању костура на основу којег ће изградити монографију најпре се може представити као мултидисциплинарни, због тога што одељци садрже податке из домена археологије, историје, етнологије и географије с антропогеографијом, а потом укључује историју медицине, здравство и школство, те разматрања о балнеолошким феноменима у оквиру туристичке теорије и праксе, а све то у антрополошком контексту за који се по образовању, искуству и личном коду одлучила у изградњи своје професионалне каријере.

Монографија о Ковиљачи несумњиво представља заокружену целину о одређеним елементима на основу којих је могуће сагледати читав, рекло би се, комплекс различитих услова на основу којих је она постала (и остала) бањско лечилиште с традицијом која се протеже у три века. У исто време, методологија којом нас ауторка води кроз миленијуме постојања насељеног подручја чије је наслеђе уграђено у савремени културни контекст становништва Бање, Јадра, целог Подриња, па чак и шире, оставља довољно истраживачког простора на основу којег не само да је могуће, већ је и неизоставно потребно проширити наша лаичка и стручна знања. Говорећи о Смрдан Бањи, Бари, Смрдану, Ковиљачи и Бањи Ковиљачи, ауторка успоставља редоследни систем одељака *Положај и име насеља, Историја Бање Ковиљаче и њене околине, Скела на Смрдану и ђумрук на Шепачкој Ади, Становништво, Ковиљачка парохија до 1914. године, Школство у Ковиљачи до 1914. године, Путеви и путовање, Ханови, механе и гостионице, Лекари и физикуси, Развој и уређење бање од 1846. до 1902. године, Изградња Бање Ковиљаче од 1902. до 1914. године, Живот у Ковиљачи – бањске сезоне 1910–1913, Прилог статистици посета, Путотисни извори о Бањи Ковиљачи*. Циљ монографије био је не само да читаоца уведе у историјско-друштвено-културну фактографију путем чињеница, компарација, доследно спроведених аналитичких и синтетичких процедура, већ и да

својеврсном драматургијом излагања уведе читаоца у много шири план од искључиво стручног, спознајног и осећајно хладног. Смене широких планова, најчешће хронолошки постављених, с разматрањима о одређеним жижним тачакама у оквиру омеђених временских периода, учесника и догађаја, омогућавају читаоцу да податке и спроведене аналитичке поступке сагледава у функцији прогресивне надоградње ка јединственом свеобухватном закључку. Истовремено, помоћу неке врсте путоказа уграђених у специфичан стил ауторке, читалац следи параметре на основу којих, могуће, гради претпоставке за нова, следећа унакрсна преиспитивања изложене материје и синтетичких закључака проистеклих из текста.

Градећи хронолошку нит за читања културне историје ширег простора Бање Ковиљаче, ауторка указује на то да су од праисторије до савремених дана рудна богатства, минерална својства бројних извора пијаће воде, као и непосредна могућност разноврсне комуникације путем водотокова реке Дрине одредили специфичан статус становништва. Миленијумима дуги процеси стварања културних наслага на основу интеракције настале војном, економском и политичком доминацијом новопридошних према стариначком становништву, а потом и неминовних културних прожимања и одређених елемената асимилације у оба правца, означени су управо значајем помених виталних ресурса. Заједница која их је баштинила и њима управљала стога је превасходно означена најширим друштвено-културно-економским резултатима до којих је у различитим периодима долазило њиховом експлоатацијом. У таквом контексту не чуди што је Марија прву целуларну целину заокружила излагањем о скелама на Смрдану и Шепачкој Ади, наводећи обиље података о миграцијама становништва, робе, културних утицаја, а потом и политичко-војним условима у којима је проходност српског становништва између две велике административне области Отоманске империје омогућавала подизање идентитетске и државотворне свести.

Следећа од, условно речено, целуларних целина заокружује разматрања о конституисању српског идентитета простора на којем се налази Бања Ковиљача. Разматрање започиње одељком о становништву у којем су хронолошки преплетени сукцесивни периоди у опадању османлијске власти са све значајнијим административним, конфесионалним и економским утицајем обновљене српске државе и његовим одјецима у, савременим речником исказано, локалним сеоским и градским заједницама, потом се наставља у оквиру постојања Ковиљачке парохије у својству културног стуба око којег се окупљало становништво које је у таласима насељавало ширу област у којој је смештена данашња бања, а завршава развитком система школства и образовања у Ковиљачи. У оквиру ове целине већ је јасно назначено уже усмерење ка просторно-временским координатама у чије средиште је постављено већинско српско становништво, које до данас сачињава основну супстанцу на основу које су се одвијали културно-историјски процеси у којима је бањско лечилиште постало окосница малтене целокупног живота заједнице. Наслањајући се на назначену другу целину

у којој су широком опсервацијом образложени услови, узроци и последице, рекло би се, уобличавања локалног идентитета у оквиру ширих идентитетских процеса целе Србије, трећа започиње излагањем о историјском развоју путне мреже и етапама њеног дефинитивног структурирања кроз јадарско и подрињско подручје. У овој целини запажа се далеко значајније учешће стриктно етнографске грађе о начинима изградње, изгледу и квалитету сувоземних и водених саобраћајница, а поготово о и данас чувеним саобраћајним средствима каква су биле дринске лађе, чамци и скеле. Посебно треба нагласити да одељак о путевима и путовањима назначавача постојање и улогу различитих професионалних група, које су одржавале несметано и сврсисходно одвијање различитих врста саобраћаја, што су дербенције и мартолози, а потом о, како наводи, кирицијама, трговцима, варошанима, Османлијама, Цинцарима, Грцима, Татарима – професионим, у служби писмоноша, истовремено говорећи о другој страни проходности дринског путног коридора у којем су место нашли шверцери, лопови, разбојници. Доследно излажући материју којом се бави у монографији, ауторка у наставку целуларне целине говори о, речником туризма прецизирано, угоститељским и смештајним просторима, и то у континуитету од периода српске средњовековне државе, преко утемељавања, раста и опадања институција османске власти, до учвршћења обновљене српске државе током 19. века. Како разматрања у монографији одмичу према савременом културно-историјском периоду постојања лечилишта Бање Ковиљаче и све значајнији обим и квалитет података потпада под поље проучавања етнологије, у одељку о смештају и исхрани путника кроз ковиљачко подручје Марија Шћекић говори о средњовековним свратиштима, коначиштима и манастирским страннопријемницама, потом о врстама, квалитету и архитектури ханова и караван-сараја у време османске окупације, па све до крчми и гостионица, те из турског доба наслеђених механа и кафана. Посебан квалитет овог одељка је и посредно читавање законских одредби и народне институције гостопримства као двојног предуслова за утемељавање искоришћавања балнеолошких капацитета Бање Ковиљаче, тачније, назнака за потоњи настанак лечилишта, хотела и приватног смештаја у функцији својеврсног обликовања елемента локалног идентитета.

У последњој, условно целуларној целини, ауторка заокружује излагање својих прилога за историју културног простора, у оквиру којег, на првом месту, Дрина представља изванредан коридор у којем су до савремених дана обављана дневна, сезонска и метанастазичка покретања становништва, а на другом и трећем, не мање значајна, постојања вредног рудног богатства и изузетних балнеолошких квалитета извора, допринели томе да Ковиљача вековима буде окосница за жив и разноврстан развој градске средине, и локалних сеоских средина. С обзиром на то да у последњим поглављима говори о несметаном развоју бањског лечилишта у оквирима постојања савремене српске државе, излагања о лекарима и физикусима могу се дискурзивно посматрати као везивно ткиво за целине о путовањима и конкрет-

ном развиту Бање, те подједнако образлажу значај стручног особља за путну и смештајну инфраструктуру, као и за обликовање самих медицинских капацитета у својству специфичног домена процеса урбанизације. У прилог својим разматрањима, Марија Шћекић Марковић доноси мноштво документарне грађе, предочава законска акта и административно-правне одлуке о свим условима и ограничењима за бројна поља у којима су се читавали развој и бољитак, а све то обиље података приближава читаоцу архивским наводима и цитатима из ауторских текстова других стручњака и научника који су се бавили истом или сродним темама. Управо стога, на основу предоченог приступа у последњој целуларној целини и уопште, пред нама израња не само свеобухватно представљени развитак микроцелине Бање Ковиљаче, већ и, на основу њеног примера, процес промена у одређеним доменима целокупне српске државе. Како је већ наведено да ауторка монографије оставља могућност стручном читаоцу да циљеве и резултате разматрања тумачи у линеарном или унакрсном кључу, чињеница да су подаци предочени на основу материјалних доказа, писаних сведочанстава и ликовних извора истражених у архивској грађи, документима, путописној и, посредно, чак романсираној литератури, представљају савремено и можда помало неуобичајено монографско решење. О таквом истраживачком домету један од њених рецензената наводи као закључак:

„Исти (разноврсни подаци, МС) су посматрани методом анализе, селективно и компаративно, те се будућем читаоцу презентују само проверена знања и чињенице. Из документоване анализе и презентовања знања из литературе, документације и архивске грађе, израстају добро постављене синтезне, закључне реченице и ауторови ставови, као надоградња онога што је у литератури већ речено, некима, мање или више, познато, а сада осветљено на нов начин.”

Напоследку, треба говорити о томе да приступ Марије Шћекић Марковић у, како сам наслов говори, првом опусу прилога за историју Бање Ковиљаче, отвара простор да се у даљим истраживањима детаљније образложе услови под којима је непрестано жив културни простор означен у ширем контексту. Малтене двовековно постојање бањског лечилишта, препознатог притом у својству значајног друштвено-привредног ресурса још током прве владавине кнеза Милоша, стоји насупрот одлукама да у оба светска рата Ковиљача постане нека врста транзитног стационара за становништво избегло с других простора. Ратна догађања током деведесетих година и, нажалост, таласи имиграната с Блиског истока, о томе још једном сведоче у најновијем периоду. Надам се да последњи пут формирани избеглички центри у Бањи Ковиљачи свеједно остају савремено сведочанство које треба уградити у будуће прилоге за њену културну историју. У том правцу посматрано „унапред”, чињеница да Бања, уз Врњачку и Буковичку један од неизоставних симбола балнеологије у Србији, на ширем плану очигледно није била до-

вољно значајна да се очува као урбана целина од изванредног значаја. Њен усуд и статус пограничног насеља, који је, како је већ назначено, оставио трага и у битно другачијем контексту, неизоставно треба разматрати у потпуно антрополошком кључу и ширем истраживачком пољу.

Марко Стојановић
Етнографски музеј у Београду

Сл. 1. Гостионица у Бањи Ковиљачи 1903, Музеј Јадра

Сл. 2. План Бање Ковилјачке 1862. Инжењер Јован Новак.
ФБ Подриње кроз историју 2014.

Сл. 3. Извор бакарне воде. Колекција Стјепановић

Сл. 4. Градуисана бањска чаша, Колекција Стјепановић

Сл. 5. Колекција Стјепановић

Сл. 6. Колекција Стјепановић

НАРОДНА КУЛТУРА У МУЗЕОЛОГИЈИ МЕДИЦИНЕ ПОГЛЕД НА ПУБЛИКАЦИЈУ *МУЗЕАЛИЗАЦИЈА МЕДИЦИНЕ: МУЗЕЈИ И ЗБИРКЕ У СРБИЈИ* –

Делатност етнографске музеологије сустижу бројни изазови у савременом окружењу, почев од тога на који начин посматрати традиционалну окосницу – материјална културна сведочанства у својству музејских предмета, па до граница поља у којем уопште треба разматрати и тумачити народни живот с припадајућим системом вредности. Међу подручјима која су несумњиво разматрана у другачијем светлу током означајућег раста броја и квалитета музеја током друге половине 20. века, треба говорити о делокругу рада у којем се музеологија сусретала с појавама, моделима, процедурама и обрасцима везаним за народну медицину. Јавни дискурс у културама Европе или шире, у оквирима тзв. Западне цивилизације, којој припада и подручје Балкана, мењао се током последњих деценија према народним системима лечења: од полемичног става према достигнућима утемељеним на, рецимо, хиљадугодишњим искуствима у традиционалном лечењу припадника великих цивилизација Истока, преко популарне културе која нам је „на мала врата” предочила бројне концепте и процедуре у оквирима значења термина алтернативне медицине, па све до савременог приступа у којем се у односу на званичну, научну, признаје постојање комплементарне медицине.

Некадашња дисциплина етнологије малтене је целокупан традиционални систем лечења: медицински, стоматолошки, ветеринарски, и чак – балнеолошки, у начелу сврставала у делокруг истраживања тзв. духовне културе. Такав став проистекао је из бројних разматрања у којима је у народним, традиционалним системима мишљења и деловања препознато веровање у недељив однос човека према материјалном, и свету неопипљивог, читаван преваходно у народним знањима, вештинама и веровањима у силе природе и космоса. Етнографска музеологија, иако доскора стандардизована за приступ у којем је музејски предмет основа за делатност, свеједно је пратила такав приступ и установљавала збирке и колекције са садржајима везаним за поменути домен. Не одлазећи даље од Етнографског музеја у Београду (у статусу матичне установе за етнографски материјал) навео бих да о систему вредности читаваном у народном лечењу треба говорити на основу музеалија смештених у збиркама *Предмети уз обичаје* и, најпре, *Народна знања и веровања*.

Како је етнологија данас редефинисана у различитим пољима антропологије, а, како је наведено, музеологија иде све даље у сагледавању својих све бројнијих могућности деловања, на почетку овог „погледа према” на-

правио бих малу дигресију ставовима о постојању већ вековног неумитног процеса у којем је савремена, позитивна или научна медицина потиснула народне лекаре и видаре, те предочавањем да током последњих деценија музеји који се баве научним, техничким и технолошким развојем – у који су укључени истраживања и репрезентације о модерној медицини, постају све атрактивнији за циљне групе посетилаца формираних у нашем информатичком окружењу.

Непосредан повод за један од могућих погледа на досадашњи, у основи – дистинктиван однос специјализованих музеологија, у које су укључене народна и савремена медицина те, као последица тога – релације етнографске и научно-техничке музеологије, јесте публикација *Музеализација медицине: музеји и збирке у Србији* ауторке Јелене Јовановић-Симић. Монографија је издата поводом тридесетогодишњице Музеја науке и технике, издавач је Музеј науке и технике, а сама ауторка руководилац збирке Музеј српске медицине у Музеју науке и технике. Обимна монографија подељена је на три велика одељка, у којима су разматрани медицински музеји у свету, музеализација медицине у Србији и музеализација историје медицине у Србији. Целокупан садржај монографије сачињавају целине у којима су предочене најстарије праксе колекционирања до настанка медицинских музеја, класификација медицинских музеја, рани модерни експериментални музеји, музеји у функцији медицинског образовања, музеји у функцији здравственог просвећивања, музеји историје медицине, циљеви рада и послаће медицинских музеја, потом оне усмерене ка конкретним разматрањима стања у Србији, почев од постанка, развоја и делатности медицинских збирки и музеја, преко Музеума реткости, збирке препарата Српског лекарског друштва, Здравственог музеја Друштва за чување народног здравља, Музеја за хигијену Централног хигијенског завода и Стална земаљска хигијенска изложба, па све до Медико-историјског музеја Централног хигијенског завода, Музеја и збирке Медицинског факултета Универзитета у Београду, Универзитетске збирке и музеја основаних после Другог светског рата, Музеја санитета НОБ-а, класификације медицинских збирки и музеја и прегледа медицинских збирки и музеја у Србији. Напослетку, Јелена Јовановић-Симић говори о томе на који начин је препозната потреба и обављена систематизација музеализације историје медицине у Србији, што је разматрано у одељцима о изучавању историје медицине у Србији, пионирским радовима, Медико-историјском музеју као првом научном центру за историју медицине, научним друштвима и секцијама за историју медицине као научним форумима, периоду стагнације организованог рада, обнављању и раду Секције за историју медицине СЛД, анализи историографско-медицинских тема у периоду 1955–2010. године, Музеју српске медицине СЛД као примеру музеализације историје медицине, оснивању Музеја српске медицине СЛД, формирању фонда Музеја српске медицине СЛД и концепцијама сталних поставки, те делатности Музеја српске медицине СЛД (1955–2010).

Репрезентативан приступ ауторке обимном медицинском наслеђу заснован је на излагању и разматрању различитих врста грађе, извора и музеолошких информација, те синтетичком приступу у анализи, стеченом прожимањем њеног академског образовања надограђеног искуствима стеченим у специфичном пољу музејске делатности и окружења музејских институција. Како је на први поглед јасно да такав поступак подразумева опредељење за методолошке оквире научно-техничке музеологије, у контексту погледа из етнографске према поменутој музеологији непосредан повод не подразумева научно-технички дискурс из којег би проистекао критички став о неспорном, у неку руку пионирском достигнућу у сагледавању домаће медицинске музеологије. Управо супротно, на основу чињенице да народни живот представља основу на којој је дефинисан потоњи развој савремених заједница, а потом и да је традиционални систем вредности прожимањем уграђен у савремено културно окружење, у даљем тексту начињен је покушај да се укаже на то како постоји простор у којем поглед из угла етнографске музеологије говори у прилог могућностима за мултисекторско музејско повезивање на основу подизања свести и капацитета за опсежнији рад у музејима.

Својеврсни кредо публикације представља став са самог почетка, по којем медицински музеји представљају институције заштите у којима се сакупљају, чувају и излажу (комуницирају) медицински предмети, као и други, пошто су у музеолошком значењу медицински предмети сва она сведочанства материјалне културе која су примарно била у функцији очувања здравља, спречавања болести или лечења. На таквој платформи изложена су бројна искуства и решења на основу којих протомедицинском музеологијом треба сматрати различите варијанте колекционарског приступа у достигнућима лекара античких цивилизација, потом укључивање религијски прожетих метода лечења насталих током дугог периода средњовековља, а напослетку – настанак заиста медицинских пробоја током ренесансе и просветитељства, који су обновљеним окретањем ка човеку као интегралном елементу живог света у природном окружењу неумитно водили ка научној медицини. Такав приступ у сваком је случају образложен чињеницом да до сада у домаћој музеологији нису обављана детаљна истраживања о мотивима, узорима, моделима аквизиције и садржају музејских фондова, а потом концептима и реализацији поставки у области медицинске музеологије, која чак дословно настаје током првих деценија 21. века.

Излагање обимне грађе и следствена разматрања у првом одељку указују на почетке колекционарства у историји медицинске музеологије, о настанку модерних експерименталних музеја, музејима у функцији медицинског образовања и здравственог просвећивања, о музејима историје медицине. Доследно хронолошки и концептуално представљен процес развојка музеализације медицине, међутим, прескаче феномен дугог трајања народне медицине која је практикована у оквирима традиционалних заједница на подручју Србије. Такав приступ умањује значај чињенице да ниједна култура ни цивилизација нису самотворне, већ да баштине достигнућа,

знања и вештине свих претходних на истом тлу и оних с којима су биле у контакту. У светлу постојања наших традиционалних заједница то значи да су њихови припадници лечени на основу наслеђених и преузетих искустава од, у најмању руку, времена великих античких цивилизација Грчке и Рима, које су, уосталом, иницијално обликовале данашњу Европу. Народно познавање природног окружења и могућности примене знања и вештина о њему у областима употребе биљака и минерала, процедура насталих на основу познавања хумане и зооанатомије, физиологије, а потом превентиви, хигијени и другом несумњиво су, између осталих, оличене у актуелним концептима очувања и одрживог развоја нематеријалног културног и аграрног наслеђа. На другој страни треба говорити о томе да религијом прожети модели и процедуре, о којима ауторка говори у одређеном контексту, такође припадају у најмању руку синкретистичком практиковању народне медицине. У прилог томе треба рећи да веровање у лековиту моћ молитве представља само другу страну веровања у лековите моћи ритуално изречених речи, какво постоји при народној, магијски заснованој пракси бајања. Конкретан пример за синкретизам званичне и традиционалне побожности у практиковању народне медицине били би жртвени предмети, мотиви, које ауторка помиње, али приписује искључиво религијским процедурама.

Већ у уводном делу наведено је како стандардизована, традиционална етнографска музеологија препознаје народну медицину као интегрални део начина живота, у најмању руку, припадника сеоских заједница који су сачињавали гро становништва данашње Србије. На основу тога предочена могућност да традиционални модели лечења могу бити разматрани у својству историје медицине не пренебрегава се чињеница да одређене аспекте није могуће тумачити ван појмова надрилекарство, шарлатански приступ или злоупотреба сујеверја у светлу некадашњих система вредности. Но, историја званичне медицине такође памти многе превазиђене теорије, и чак – странпутице у процесу напретка. Због свега тога не треба занемарити то да у оквиру своје редовне делатности, на пример, збирка Народна знања и веровања у Етнографском музеју музеализује предмете који садрже информације о стоматолошком лечењу, фитотерапији, пуштању крви и вантузама, пракси обрезивања – *сунећења* и другом, и то бар у истом проценту као и они који документују саливање страве, бајалице, веровања у моћ амајлија. Не треба заборавити ни то да су у научним и стручним чланцима, потом и етнографским прилозима предочени народни облици поступања у домену ортопедије и трауме, лечења облогама и масажом, балнеолошким купкама и оралном применом лековитих вода.

Пресек стања о пракси музеализовања предмета везаних за културу медицине у Србији, какав је начињен у *Музеализацији медицине* већ по уводној изјави саме ауторке неизоставно указује на то да је доскорашњи угао сагледавања донекле био условљен ентузијазмом медицинара, који су се одлучили да оснују медицинске колекције, збирке или музеје, у којима су заштиту културних сведочанстава спроводили искључиво професионалци уз своје

редовне дужности у здравственим или образовним установама, а поготово пензионери из области здравствене заштите који су били заинтересовани за област историје медицине. Такав је приступ несумњиво довео до тога да музеологија медицине прати ускостручну музејску делатност, која је, опет, уважавала искључиво историјат и достигнућа савремене, научне медицине. Управо стога поглед начињен из перспективе етнографске музеологије, за који сматрам да може бити добродошао за ширу опсервацију културе медицине (овде назначене у антрополошком, не здравствено-просветитељском концепту), указује на то да народна практиковања и модели лечења могу, као, уосталом, савремени концепт комплементације традиционалног у области саме медицине, бити уважени за музеолошка разматрања. Утолико пре несумњиво драгоцени, пионирски и својеврсно утемељитељски научно-стручни прилог вишег кустоса Јелене Јовановић-Симић, треба препознати као темељ даљег развоја у правцу интердисциплинарног и интерсекторског повезивања различитих, у досадашњем раду стандардизовано схваћених музеолошких „фиока”. У прилог томе назначавам како неким од могућих области сарадње треба сматрати савремена сусретања и прожимања традиционалних, народних система вредности и данашњег информатичког окружења, прочитаних у еколошком приступу и борби против климатских промена, свеопштег загађења и неконтролисане употребе хемијских супстанци. Знајући како је нови приступ музејској делатности, нова музеологија, допринела томе да дословно сваки производ деловања људи може постати предмет музеализације и музеолошког промишљања, домаћа медицинска музеологија која себе не види искључиво у домену деловања заједнице техничких музеја може постати активан агенс друштвеног деловања, и укључити се у редефиниције јавног дискурса о томе шта је било, шта јесте и шта може бити здравље људи и живог природног окружења.

Напоследку, и поново уважавајући допринос *Музеализације медицине*, поглед завршавам цитатом:

Ново послање музеја сликовито су сажели Арнолд и Чаплин 2013. године у неколико реченица: „Медицински музеј је мртав. Живео медицински музеј. Или радије, живели они простори који траже да укључе аудиторијум у дискусије и промишљања са темама о здрављу и благостању, о морбидитету и морталитету, о праксама лечења. И живели они који то чине користећи материјалну културу, предмете који обликују, или су сами обликовани нашим разумевањем шта значи бити човек у здрављу и болести. Медицински, али не превише дефинисни медицинском. Музеји, али не једноставно одређени својом улогом чувара сабране материјалне културе медицинских наука. У односу на постмедицински музеј, предвиђамо појаву институција које траже да редефинишу оно што се подразумева под појмом медицински, као и само искуство посете музеја.” (Arnold and Chaplin, *Afterword: Wellcome Collection*).

Слика 1. Детаљ изложбе *Век и по београдске болнице*

Слика 2. Детаљ сталне изложбе

Слика 3. Велика открића

Слика 4. Војни санитар

*Марко Стојановић
Етнографски музеј у Београду*

Хронике

КО СМО МИ? О ИЗЛОЖБИ „НАЗРНИ, ПА СЕ ВРНИ” ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Поводом 117 година самосталног рада Етнографског музеја у Београду, септембра 2018. године отворена је изложба „То смо ми – народна занимања у Србији (Назрни, па се врни)” ауторског тима који су чинили музејски саветници Душица Живковић, др Милош Матић, др Марко Стојановић и Јелена Тешић-Вулетић.

Увек када се осмишљавају програми којима се обележавају Дани музеја или други значајни јубилеји, чита се тенденција да се креира не само репрезентативна, већ и прецизна слика установе кроз материјал који се у њој трезорира. Тако је било и овога пута – ауторска идеја водиља заснивала се на настојању да се поставком представи својственост Етнографског музеја. Међутим, мултидисциплинарни тим је овом приликом отишао и корак даље, тумачећи специфичност музеја као јединство различитости, иначе последњих година веома распрострањен концепт, како у уметничким круговима, тако и код креатора европских културних политика. Да би то што успешније и остварили, кустоси су се одлучили за паралелну визуелизацију бројних идентитета наших предака у којима се без по муке може препознати савремени човек. Тако су, с једне стране, посетиоци могли да прате развој живота (кроз опипљива умећа), а с друге прогрес мисли (кроз нематеријалну баштину).

У складу с трендовима савремене музеологије и науке о баштини, којима доминира окренутост заједници и практиковање партиципативног приступа, у осмишљавању концепта и садржаја изложбе „То смо ми – народна занимања у Србији (Назрни, па се врни)” учествовали су, као консултанти, дугогодишњи сарадници, куратори и дизајнери УПГ „Ноћ музеја”. На тај начин је добијен потпунији одговор на питање, који је чинио окосницу истраживачке дилеме ауторског тима, а то је – шта Етнографски музеј заправо представља у нашој средини, односно – шта је оно што чини Етнографски музеј у малом. Такође, тако су се искристалисале и теме – природа и човек, путовања и трговина, убавило, живот у кући, и коначно, јавна занимања – кроз које су посетиоци могли да пореде и разумеју давнашња искуства и садашња знања. С тим у вези, изложени су и интерпретирани мање познати и ретко излагани предмети, који упркос вредности (и)ли реткости досад нису нашли место у сталној поставци и чувају се у депоу. Издвојићемо само неке: дикмен, пољопривредна справа за вршидбу жита с краја XVIII века; свадбени кондир Пегаз, из Књажевца, из XIX века, који је на свом пропутовању

кроз Србију видео и архитекта Ле Корбизје; хаша из XIX века; наћве, пушка кременјача, седло, оглавар и бисаге из XIX века; пастирски штапови, корпе, рударски шлем и кондуре, гајде, шкриња из прве половине XX века; корпица за кашичице, накит, појасеви из XIX и XX века; деље колевке, опанци, чарапе, пинакот, корито за испирање злата с почетка прошлог века; вотиви, накит... Додатно, радило се и на музеализацији нематеријалног наслеђа, попут језика и израза који се губе, обичаја и веровања који одумиру. Све је то било пропраћено богатом фото-документарном грађом, која је чинила ту танку нит којом правимо везу између минулог и садашњег, између носталгије и препознавања.

Панта реи, остало је забележено од Хераклита из Ефеса, прогрес је неумитан. Ова је изложба управо показала оно чиме треба да се поносимо – историјски буран, занимљив, културно разнолик, понекад и тежак пут који смо прошли да бисмо постали оно што јесмо данас. Нажалост, то је презентовано само уском кругу београдске публике, и заиста је штета што није било прилике да изложба гостује и у другим градовима, можда чак и у региону. Ипак, проширено поље музејске комуникације чинили су пратећи програми изложбе, намењени превасходно деци школског узраста, реализовани са сарадницима Центра за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, чиме је, такође, остварена сарадња струке и науке, што је у пракси редак случај.

Мане изложбеног простора Етнографског музеја, пре свега његова неконзистентност, као и обавеза да стална поставка буде „употребљива”, превазиђене су вештим архитектонско-сценографским решењима, те тематском организацијом по салама. Ваља, такође, напоменути да је неубичајен дизајнерски приступ Браће Буразера допринео атрактивној интерпретацији изложеног материјала.

Обележавања дугих истрајавања музеја увек са собом носе додатно бреме одговорности – шта, и на који начин представити и интерпретирати – јер, за разлику од повремених изложби, које су део редовних музејских активности, оне рађене о поводу пост(о)јања увек теже да искажу приказ целокупног сазнања. Такву развојну линију пратила је и ова изложба. Дођи, погледај, па се врати неки други пут, односно, „Назрни па се врни” – представља истински императив музејског пост(о)јања. Он, нажалост, често остане само пушта жеља. Међутим, у случају који је предмет овог писања, ауторски тим је применом савремених музеолошких постулата успео да тенденцију претвори у реалност, а захваљујући томе мисија музеја није остала само на речима.

Милица Божић Маројевић
Центар за музеологију и херитологију

НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ У КУЛТУРНОМ ЦЕНТРУ СРБИЈЕ У ПАРИЗУ, ОКТОБАР–НОВЕМБАР 2019. ГОДИНЕ

Изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије”¹, ауторке Данијеле Филиповић, одржана је у Културном центру Србије у Паризу, од 21. октобра до 26. новембра 2019. године. Изложбу је реализовао Центар за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду, као део годишњих активности у домену међународне презентације нематеријалног културног наслеђа. Овом изложбом међународној јавности представљено је 46 елемената који су уписани у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа,² који се води у папирном, аудио, видео и електронском облику, у Центру за нематеријално културно наслеђе Србије.

На отварању изложбе говориле су Данијела Чубрило, заменик сталног представника Србије при Унеску у Паризу, Тијана Чолак-Антић Поповић, директор Етнографског музеја у Београду и ауторка изложбе Данијела Филиповић, координатор Центра за нематеријално културно наслеђе Србије. Госпођа Чубрило изразила је задовољство због чињенице да је фокус ове изложбе на нематеријалном културном наслеђу, истичући да је ова област наслеђа изузетно присутна у активностима Унеска, те да је упознавање међународне јавности с разноврсношћу нематеријалне културне баштине од велике важности за промоцију наше земље. Она је подсетила да је нематеријално наслеђе у основи изградње идентитета једног народа и једне заједнице, симбол њиховог трајања и опстајања, али и важан чинилац културне разноликости.

Тијана Чолак-Антић Поповић захвалила се Министарству културе и информисања Републике Србије, Амбасади Србије у Паризу и Културном центру Србије у Паризу на подршци у организацији ове изложбе. Она је нагласила да одлуком Министарства културе и информисања од 2012. годи-

¹ Ова изложба имала је своју премијеру у Словеначком етнографском музеју, током маја и јуна 2018. године, а потом је представљена и публици Етнографског музеја у Београду, у периоду јул–септембар исте године. У међувремену је Национални регистар нематеријалног културног наслеђа постао богатији за 9 нових елемената, а Република Србија уписала је *невање уз гусле* на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Сходно томе, извршена је допуна првобитне поставке, како би публици у Паризу био представљен актуелни Национални регистар. Такође, штампано је и друго, измењено и допуњено издање тројезичног каталога (српски, енглески и француски) који прати изложбу.

² Детаљнији преглед Националног регистра нематеријалног културног наслеђа у електронском облику доступан је на: <http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns>.

не, под окриљем Етнографског музеја у Београду, ради Центар за нематеријално културно наслеђе Србије, као једно од стручних тела укључених у имплементацију Унескове конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа.

Посетиоцима се обратила и Данијела Филиповић, која је истакла да је ова изложба резултат рада великог броја сарадника мреже за очување нематеријалног културног наслеђа Србије, а пре свега носилаца наслеђа и локалних заједница. Нагласила је да су ови носиоци, кроз генерације, сачували елементе сопственог наслеђа, да би, уписом у Национални регистар, учинили значајан корак ка његовом даљем преношењу. Према њеним речима, циљ изложбе је да подстакне носиоце на препознавање значаја сопственог наслеђа и његовог очувања, али и да упозна ширу јавност с богатством и разноликошћу културне баштине Србије, уз подсећање да различите заједнице, живећи на истом простору, деле и елементе наслеђа.

Изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије” конципирана је тако да презентује нематеријално културно наслеђе Србије на два нивоа – националном и међународном. На првом нивоу елементи су груписани по областима у којима се испољава нематеријално културно наслеђе: обичаји, друштвени ритуали и свечаности; традиционални занати; знања и вештине у вези с припремањем хране; усмене традиције и изрази, укључујући језик који је носилац нематеријалног културног наслеђа и извођачке уметности. На другом нивоу детаљније су обрађени елементи из Националног регистра који су уписани на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства (*породична слава, коло – традиционална народна игра и певање уз гусле*) или су у процедури разматрања за упис (*злакуска лончарија*).

Полазећи од природе овог *живог људског наслеђа*, које се испољава кроз праксу, приказе, изразе, специфична знања и вештине, ауторка изложбе одабрала је најадекватније медије за његово преношење публици – фотографије и видео-материјал који сведоче присутности овог наслеђа у савременом свакодневном животу, породичним слављима, те различитим манифестацијама и друштвеној пракси, у којој учествују читаве заједнице. На овај начин представљене су бројне обичајне праксе, попут прослављања Ђурђевдана или обичаја изливања и паљења ратарских свећа; традиционални занати, као што су пиротско ћилимарство, клесарски занат и други; знања и вештине припремања хране, попут белмужа и кајмака; усмене традиције и изрази, као што су певање извика или здравице; те извођачке уметности, попут фрулашке праксе и свирања на гајдама. Овај визуелни материјал употпуњен је текстовима на српском, енглеском и француском језику, у којима се ближе описује свака од издвојених области испољавања нематеријалног културног наслеђа, указујући на бројност и распрострањеност елемената који јој припадају, те издвајајући њихове специфичности. Посебан акценат стављен је на елементе нематеријалног културног наслеђа који су уписани (или су у процедури за упис) на Унескову репрезентативну листу нематеријалног

културног наслеђа човечанства. Сваки од њих представљен је детаљнијим текстом, већим бројем фотографија, као и кратким филмовима који су били део номинационих досијеа за Унескову листу.

Поставка је употпуњена и предметима материјалне културе који представљају финални производ неке занатске вештине која је препозната као део нематеријалне баштине, попут изложеног опанка, којим је представљен опанчарски занат. С друге стране, поједини предмети имају функцију да материјализују обичајну праксу која је препозната као део нематеријалног културног наслеђа, као што је то случај с постављеном славском трпезом, која приказује све елементе потребне за приношење бескрвне жртве (славски колач, вино, жито), али и свећу која се пали приликом обављања ритуала и икону свеца заштитника пред којом се читају молитве.

Изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије”, на јасан и пријемчив начин упознаје заинтересоване посетиоце с Унесковим концептом нематеријалног културног наслеђа, основама имплементације Унескове Конвенције (2003) у Србији, разноврсношћу до сада препознатог нематеријалног културног наслеђа на територији Србије, као и његовим носиоцима, члановима локалних заједница, који представљају примарне чуваре *живог људског наслеђа* – оне који препознају, практикују, презентују и преносе специфичне праксе, знања и вештине будућим генерацијама.

мрр Наташа Младеновић Рибич,
Центар за нематеријално културно наслеђе
при Етнографском музеју у Београду

Етнографски музеј у Београду и
Културни центар Србије у Паризу
позивају Вас на отварање изложбе
„Нематеријално културно наслеђе Србије“
Аутор: Данијела Филиповић
Понедељак, 21. октобар 2019. године у 19 часова
Културни центар Србије
123 Rue Saint-Martin, 75004 Париз
Изложба је реализована уз подршку Министарства културе и
информацијске Републике Србије
Изложба ће бити отворена до 26. новембра 2019. године

Le Musée ethnographique de Belgique
et le Centre culturel de Serbie à Paris
ont le plaisir de vous inviter au vernissage de l'exposition
„Le patrimoine culturel immatériel de la Serbie“
Auteur: Danijela Filipović
Lundi 21 octobre 2019 à 19 heures
Centre culturel de Serbie
123, rue Saint-Martin, 75004 Paris
L'exposition a été réalisée avec le soutien du ministère de la
Culture et de l'Information de la République de Serbie
L'exposition sera ouverte jusqu'au 26 novembre 2019.

А ОД РОДИТЕЉА... МИРАЗ

Изложбени пројекат *А од родитеља... мираз*, ауторке Весне Душковић, музејске саветнице у Етнографском музеју, реализован је као један од врхунаца програмских делатности током 2019. године. Поставка изложбе отворена је на дан 20. септембар, и на тај начин укључена у циклус прослављања Дана Етнографског музеја. Изложено је преко стотину предмета из неколико збирки музеја – сви набављени у распону од једног века, а у фокусу ауторке нашла се друштвено-обичајна институција *мираза*, *својине*, *спреме*, *дара*, тачније – посебне женске имовине добијане склапањем брака. Експозицију преваходно сачињавају предмети на основу којих је репрезентована култура одевања, украшавања и становања. Између осталог, непосредно или посредно, они указују на облик и садржај у циклусима свадбених обичаја током последњих сто година. Циљ целокупног пројекта био је, како већ сажетак изложбе и каталога на сајту Етнографског музеја назначавача – да мало детаљније објасни појмове *мираз*, *својина*, *спрема* и *дар*, илуструјући их пописима и примерима из архива, часописа, литературе, и свакако музејским предметима. Изложбена поставка била је доступна дуже од шестомесечног циклуса излагања, постављена у некадашњем простору средишње етажне тренутне сталне поставке, и пропраћена обимним каталогот.

Организација експографског простора, обим и квалитет експоната, те пратећи каталог, аргумендују изванредан труд и постигнућа ауторке у систематизовању изложеног материјала. По правилима етнографске музеологије ауторка је пошла од свечаног обрасца изложбене невестинске одеће, потом је – преко козметичког прибора и поклона, *дарова* на сам дан венчања – стигла до сржи концепције – културних добара која су музеализована као елементи посебне женске имовине, *мираза*. Такав приступ омогућио је да изложба још једном потцрта значајне циљеве и резултате основне делатности, а то су већ сама музеализација и заштита етнографских културних добара. Управо стога, услед чињенице да је *мираз* репрезентован махом предметима из домена културе одевања, украшавања и становања, неизоставно треба уважити чињеницу како је било изузетно деликатно говорити језиком већ стандардизоване музејске експозиције о музеолошком сусрету културног контекста неопипљивог, тачније, традиционалног система друштвених односа, из којег је проистекао обичајно-правно-економски аспект функционисања патријархалног брака и брачних односа, с опипљивим, конкретним музеализованим доказима о постојању *мираза*. С обзиром на то да је, рецимо, текстил одавно утемељен у дискурс циљних група посетилаца о томе шта етнографска музеологија репрезентује из традиционалних заједница,

било је потребно комуницирати додатним подстицајима на основу којих су мотив и пажња посетилаца усмеравани ка институцији мираза као личне својине. Значај изложбене поруке утолико је већи када се зна да је, поготово за женске чланове, власништво над новцем представљало битно мањи удео облика својине заступљених у традиционалним заједницама. У прилог томе треба нагласити како су предмети из девојачке спреме, потоње личне својине у браку, у највећој мери представљали резултат вештина будуће невесте у изради текстилног покућства и одевних предмета. Повратком у савремено окружење уочава се како је њихово својство елемената мираза било један од критеријума на основу којих су, овај пут као музеалије, укључени у широки етнографски контекст наслеђа културе одевања и становања.

Домети и резултати изложбене делатности у оквирима музејске свакодневице неминовно су условљени унутрашњим, као и спољашњим музејским окружењем. Успостављене релације, на основу којих свака посебна експозиција оставља комуникациони траг у оквиру целине, у случају *A од родитеља...* *мираз* означене су изазовима сусрета неопипљивог система обичајних друштвених односа са стандардизованим излагањем у тематици и реализацији. Интерактивне релације између неопипљивог система друштвених односа и разноврсних институција које из њих произилазе постављене су у оквиру неписаног правила музејских стручњака да се култура репрезентује превасходно музејским предметима, а потом илустративним материјалом: архивалијама и другим сведочанствима с материјалним својствима. Сведочанства, међутим, у савременој музејској делатности превасходно су схваћена и тумачена као извори информација. Путем одговарајућих комуникационих канала она тек постају претпоставка – на основу вољних, осећајних и спознајних мотива и подстицаја, за настанак пуног доживљаја репрезентоване теме или студије. У пројекту Весне Душковић медијатор између извора информација и циљних група постао је исцрпан каталог. Правци комуникације између музејске поставке и свеобухватне улоге и значаја институције мираза одређени су свеобухватним опсервацијама о вертикалном, историјском контексту, те хоризонталном у различитим друштвеним заједницама – већинској српској и мањинским, како у етничком, тако и у конфесионалном. Тиражи стручних публикација у сваком случају не покривају мотиве за осећајно учешће и спознајне потребе свих чланова циљних група. Стога је опсежна уводна легенда у којој су сажети и посетиоцима предочени одређени делови каталога била својеврсна кључна алатка којом су непосредно стваране претпоставке за мотивацију и вољно учешће у настанку ставова о експографији и стручном садржају изложбе. Комуникационо и просторно ближа изложеном материјалу од каталога, легенда је остварила двојаку улогу: обиљем информација припремила је посетиоце за интегрални визуелни наратив поставке, а с друге стране, самим тим што није било других наративних легенди, омогућила је да експонати, у одређеном дискурсу, заиста буду изложени као што су некада бивале невестинске спреме. Централним представљањем *собе* – намештаја, текстилног покућства и

одеће, потом одељцима где су били изложени други елементи и целине ми-раза, посетилац је добио прилику да (пр)оживи значај материјалног статуса невесте (и породице из које она долази), који није био мање битан од њеног карактера, морала, привредних вештина и другог умећа којим је требало да допринесе новом домаћинству.

Сагледавајући домете пројекта *Мираз* у својству савременог репрезента стандардизоване етнографске музеологије не треба занемарити чињеницу да је он у основи прилагођен циљним групама код којих је, рекао бих, приступ својеврсним метаподацима о изложеном био далеко једноставнији. У протеклим деценијама и другачијем друштвено-културном окружењу спознаја и доживљај појединих елемената, или традиционалне културе у целини, били су обимнији и квалитетнији за целокупну заједницу, а не само циљне групе посетилаца. На тај начин изложбена поставка, која као своје комуникационе алате користи спрегу између изложених културних добара, илустративног материјала, стручних легенди и каталога, оставила је простор за комуникационе „цепове” у које су млађе генерације могле да сместе обиље података из других извора: Гугл, Википедија, интернет заједница у целини. Могуће је да вољно-спознајно-осећајна спрега произашла из таквог доживљаја изложбе није у потпуности означила задатке и циљеве ауторке, а све могућности за комуникацију с посетиоцима у стандардном кључу показале су се искључиво као предлог за бриколирање код савремених младих и страних посетилаца. На основу свега тога, сусрет добро организованог стандардног експонирања материјала и нових изазова какви су пред кустосима говори у прилог томе како је потребно стално преиспитивање канала који омогућавају да културна сведочанства (музејски предмети, архивалије и друго) постану квалитетни медијуми путем којих се што дубље сагледава њихово некадашње живо окружење. Све претпоставке које су садржане у примарном културном контексту тек непрекидним усавршавањем музејских алата постају извори информација на основу којих је могућа данашња музејска репрезентација бројних, за етнографску музеологију махом минулих културних феномена. Како савремена делатност у најширим оквирима очувања и заштите наслеђа подразумева све већу доступност технолошких алата за проширивање броја и квалитета канала на основу којих посетиоци могу да доживе музејске предмете у својству комуникационих медијума, управо је сусрет неопипљивог и материјализованог добра основа на којој се могу градити следећи нивои излагања стручних погледа и ставова о етнографском наслеђу.

Напослетку, назначивши већ да ниједан музејски пројекат не може бити, и не треба да буде издвојен од ширег окружења, у малом екскурсу излагања сматрам како треба рећи нешто и о улози и значају *Мираза* у просторној позицији на (некада) средњој од три етажне актуелне сталне поставке Етнографског музеја према осталим двома. На мезанину се, по измештању дела сталне поставке, већ годинама организују повремене изложбе различитих структура и тематике. Почев од зубуна из колекција музеја, преко тематике

преживљавања у Првом светском рату „из угла тзв. малог, обичног човека”, до обичајне институције карневала, колекције дечјих играчака или дискурса о наслеђу једне грађанске породице из Осијека. У сусрет разматрањима о новој сталној поставци, ово већ на први поглед указује на то да је вишегодишња изложбена политика Етнографског музеја у флукутирајућем односу према изазовима да се одрже релације повремених пројеката према тренутној сталној поставци *Народна култура Срба у 19. и 20. веку*. Друштвена институција мираза, у оквиру које су на нивоу наратива и изложбених порука посетиоцима репрезентовани елементи културе одевања, украшавања и становања, стога је у повезници с идејним концептом сталне поставке и, с друге стране, чињеницом да је средишња етажа с годинама измештенем поставком о својеврсној културној институцији ткања постала реконцептуализовани простор за широке тематске опсервације. Уколико комуникационе претпоставке, могућности и досега *Мираза* поставимо у још шире оквиру, уочава се да је идејни мотив свечаног обрасца народне културе одевања с прве етаже целуларно разрађиван у тематици колекције зубуна, а потом како је институцијом карневала у годишњем обичајном циклусу креативно обогаћена трећа етажа с ентеријерима у оквиру којих су репрезентоване прославе крсног имена, Божића и сточарских ритуала на Ђурђевдан. На другој страни су музеолошки широко схваћене повезнице о страдањима и преживљавању у Првом светском рату и о култури детињства у светлу експонирања колекције дечјих играчака. У асоцијативном низу према народној култури још даље одлази поставка с материјализованим сведочанствима о животу једне грађанске породице, а потом и друге, које су контекстом, тематиком или временским распоном који репрезентују специфично повезане с народном културом.

Марко Стојановић
Етнографски музеј у Београду

Поставка:

Анали

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА XXVIII МЕЂУНАРОДНОМ ФЕСТИВАЛУ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

XXVIII Међународни фестивал етнологског филма одржан је у времену од 7. до 10. октобра 2019. године у Етнографском музеју у Београду.

Током пролећа 2019. године одржали смо два консултативна састанка Савета Фестивала. Позив за учешће на овогодишњем Фестивалу упућен је крајем фебруара и трајао је до 31. маја 2019. године.

На наш позив стигло је укупно 179 филмова, што је за око трећину више него у неколико последњих фестивалских издања. По свему судећи, добар резултат дали су лични позиви сарадника Фестивала упућени одређеним ауторима и продукцијама (на пример, Филмском центру Србије), независно од редовног позива за ауторе, упућеног мејлом. Ове године посебан нагласак смо дали и студентским филмовима (на пример, сарадња која је остварена с Фестивалом студентског филма *New Wave*, који организује Нови бугарски Универзитет у Софији), што је такође резултирало знатно већим бројем пријава у овој категорији. Пријављене су филмске продукције из укупно 50 земаља.

Током четири фестивалска дана приказано је 65 филмова. Програм Фестивала подељен је у четири целине – такмичарска селекција у оквиру које је приказано 21 филмско остварење, информативни програм с 24 остварења, док је у студентску категорију ушло 20 филмова. Специјални програми, као посебна категорија фестивала, обухватили су: 1) Филмски програм „Јужније од јужног” (3 филма из Чилеа и један филм из Перуа); 2) Округли сто на тему „Кретања и миграције”, који је водио колега Иван Максимовић; 3) Презентација филмова насталих у оквиру радионица „Школе визуелне антропологије – издање 2019.”. Нажалост, поједини специјални програми који су претходно били најављени на Саветима Фестивала нису могли бити реализовани. Аутори изложбе фотографија из Словеније „Културе које нестају” (продукција за *National Geographic*) касно су контактирани; колеге с Универзитета Масарик у Брну (Чешка) нису могли да дођу и реализују радионицу документарног филма због обавеза на свом факултету.

Тема у фокусу и слоган XXVIII Међународног фестивала етнологског филма је „Људи у покрету”. На поменутом округлом столу, као делу специјалног програма, размотрени су „симболички потреси које кретање уноси у друштвени простор, с посебним акцентом на питању миграција као врсте кретања појединачно и група људи ради насељавања нових простора”. Округли сто „Кретања и миграције” тематизовао је ове друштвене појаве из посебног, етнологско-антрополошког угла.

Целодневне пројекције филмова емитоване су у простору Етнографског музеја, док су три филмске пројекције одржане и у малој сали Југословенске кинотеке, а један специјални програм одржан је у простору Манакове куће.

Отварање Фестивала одржано је у простору изложбе Етнографског музеја. Музички програм извели су Бојана и Небојша Брдарић и хор „Кир Стефан Србин”. Манифестацију је званично отворила редитељка документарних филмова Соња Благојевић Ђекић.

Извештај Селекционе комисије Фестивала

Селекциона комисија, у саставу: Јелена Јовчић (етнолог и филмски редитељ) и Драгомир Зупанц (телевизијски редитељ), прегледала је филмове пријављене за такмичарски програм у времену од 1. до 20. јуна 2019. године.

У извештају се наводи следеће:

„Ове године је на XXVIII Међународни фестивал етнолошког филма пријављено 138 филмова у међународној категорији, 19 у студентској и 22 у домаћој категорији, што укупно чини 179 пријављених филмова. Поред чињенице да је квантитет пријављених филмова био висок (прошле године је било пријављено 120 филмова), и квалитет је био на веома високом нивоу. Ова чињеница говори да је фестивал постао видљивији за ауторе, али и продуцентске куће које су све чешће оне које пријављују и то по више филмова из годишње продукције.”

И даље је присутан мањи број пријава из домаће продукције, а тај број делује мање посебно због чињенице да и даље највећу заступљеност међу пријављенима имају телевизијске емисије и промотивни филмови. Поједини филмови с јаким ауторским изразом уливају наду у све бољу домаћу продукцију филмова с етнографском темом. Можда би Фестивал убудуће могао премијерно да прикаже нека остварења од етнографског значаја, рађена у продукцији Филмског центра Србије. Занимљиво је да и поред све веће доступности технике и знања у области визуелних медија и филма, као и могућности сарадње с филмским ствараоцима, и даље нема филмова који су настали као део истраживања домаћих етнолога и антрополога, при академским институцијама, или као независни истраживачки пројекти.

Оно што се на први поглед види из пристиглих филмова је повратак, да условно кажемо, старим коренима етнографског филма, а то су: егзотика, егзотични човек, егзотични начин живота и егзотични предели. Овог пута то више није само аутор који долази из земаља на које смо навикли, попут земаља Западне Европе, већ су то и аутори који долазе из Словачке и Мађарске, који доносе другачије виђење „егзотичног човека”. Сусрет „европског

белца” и припадника „егзотичног народа” тема је већег броја филмова, али, за разлику од претходника који су у XX веку више били коментатори „другачијег света”, овде је „странац/аутор” учесник који *интерреагује* са заједницом и често припаднике истих назива „пријатељима”. У домаћој кинематографији егзотичност се поново окреће ка неисцрпним темама попут обичајних пракси и веровања Влаха и животу Рома. Међутим, неки од тих филмова на један сасвим нов начин доносе ове теме и дају потпуно нови поглед и простор за њихово преиспитивање.

Још једна од тема која је у међународној категорији присутна јесте преиспитивање улоге жена у традиционалној култури, од тога да жена преузима улогу која је до данас била намењена једино мушкарцу, до преиспитивања женствености у савременом западном друштву. Потреба човека да напусти „цивилизацију” и оде у природу с којом има бољи однос него с људима спада у још једну од тема које су се ове године наметнуле. Бунтовник, отпадник или једноставно неко ко проналази неочекивано решење у савременом свету, које све више са својим захтевима гуши појединца, опредељује се за самоизолацију. Док овај појединац тежи самоизолацији, у филмовима се јавља све учесталији мотив мајке која се осећа напуштеном од деце која одлазе из мањих места. Иако ово није доминантни наратив датих филмова, ова је ситуација у филмовима учестала до мере да указује на нове породичне односе.

У ауторском приступу доминира опсервацијски приступ темама. Дуготрајно и свеобухватно посматрање и праћење односа између ликова који се преламају најчешће кроз породичне односе и третирају теме попут: посмртних обичаја, шаманских ритуала, врачара, традиционалног певања и бројних других. Оваквим приступом филмски аутори спроводе дуготрајна и опсежна истраживања и дају етнологији значајан материјал за даља проучавања.

И ове године кретање доминира као тема, од потрага за идентитетом или деловима личне историје, до миграција и избеглица које прелазе границе, а неки од њих покушавају да започну нови живот. Ратови, сметлишта, избеглички кампови, границе и даље чине најчешћу слику света коју добијамо из пристиглих филмова. Оно што је уочљиво јесте то да урбани човек готово и не постоји, као ни неке културолошке теме које га прате. Одсуство тога показује да се аутори чешће траже у далеким пејзажима и заједницама него у свом окружењу. Попут споменутог пустињака који одлази у природу као бољу алтернативу постојећем животу, тако и савремени аутор напушта свој подразумевајући контекст и етнологијом углавном види „оног другог” и његову заједницу и културу.

На крају, морамо нагласити да је пријављен велик број веома квалитетних филмова који због јаке конкуренције нису ушли у програм, али заслужују да се на њих обрати пажња, можда као део неког засебног програма у музеју. Неки од филмова на које би требало обратити пажњу су: *Atto di Fede*, *Safe Passage*, *Rota N'Roll*, *Anuktatop: the Metamorphosis*, *Century of*

Smoke, Sun Dance, Oedeor Drom We Came from afar, Dialog, Hora, In Another Life, Courage, My Homeland Tales, Yukiko, Loving Out Loud, Zaniki, Wedding of Zinat's Son и *At Jolie coiffure*.

На основу свега поменутог, сматрамо да је присуство домаћих етнолога и антрополога као коаутора и сарадника на филмовима оно ка чему би фестивал кроз бројне програме могао да усмери пажњу. На тај начин би иницијалне идеје, шта је оно што би требало да се третира и на који начин, долазиле преко њих и њихових актуелних истраживања и пројеката, чиме би се покривале актуелне етнологско-антрополошке теме. Уједно, теме савременог човека и феномена савремене културе су нешто чега готово и нема у овогодишњој понуди, изузев неколико примера, попут филмова: *Scars, We Were All to Be Queens* и *Tooth for tooth, word for word*.

Као да човек/истраживач/аутор никако не окреће камеру ка себи и средини из које долази.

У селекционом процесу, продукције из Ирана и Русије су се показале као доминантне, не само у количини пријављених филмова, већ и у начину на који третирају етнографске теме, али и у уметничком приступу истим. Ту се, пре свега, издвајају филмови који се посебно истичу по јаким ауторским изразима, а опет доносе богату етнографску грађу, као што су: *A Girl from Parsian, Sing, The Molokans, Beloved, The Wind, Terra i Camp on the Wind's Road*. Поред поменутих филмова, селекциона комисија би издвојила и филмове: *Spirit of Jaguar, Red Earth White Snow, David and the Kingdom* и *Humans on Display*.

Извештај студентског жирија Фестивала

Студентски жири, у саставу: Данило Трбојевић, Марија Мркић и Теодора Смиљанић прегледао је 20 студентских филмова пријављених за XXVIII Међународни фестивал етнологског филма.

У извештају се наводи следеће:

„Победник у категорији најбољег студентског филма: „Странци” – Лаура Канси / Оскар Цохе (Немачка), 75 мин.

С техничког и естетског аспекта филм плени комплексном употребом боја, звукова и наратива, који доприносе динамичности наратива филма, али и дубинском доживљају ликова ван замрачене собе у којој се дијалози одвијају.

Користећи се међусобним дијалогом четири потпуна незнанца, аутори филма продиру у сложеност међуљудских и друштвених односа које сучељавају. Кроз животне приче четири особе различитих социјалних, родних, генерацијских, економских, верских и класних позадина

сознајемо понешто о проблемима и изазовима живота у Индији данас. Посредством четири наизглед суштинска поља, а то су љубав, новац, вера и класа, аутори преламају различите перспективе саговорника, откривајући заједничке проблеме, али и тачке где се мишљења разилазе. Поред различитих вредносних ставова према социјалном, културном и економском аспекту живота, дијалози саговорника откривају и можда суштински важан однос према традиционалним и модерним вредностима у друштву које се мења. Сучељавања присутна на филму указују на то колико дијалог различитих страна може испољити одређене друштвене тензије, али и помоћи у превазилажењу истих, те постизању разумевања или чак афекције.

Посматрајући филм кроз перспективе четири од многих различитих идентитета у индијском друштву уочавамо одређене сличности са савременим друштвеним изазовима с којима се многа друштва суочавају, па тако и наше. У том смислу, овај филм осликава феномен глокализацијских процеса, те смењивања традиционалних и савремених културних односа који на специфичан начин прожимају животе различитих друштвених група.”

Извештај међународног жирија Фестивала

У периоду од 6. до 9. октобра 2019. године жири XXVIII Међународног фестивала етнологског филма у Београду, у саставу др Весна Марјановић, етнолог/антрополог (Србија), члан, Милован Пандуревић, драматург и редитељ (Република Српска/Босна и Херцеговина), председник, и Драган Николић, драмски писац и сценариста, уредник филмског програма у Дому омладине у Београду, члан, прегледао је и оценио укупно 21 филм из такмичарског програма Фестивала, од којих је шест филмова домаће продукције.

С обзиром на то да је тема овогодишњег Фестивала „Људи у покрету”, што је и иначе обележје цивилизације од њеног постанка до данас, у овогодишњем репертоару одабраних филмова чита је покретљивост људи на свим нивоима, што подразумева покретљивост било да је реч о индивидуалним или групним кретањима у познатом или непознатом простору. Кроз историју цивилизације кретања су се одвијала добровољно или присилно, унутар једне територије или преласком границе једне државе, појединачно, у малим или великим групама. Разлози за покретљивост становништва могу бити различити и могу се посматрати из више углова: религиозних, класних, родних, националних, племенских, економских, еманципацијских итд.

На основу до сада реченог, а према садржају виђених филмова, жири се једногласно определио да додели следеће награде филмовима:

Специјално признање за допринос нематеријалном културном наслеђу: филм „Сакрештан”, Хрватска, 17’, 2018. г., режија – Лука Клапан.

У филму се кроз низ религиозних и световних симбола тематизују форма и објекти обожавања обавијени ауром дубоке моралне озбиљности значајне за дату микро средину.

Посебан је значај мобилности локалне заједнице у време хришћанског празника Велике Госпе (Велике Госпојине) и неговање обредне праксе код локалног становништва, које на тај начин исказује припадност својој заједници и вери. Такође се артикулише и улога старог мештанина који је заслужан да обред протиче према утврђеним обрасцима понашања локалне средине. Заслугом појединца (*primus inter pares*) колективна обредна пракса се баштини и чува као део идентитета како појединаца, тако и група.

Специјално признање за етнографски запис филму „Папирнати живот”, Србија, 30’, 2017. г., режија – Зоран Таировић; камера – Мирко Тодоровић, Даниел Тоадер.

Свакодневица заједница на маргинама друштва, иако заокупља пажњу многих аутора документарних филмова, тешко може да путем покретне слике пренесе сву снагу емоција и тегобног живота којим такве заједнице живе. Зоран Таировић, сценариста и режисер овог филма веома је зналачки пренео широј јавности сублимирани део егзистенцијалних проблема с којим се суочавају Роми – сакупљачи секундарних сировина. Иако је представљена породица обузета борбом за опстанак, путем вешто снимљене комуникације и симболике у понашању породице исказује се топао и присан однос између њених чланова и јединог помагача у послу – коња. Такође, овај етнографски запис указује на стереотипе изграђене о Ромима у српском друштву.

Специјално признање за камеру: „Дух јагуара”, Словачка, 58’, 2018. г., режија и камера – Павол Барабаш.

Камера у рукама Павола Барабаша на изузетан и веома вешт начин забележила је оно што многима није успевало у пределима Амазоније. Филм је упечатљиво успео сликом да нас пренесе у нетакнуте пределе Амазоније, у које људска нога западноевропског човека до сада није крочила. Редитељ и сниматељ овог филма успели су вешто да нам покажу мистериозне пределе амазонских прашума; живот индијанских племена далеко скривен од очију цивилизације, њихову безазленост и све оно што чини њихов свакодневни живот у овим рајским пределима.

Специјално признање за монтажу филму „Тако ми на истоку”, Србија, 59’, 2017. г., режија – Катарина Мутић, монтажа – Наташа Пантић.

У овом остварењу приступамо свету једне влашке врачаре на један не свакидашњи и пре свега дубоко филмски начин. Увучени у причу полако откривамо о чему се ради и како функционише пословни свет ове необичне сеоске „пословне жене” која од свог посла храни и лепо издржава своју породицу. Вештом и јако успелом монтажерском руком Наташе Пантић у причу бивамо увучени непосредно, пратећи је у паралелним токовима, кроз различите ликове ове влашке породице, њихових муштерија, њихове свако-

дневне послове, препирке, доколицу која попуњава већину њиховог времена, што је филмским временом било најкомплексније описати, за ту сврху су веома зналачки употребљена сва монтажерска средства, пре свих – она најнеопипљивија, од којих су саткани ритам и темпо филма. У овом филму то је препознато као његов највећи квалитет.

Специјално признање за звук „А шта лето говори”, Индија, 23’, 2018. г., режија – Пајал Кападиа.

Звук у овом остварењу лепо је хармонизован са свим осталим филмским елементима, а показује нам се кроз шапутање жена и њихово сећање на изгубљене љубави. Све то допуњује звук ветра из џунгле; гласови попут поезије који потцртавају мистичност слике.

Награда за најбољи домаћи филм: „Доћи ће жути људи са истока и пиће воду са Мораве”, Србија, 72’, 2018. г., режија – Татјана Брзаковић.

Тема је посвећена кинеским имигрантима у Србији, али и званично оријентисаној спољној политици Србије која очекује помоћ од Кине за свој општи економско-технолошки напредак. У сусрету две различите културе и обостраним „пријатељским” жељама и надама Кинези у Србији ипак остају на маргини друштва, инклузија тече веома споро, а њихов живот се одвија у процесима повратка у домовину, или, пак, поновног доласка у Србију с новим надама.

Награда за најбољи инострани филм: „Певај”, Русија, Пољска, 52’, 2018. г., режија – Олга Александровна Сазанова.

Филм указује на вредност традиционалног наслеђа које није могуће делити на полну структуру у савременом добу. Према обичајном кодексу народа Републике Тува у Русији посебно грлено певање била је пракса мушкараца у традиционалној патријархалној култури. Међутим, у савременом добу и жене показују интересовање за неговањем ове врсте вокалног наслеђа. У филму се прати једина жена из Туве која подучава ову врсту певања, а међу својим ученицима има и две девојке које кришом долазе, како не би биле кажњене што улазе у простор забрањеног.

Главна награда, гран-при „Драгослав Антонијевић” филму „Село које нестаје”, Кина, 173’, 2019. г., режија – Лиу Гуаминг.

Антрополошка тема посвећена депопулацији села и старима који остају на својим огњиштима да чекају судњи дан. У филму се прати свакодневни и празнични живот становника у току године, у планинском селу северозападног дела провинције Шанси. Услед изолованости и тешког живота сточара (одгајивачи коза) и земљорадника (гајење кромпира), млади напуштају село и крећу се ка урбаним срединама, док старија популација остаје и наставља да живи у селу према устаљеним обрасцима. У филму се показује емпатија за стару популацију и њихов мукотрпан живот, скрхан услед старости. Артикулација депопулације села и његовог нестајања судбина је многих простора на свету, па и код нас. Покретљивост и напуштање руралних средина, посебно у другој половини 20. века, до данас утиче на знатне промене у

друштвено-економском обликовању села, што доводи и до његовог ишче-
завања.

* * *

Каталог Фестивала уређивао сам и ове године, у сарадњи с дизајнер-
ком Тамаром Ристановић и члановима фестивалског тима. Превод и лекту-
ру радио је Жељко Станимировић. Уводни текст каталога, као својеврсни
In memoriam великану визуелне етнографије Асену Баликчију написао је
проф. др Слободан Наумовић, а поздравну реч написао је Иван Максимо-
вић, с посебним освртом на значај студентског филма. Такође, издат је и
програм фестивалских пројекција, са сатницом. Титловање филмова, као и
претходних година, радила је Александра Опачић.

Желим да истакнем те резултате (иако редовне, статистички гледано)
и посебно се захвалим сарадницима на овом послу, јер, по мом мишљењу,
сваки је сегмент био урађен максимално професионално.

Детаљнији садржаји програма Фестивала приложени су уз овај извеш-
тај у Каталогу Фестивала и у Програмској сатници. Штампан је и плакат
Фестивала, као и посебан транспарент с најавом за манифестацију, који је
стајао на улазу у Етнографски музеј. Од промотивних активности урађен је
и трејлер Фестивала.

* * *

Укупно смо имали 9 иностраних гостију из основног филмског програ-
ма (*Kelly Askew, Yael Katzir, Froukje van der Velde, Florencia Bohtlingk, Audrey
Coeckelberghs, Parinaz Hashemi Mobarakeh, Chiara Cavarzan, Gligor Delev,
Ana Scheu*), а на догађају је било присутно и неколико страних и домаћих
аутора и продуцента који нису користили мештај у организацији Фести-
вала (Владимир Перовић, Жељко Мирковић, Небојша Миљковић, Андреан
Мартен, Клое Гејро и др.).

Гост Фестивала био је и уредник специјалног програма „Јужније од
јужног” Патрисио Лопез, колега етнолог из Чилеа. Приликом свог боравка у
Београду одржао је и предавање о актуелној ситуацији у етнологији/антро-
пологији Чилеа на Одељењу за етнологију/антропологију Филозофског фа-
култета у Београду, а уприличили смо и састанак с њим, заједно с колегама
кустосима из Етнографског музеја, а поводом размене искустава у области
нематеријалног културног наслеђа у Чилеу и у Србији.

Организовали смо и вече дружења домаћина и гостију Фестивала у про-
стор у Манакове куће.

У погледу медијске промоције остварили смо добру сарадњу с новинарком и филмском документаристкињом Анитом Панић и сниматељем Гораном Мусићем, што је дало добре резултате у овом аспекту активности, свакако боље него у последњих неколико година.

Медијска промоција обухватила је, између осталог:

1. 10. – Радио Спутњик, Дејана Вуковић, уторак, 11 сати, најава Фестивала, гост – Саша Срећковић, емисија емитована 4. 10.

3. 10. – Радио Београд 2, 10 сати, Саша Срећковић с Миленом Божовић Манић, емисија „Бескрајни плави круг”, сат времена емисије. Саша Срећковић говорио је о нематеријалном културном наслеђу и о Фестивалу.

4. 10. – ТВ Коперникус, прилог о Фестивалу за вести, говорили С. Срећковић и Ј. Јовчић.

7. 10. – Зорица Димитријевић, сајт Кинотеке и сајт *Seccult*, најава Фестивала.

7. 10. – Политика, најава Фестивала, велики текст и културној рубрици, новинар Александра Мијалковић.

7. 10. – РТС Јутрањи програм, најава Фестивала и отварања, емитовано 8. 10.

7. 10. – Радио Београд 1, Соња Шуловић, емисија „Десет и по” и реприза сутрадан у „Културним круговима”. Разговарала са С. Срећковићем.

8. 10. – Новости, Рада Радосављевић, најава Фестивала.

8. 10. – ТВ Прва – говорио С. Срећковић.

8. 10. – Радио Београд 2, 16 сати, Филморама, сат времена емисије. Уредник и водитељ – Ана Вучковић, гости: С. Срећковић, Јаел Каџир, Одри Кекелбергс и Кели Аскју. Три видео-клипа из ове емисије постављена су на сајт Фестивала.

8. 10. – Радио Студио Б, Петар Јончић разговарао с Д. Зупанцем, сат времена радио-емисије на тему филмова који су ушли у селекцију Фестивала.

10. 10. – ТВ Студио Б, Јутарњи програм, Ивон Јафали и С. Срећковић, резиме, шта се све десило на XXVIII Међународном фестивалу етнолошког филма.

Политика, културна рубрика, велики интервју с Јаел Каџир, израелском редитељком. Интервју објављен након Фестивала.

Политика, културна рубрика, велики интервју с П. Лопезом, специјалним гостом Фестивала из Чилеа. Интервју ће бити објављен након Фестивала.

Тајџ, Бета и многи други интернет портали и новине, који су објавили најаву отварања Фестивала и проглашење победника. Доступно на интернету.

Фестивалска дешавања праћена су и преко Фејсбук странице и самог сајта Фестивала.

Овогодишњи покровитељи Фестивала, као и у претходним приликама, били су Министарство културе и информисања Републике Србије и Секретаријат за културу Скупштине града Београда. Логистичку подршку Фестивалу пружила је и Југословенска кинотека. Такође, манифестацију су

помогли Продукција 64, Туристичка организација Србије и Туристичка организација Београда.

Организација

Планирање, организацију и реализацију Фестивала радио је тим у саставу: Маша Перуничих, Иван Максимовић, Ана Новаковић, Немања Стојаковић (спољни сарадник) и моја маленкост.

Посебно желим да похвалим висок професионални и пожртвовани рад својих колега у организацији.

Техничку оперативу око филмских пројекција водили су колега из службе Конзервације Милорад Дамњановић, као и спољни сарадник Владимир Андрејић. Манифестацију је фотографисала Ивана Масниковић, а на отварању је био ангажован и Љубиша Крстић.

За организацију дискусија након пројекција филмова, различите протоколарне послове око гостију Фестивала, анимацију публике (посебно популације пензионера и студената) и остале организационе послове била је ангажована *служба студената–сарадника*, коју је водила и координирала Ана Новаковић. Желим да похвалим и рад ове службе, штавише – не памтим да смо скоро имали толико пожртвованих, а истовремено зрелих и поузданих спољних сарадника из редова студената. Због тога их овде помињем и поименично: Невена Петковић, Андреј Златовић, Јелена Бећаревић, Алекса Новаковић, Катарина Селенић, Марина Бановић, Анђела Дукић и Невена Хајдуковић.

На крају појединих филмских пројекција били су организовани кратки разговори (у виду питања и одговора) с присутним ауторима филмова. С обзиром на то да је програм био крцат и да није било довољно времена за разговоре у кино-сали (због наставка редовних пројекција), наставак тих разговора одвијао се углавном у простору клуба–кафетерије Етнографског музеја.

Примедбе на поједине аспекте Фестивала

Иако је у пропозицијама Фестивала јасна предност давана филмовима у трајању до 75 минута, пракса је показала да у селекцију често доспевају и знатно дужи филмови. Тако је ове године добитник главне награде филм у трајању од 3 сата, што ствара одређену нелагоду организаторима, те апелујемо да се пропозиције усагласе с реалним стањем ствари и да се једном утврђене стриктно поштују.

Такође, требало би са стручњацима за ауторско право размотрити увођење додатне пропозиције која би дала организацији Фестивала (самим тим и Етнографском музеју у Београду) право и слободу да омогући другим културним установама приказивање пристиглих филмова у некомерцијалне сврхе.

Примећено је да у току интернет претраживања информација о сајту нашег фестивала није доступна непосредно, него преко других медијских линкова, што није добро за видљивост манифестације.

Промоција Фестивала на друштвеним мрежама има велики потенцијал, што је нарочито значајно у случају Фејсбука и Инстаграма, на којима Етнографски музеј има отворене профиле. Први представља најпопуларнију друштвену мрежу у Србији, а други мрежу која најбрже расте, нарочито међу млађом популацијом која би могла да постане будућа фестивалска публика. Да би се овај потенцијал искористио, од изузетног је значаја да време и труд буду уложени у квалитет и атрактивност објава. Такође, требало би имати у виду, с обзиром на међународни карактер фестивала, да се фестивалска обавештења на друштвеним мрежама објављују и на енглеском језику.

За промоцију фестивала на интернету неопходно је ангажовати стручну особу за веб-програмирање и оптимизацију претраживача. Та особа би креирала и пласирала садржај у сарадњи с организационим тимом.

Што се тиче сатнице фестивала, било би добро прилагодити је терминима у којима више циљне публике може да испрати пројекције.

Убрзо након Фестивала Ана Новаковић и Иван Максимовић написали су анализу истраживања структуре публике, спроведеног на Фестивалу, што на нашем фестивалу већ годинама уназад није било систематски рађено.

Најзад, истакао бих да нам је ове године техничка опрема за филмске пројекције задавала кудикамо мање главобоље у односу на многа претходна издања. Непосредно пред Фестивал купили смо нови пројектор, а компјутери с којих су пуштани филмови радили су углавном поуздано.

Београд, 12. новембар 2019.

Саша Срећковић,
извршни директор Фестивала

УПУТСТВО АУТОРИМА

Издавачка политика

Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) је периодична научна и стручна публикација Етнографског музеја у Београду, која има једно годишње издање, а по потреби и ванредне свеске. У *Гласнику* се објављују научни и стручни радови из следећих области: етнологија, културна антропологија, музеологија, херитологија и друге сродне дисциплине. Радови који не задовољавају научне и стручне критеријуме за објављивање се, без научног апарата, објављују као етнографска и сродна грађа.

Уз то, из наведених области и дисциплина *Гласник* објављује: хронике и саопштења с научних и стручних скупова; коментаре и приказе публикација; приказе изложби и музејских радионица; стручне и научне библиографије; извештаје са пројеката, теренских истраживања, специјализација и стручних путовања; научне новости, извештаје и друге текстове који говоре о раду Музеја; *In memoriam* за значајне етнологе, антропологе и музеологе,

Сви радови који се објављују у *Гласнику* морају бити **оригинални**, односно текстови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. *Гласник* по потреби објављује преводе значајних текстова из етнологије, антропологије, музеологије и херитологије, који су објављени у иностраним часописима.

Сваки приложени научно-стручни рад подлеже тајној рецензији, а рецензенте одређује Редакција, која разматра сваки приспели предлог и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају издавачкој политици и концепцији *Гласника*. Уколико Редакција у својству предрецензента одбије објављивање научно-стручног текста, грађе и осталих прилога, дужна је да одмах о томе обавести аутора и образложи одлуку. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе Редакције и рецензентата. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе, сматра се да је повукао текст. Одговорност за садржај радова сносе аутор и Редакција.

За приложене и објављене текстове **не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада**. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак *Гласника*.

Општа упутства

Прилози за *Гласник Етнографског музеја у Београду* достављају се редакцији до **1. августа текуће године** искључиво у електронској форми, и то на електронску адресу **redakcija@etnografskimuzej.rs**.

Аутори су обавезни да за сваки прилог наведу своје име и презиме, научну и стручну титулу, институцију у којој су запослени, електронску пошту и број контакт телефона (пожељно мобилни). Уколико има више аутора текста, потребно је појединачно за сваког од њих навести све горенаведене податке.

Текст прилога мора бити опремљен према даљим Техничким упутствима. *Гласник* се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове прилажу писане ћириличним писмом. Уколико аутор приложи текст писан латиничним писмом подразумева се да прихвата издавачку политику *Гласника* и штампање на ћирилици. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничка упутства

Сви текстови треба да буду написани у програму **MicrosoftWord**, на страни А4, писмом **Times New Roman**, величина 12 pt, проред 1,5 линија, уз обавезно означавање редног броја свих страница (пагинирање).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, место запослења (институцију), наслов, апстракт, кључне речи, текстуални део рада, списак коришћене литературе, резиме.

Апстракт треба да садржи до 250 речи, а кључних највише до 8. У апстракту би требало представити проблем који се обрађује, метод који се користи и садржај текста у кратким цртама.

Текст рада може да има највише 9.000 речи, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 15.000 речи. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Аутори су обавезни да приликом цитирања и навођења литературе користе искључиво формат **Chicago Manuel of Style**, а детаљнија обавештењања потражити на електронској страници: http://www.chicagomanuelofstyle.org/tools_citationguide.html

Цитирање унутар текста. У тексту се у заграду ставља презиме аутора и година издања одговарајуће библиографске јединице без зареза између презимена аутора и године, а по потреби се наводи број странице одвојен зарезом, нпр.:

(D'Andrade 1995) ili (D'Andrade 1995, 37) ili (Strauss and Quinn 1977, 121/136) или (Марјановић 2008, 25–29).

Списак литературе (референци) на крају рада навести по абecedном или азбучном реду презимена аутора, а уколико се наводи више библиографских јединица истог аутора које имају исту годину издања, оне се додатно означавају малим почетним словом абееде, нпр. (Матић 2010а) .

Фусноте (напомене) при дну стране треба да садрже мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (попут научне грађе, веб страница, приручника и сл.), али нису замена за цитирану литературу. Цитирање неког аутора у фусноти једнако је начину цитирања у тексту.

Начини цитирања у списку литературе

Књиге (монографије):

Уколико постоје три или више аутора, пише се презиме првог аутора, а онда се додају имена и презимена осталих аутора. У цитирању у тексту наводи се само име првог аутора и додаје се скраћеница и др., односно ет ал. Након назива књиге прво се наводи место издања па издавач одвојен двотачком. Уколико има више издавача, они се одвајају цртицама. Уколико има више места издања, наводи се име само првог града.

D'Andre, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia and Naomi Quinn. 1977. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ковачевић, Иван, Бојан Жикић и Иван Ђорђевић. 2008. *Страх и култура*. Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.

Уредник монографије или зборника радова:

Bonner, Simon J. (ed.) 2005. *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*. Bloomington: Indiana University Press.

Gavrilović Ljiljana, Stojanović Marko (ur.) 2008. *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

Поглавље у монографији или зборнику радова:

Fine, Gary Alan. 2005. "In the Company of Men: Female Accommodation and Folk Culture of Male Groups". In *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bonner, 61–76. Bloomington: Indiana University Press.

Стојановић Марко. 2005. *Улога музеја у одржавању идентитета дијаспоре. У Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, САНУ, Научни скупови Књ. СХ, Одељење друштвених наука Књ. 25, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, Београд, 413–420.

Чланак у штампаном часопису:

D'Andre, Roy and Michael J. Egan. 1974. The Color of Emotion. *American Ethnologist* I: 49–63.

Стојановић Марко. 2010. Манифестациони туризам у Белој Цркви – нови одговори на стара питања. *Гласник Етнографског института САНУ* 58. Београд: Етнографски институт САНУ, 174–189.

Теза или дисертација:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Ковачевић, Иван. 1981. *Етнологија у српском просветитељству*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.

Website:

Website се наводи унутар текућег текста или у фусноти и обично се изоставља из листе референци. Уколико аутор жели да веб-страницу стави у листу референци, то може учинити на следећи начин:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*.

Доступно на:

www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.html

Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта. *Службени лист ФНРЈ* бр. 52/58. Доступно на:

www.informator.co.rs/informator/tekstovi/privatizacija_102.htm-23k

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом). Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИ, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графичке, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно.

У другом случају аутор је дужан да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји. Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту. Материјални прилози се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Дужина тих текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене према истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге да и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога. Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg;

KovacevicTabela2.xls.

Подаци прослеђени редакцији путем електронских медија се не враћају. Редакција може аутору да врати рад на дораду уколико значајно одступа од наведених правила.

Редакција

Рецензенти

Проф. Др. Весна Марјановић

Проф. Др. Биљана Сикимић

Проф. Др. Марко Пишев

Др. Милина Ивановић Баришић, виши научни сарадник

Др. Богдан Дражета, научни сарадник

Музејски саветник Снежана Ашанин

Reviewers

Prof. Dr. Vesna Marjanović

Prof. Dr. Biljana Sikimic

Prof. Dr. Marko Pišev

Dr. Milina Ivanović Barišić, senior research associate

Dr. Bogdan Dražeta, research associate

Snezana Ashanin, museum advisor

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја у Београду
= Bulletin of the Ethnographic Museum in Belgrade /
главни и одговорни уредник Марко Стојановић. – Књ.
1 (1926) – књ. 15 (1940) ; Књ. 16 (1953)– . – Београд
: [Етнографски музеј], 1926–1940; 1953– (Београд :
”Чигоја штампа”). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0350–0322 = Гласник Етнографског музеја у
Београду

COBISS.SR–ID 4253698

